

॥ ॐ श्रीसद्गुरुर्विजयतेतमाम् ॥

॥ ॐ नमो भगवते श्रीसूर्यायाक्षितेजसे नमः ॥

જેણે પ્રથમ દ્વિરણ્ય ગર્ભરૂપ જ્ઞાનાને ઉત્પન્ન કરી મર્વ વેદો આપેલા છે,  
યો ગ્રહ્યાણં વિદધાતિ પૂર્વે યો ધૈ વેદાંશ્ચ પ્રદ્વિણોતિ તસ્મૈ ।  
તૈવેવમાત્મવુદ્ધિપ્રકાશં મુમુક્ષૈર્ શરણમહં પ્રપદ્યે ॥

તહો-  
તે પરમાત્મા આત્માનીથી દૂર છે,



તત્ત્વતિકે દત્તિ શ્રુતિઃ ॥  
અને સદ્ગુણોને નિત્ય પાસે છે.

## આત્મજ્ઞાન અને વિશુદ્ધ જ્ઞાનુભવ

તાવદ્ગર્જતિ શાલાણિ જંબુકા વિપિને યથા ।

ન ગર્જતિ મહાશક્તિર્યાવદ્દેદાંતકેસરી ॥

જ્યાં સુધી અરણ્યમાં મહાજંબુકાનાં સિંહ ગર્જના કરતો નથી ત્યાં સુધી  
જેમ શીયાળીઆ ત્યાં ગર્જના કરે છે, તેમ જ્યાં સુધી મનુષ્યના  
સમૂહમાં લોકોનાર એવા વેદાંતસિદ્ધાંતની ગર્જના થતી નથી ત્યાં સુધી  
ત્યાં અન્ય લૌકિક શાસ્ત્રોના સિદ્ધાંતોની મિથ્યા ગર્જના થયા કરે છે.

સંપાદક :

શ્રીસદ્ગુરુ ચરણરજ, પરમાનન્દ લક્ષ્મીરામ ત્રિવેદી,  
શ્રીલક્ષ્ણામૂર્તિ શ્રીરામનાથ મહાદેવ, સિદ્ધાર-કાઠિયાવાડ.

—: चेत :—

जन्मदुःखं जरादुःखं मृत्युदुःखं पुनः पुनः ।  
संसारसागरे दुःखं तस्माद् जायते जायते ॥

पुनर्विस्तं पुनर्मित्रं पुनर्मायां पुनर्मही ।  
पुनस्तस्य पुनर्लभ्यं न शरीरं पुनः पुनः ॥

मुद्रक.—भणिलाल पुरुषोत्तम मिश्री, पी. ए.  
मुद्रकस्थानः—आदित्य मुद्रकालयः रायपुरः अभिलाषाद.

—: संपादक :—

परमानन्द लक्ष्मीराम त्रिवेदी; सिलोह—शङ्खियावाड.

आवृत्ति १९१	संवत् १९६२
प्रत १३००	छ.स. १९३५
आवृत्ति २०७	संवत् १९६५
प्रत २३००	छ.स. १९३६

जपवा जपानानी सर्वने छट छे.

शेध्वयं स्वप्नसंकाशं यौवनं कुसुमोपमम् ।  
क्षणिकं चलमायुष्यं तस्माज्जायते जायते ॥

मृत्योर्विभेदि किं मूढं भीतं मुञ्चति किं यमः ।  
अज्ञातं नैव गृह्णाति कुदं यत्नमजन्मनि ॥

શ્રીમદ્ગુરુ ભગવત્પાદાનો પ્રાકૃર્ભાવ ગમય કલિજાતા ૩૮૮  
 શ્રેષ્ઠમ મવત્ ૮૧૦ તિર્થાતમિદ ધર મન્દાર મૌરમે-  
 "પ્રાચૂત નિવ્ય ઘરદામતિ ચાતૃત્વ્યા-

મેષદશારિરશનો નવનુ મહાપ્રવામ દત્તિ ।

ૐ નમા ભગવત્ દશિનામૃતય અર્પમે પ્રજ્ઞા પ્ર ઘ મ્વાહા ॥

ૐ નમા ભગવત્નુમ્યે નમ્સ્તુત્તારિણે પ્રજ્ઞામેધાદિ તિદ્ધિદાદિન માદિને નમ ॥

જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્ગુરુ સદગુરુ શ્રી આદ્યમ નાગારી



મા મેષદિદ્વસ્તરનાસ્ત્યવાય સમારમિધામ્તરણાસ્ત્યવાય ।

યદન ચાતાયતયાઽમ્યપાર તમેવ માર્ગે તવ નિર્મિશામિ ॥ શ્રીગણેશાય ॥

હું બિહાન, તું સુસારથી સુખ ન પામ, સુસારવડે તારો ન સુ થવાનો નથી દેખડો  
 સુસાર માગર તરવાનો ઉપયોગ છે, પણ હરનારાઓ જે સર્વવેડે બધા સુસાર શામરના  
 હારને પામ્યા છે તેજ માર્ગે હું તમને દેખાડીશ

N C Mig Co Bombay ।

“ श्रीमन् महागणाधिपतये नमः ”

“ ॐ नमः शिवाय ॐ नमो महादेवाय ॥ ”

मूकं करोति वाचालं पंगुं लघयते गिरिम् ।  
यत्कृपा तमहं वंदे परमानन्दमाधवम् ॥

तत्र परमहंसा नाम संवर्तक, आरुणि, श्वेतकेतु, दुर्वासस्,-  
क्रमु, निदाघ, जडभरत, दत्तात्रेय, रेवतक, भुपुण्ड, प्रभृतयः ॥

संवर्तक, आरुणि, श्वेतकेतु, दुर्वासा, क्रमु, निदाघ, जडभरत,  
दत्तात्रेय, रेवतक, भुपुण्ड आदि परमहंसोना अरुणभा अनंत साष्टांग  
दंडवत् प्रणाम प्रणुमं भुं.

ॐ नमोनमः ॐ तत्सत् गुरवे परमात्माने नमः ॥

वंदो गुरुपदपंकज, कृपासिंधु नररूप हरि ।  
महामोह तमपुंज, जासु वचन रविकर निकर ॥

महान् कारुण्य वेदभूति, शास्त्रविशारद, विद्वद्भ्य, श्रोत्रिय  
तनिष्ठ परमपूज्यपाद सहस्रक श्रीमत्परमहंस परित्राणकार्यार्थ श्री.  
१०८ स्वामीष्ठ आत्मानन्द [ पंडित ] व्यापुना अरुणकर्मणमां  
पियार युक्त पूजसहित सविनय अनन्त साष्टांग दंडवत् प्रणाम  
भुं भुं.

अध्यात्मज्ञान दिवाकर परमपूज्यपाद महात्माधी ऋकार स्वामीष्ठ,  
। दैवी व्यक्तिआरूप पूज्य विभूतिआने सर्वोपकार युक्त पूज्य  
त सविनय अनन्त साष्टांग दंडवत् प्रणाम प्रणुमं भुं.

# વિષય-સૂચી

વિષય.

પૃષ્ઠ.

વિધિમુખ ઉપદેશ...	...	...	...	૧ થી	૮૨
આત્માની અસંગતા...	...	...	...	૫૮ થી	૬૫
આત્માના વિવેકની સહેલી યુક્તિ	...	...	...	૪૦ થી	૪૩
લય એટલે શું	...	...	...	૪૪ થી	૪૭
ત્રણ ગુણ અને તેનાં કાર્ય	...	...	...	૮૨ થી	૮૪
જ્ઞાનયોગ વ્યવસ્થા	...	...	...	૮૫ થી	૮૮
સામાન્ય વિષયો	...	...	...	૮૯ થી	૧૧૦
પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ	...	...	...	૧૧૦ થી	૧૧૧
જ્ઞાનીનાં ત્રણ પ્રકારનાં પ્રારબ્ધ તથા સામાન્ય વિષયો	...	...	...	૧૧૨ થી	૧૧૮
જીવન્મુક્તો અને જ્ઞાનની સાત ભૂમિકા	...	...	...	૧૧૯ થી	૧૨૭
સામાન્ય બાબતો	...	...	...	૧૨૮ થી	૧૨૯
શ્રી મચ્છંકરાચાર્ય વિરચિત સ્તોત્રમ્, અને	...	...	...	...	...
અજ્ઞાનિજ્ઞાની મહત્તા...	...	...	...	૧૩૦ થી	૧૩૬
વિશુદ્ધ અજ્ઞાનુભવ	...	...	...	૧૩૭ થી	૧૪૬
અજ્ઞાનામાયિક સ્તોત્રમ્	...	...	...	૧૪૮ થી	૧૫૨
જ્ઞાનના વિરોધી પ્રતિબાધકો અર્થાત્ કારભારીઓ	...	...	...	૧૫૨ થી	૧૫૩
સ્વપ્રયોધ	...	...	...	૧૫૪ થી	૧૫૫
ગંદ અધિકારીનું કર્તવ્ય	...	...	...	૧૫૭ થી	૧૫૮
જ્ઞાનીનો દેહત્યાગ અને નિર્ભયતા	...	...	...	૧૫૮ થી	૧૫૯
શ્રી પરાપૂજન	...	...	...	૧૬૦	...

સ્વપદોષ, કાનોમાત્રા ચંત્રદોષથી છાડી ગયાં હોય તે વિવેકી વાચકે અર્થનો સબંધ મેજવી સુધારી વાંચવો.



સદ્ગત કુમારી બેન વીરમલી

જન્મ તા. ૧૯૪૪ શિવજી સુર ૭ ઇંગ્લેન્ડ

સ્વમણી, તા. ૧૯૬૪ મહા સુર ૪ ગુરુ.

સદ્ગત કુમારી બેન રસિકમણી.

જન્મ તા. ૧૯૪૪ મહાસુર ૧૧ ઇંગ્લેન્ડ

સ્વમણી તા. ૧૯૬૪ શિવજી સુર ૧૪ મેરુ

## “ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ”

શુચીનાં શ્રીમતાં ગેહે યોગધ્રષ્ટોઽભિજાયતે ॥ ગી. અ. ૬-૪૧

અહીં પુસ્તકમાં ૩૫મી બાબતનું હાયાચિત્ર સ્વર્ગસ્થ કુમારીબહેન પીરમતીનું છે, અને જમણી બાબતનું હાયાચિત્ર સ્વર્ગસ્થ કુમારીબહેન રસિકમણીનું છે. તેઓનો જન્મ રા. રા. સદ્ધર્મનિષ્ઠ સદ્ગુણાલંકૃત શાહ કેશવલાલ વલ્લભજી સાંતે દશાદિક્ષાવાળને ત્યાં મુખર્ધનમધ્યે થયો હતો. આ બન્ને બહેનોની શારીરિકરૂપતિ જન્મથી જ તદુરસ્ત હોવાથી નેમણે પોતાની નિંદગીમાં મોટી માંદગી કદી પણ અનુભવી નહોતી. તેઓ સ્વભાવે માયાળુ, સૌમ્ય, શાન્ત અને મોળાહૃદયનાં હતાં. દયાને સીધે મૃદુભાવ વગેરે સદ્ગુણો જન્મથી જ તેઓમાં વાસો કરીને રહેલા હતા. તેટલે જ અંશે તેઓમાં ગાંભીર્યતા પણ દેદીપ્યમાન હતી. માતાપિતા અને વડીલો પ્રત્યે તેઓના હૃદયમાં અવિચ્છિન્ન પરમ પૂજ્યભાવ હતો, અને તેઓની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તન કરવામાં કદી પણ ભૂલ કરતાં નહીં. પ્રારબ્ધના યોગે કરીને આ બન્ને બહેનોને અસ્થાયીપદમાં જ પોતાનાં માતાપિતાની સાથે શ્રીનાથદ્વારા, જગન્નાથજી, કાશી, મથુરા આદિ તીર્થસ્થળોએ સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા અને ભાવપૂર્વક પ્રભુપ્રીત્યર્થે બે વખત મોટી યાત્રા કરવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો હતો.

“ નદિ કલ્યાણકૃત્કચ્છિદ્ દુર્ગતિ તાત ગચ્છતિ ॥ ” ગી. અ. ૭

શુભ કાર્યો કરનારનું કદી પણ અકલ્યાણ થતું જ નથી.

કુમારીબહેન વીરમતીનું બુદ્ધિચાતુર્ય અને વિદ્યાભ્યાસ ઓગણીસ વર્ષની હુંડી આયુષ્યની અંદર આ પ્રવીણબહેને મેટ્રિક મુધી અભ્યાસ કરી, ભાવિજીવનના અનોખા આદર્શને બેટવા એટલે કે સનાતનધર્મના સિદ્ધાંત અને સંસ્કૃતિના ધર્મગ્રન્થો વાંચવામાં તેમજ ધરકામનું ચાતુર્ય મર્યાદન કરવા માટે પ્રાથિમાત્મ રૂઢી જીવણીને ત્યજી દર્ષ પોતાના માતાને ગૃહકાર્યમાં મદદ કરતાં થયાં.

વિદ્યા સમ્પાદન દરમિયાન તેમણે ડ્રાઇંગ અને પેઇન્ટીંગની “રૂઢી આર્ટ આર્ટ”ની સેકન્ડ એલીમેન્ટ્રીની ઉંચા નંબરે પરીક્ષા પસાર કરી હતી. અને નિવૃત્તિના સમયમાં તેમની વૃત્તિ બહુધા ઈશ્વરપરાયણ રહેતી અને તે સંબંધે ડ્રાઇંગમાં પણ વખત ગાળતાં. તેમજ તેઓ ભરતગૂંથણમાં અપૂર્વ બુદ્ધિશાળી હતાં અને તેમનું બુદ્ધિબળ એટલું હતું કે તેમના કરેલા ભરતગૂંથણના નમૂનાઓ અદ્ભુત કારીગરીના ચિરસ્મરણ તરીકે તેમની યાદ આપે છે.

આ જગતમાં ધણે ઠેકાણે જોવામાં આવે છે કે, સુધીલ, સહયુજ-સમ્પન્ન અને આદર્શવાન જીવાત્માઓ અલ્પાયુષમાં સંસાર છોડી જાય છે. તેમ આ બહેન ઓગણીસ વર્ષનું હુંડું આયુષ્ય બોગવી આ ક્ષણ-લંચુર નાશવત જગતને છોડી ઈશ્વરચરણને પામ્યાં છે.

ॐ શાન્તિઃ । શાન્તિઃ ॥ શાન્તિઃ ॥

કુમારીબહેન રસિકમણીનું બુદ્ધિચાતુર્ય અને વિદ્યાભ્યાસ આ બહેનની યાદચક્તિ અને બુદ્ધિબળ વિચક્ષણ અને તીવ્ર હોવાથી સત્તર વર્ષની હુંડી આયુષ્યની અંદર તેમણે મેટ્રિકની પરીક્ષા સહેલાઈથી પસાર કરી હતી, એટલું જ નહીં, પરંતુ આગળ વધારે અભ્યાસ માટે તેઓ કોલેજમાં જોડાયાં હતાં. કોલેજનો અભ્યાસક્રમ ચાલુ હોવા છતાં તેમની વૃત્તિ ભાવિજીવનના અનોખા આદર્શને બેટવા એટલે કે, બહેન વીરમતીની સાથે સનાતનધર્મના સિદ્ધાંત અને સંસ્કૃતિના ધર્મગ્રન્થો



વાંચતાં અને વિચારતાં હતાં. ધરકામનું ચાતુર્ય પણ સમ્પાદન કરતાં હતાં અને પોતાનાં માતાને ગૃહકાર્યમાં મદદ કરતાં હતાં. સાદાઈ અને સુવિચાર એ તેમના મુદ્રાલેખ હતા. તેમના અંતઃકરણમાં દયા વિશેષ હોવાથી દીનદુઃખીને અનેક પ્રકારે સહાય કરતાં હતાં. પોતે ઉત્સાહી અને આનંદી સ્વભાવનાં હોવાથી, દરેક કાર્યમાં સહેલાઈથી સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકતાં હતાં.

બન્ને બહેનો વચ્ચે પરસ્પર અવર્ણુનિય પ્રેમ એવો હતો કે તેઓ પૂર્વજન્મનાં અતિનિકટ, ગાઠ અને અસાધારણ સંબંધથી જોડાએલાં હોય એવું પ્રત્યક્ષ ભાસતું હતું અને તેના પૂરાવા તરીકે બહેન વીરમતીએ સ્વર્ગવાસ કર્યા પછી તેના વિયોગથી તાવતી ખીમારીના નિમિત્ત વડે, રાજા દશરથની માફક બહેન રસિકમણીએ ચાલીસમે દિવસે એટલે કે, સત્તર વર્ષનું ટુંકું આયુષ્ય ભોગવી આ ક્ષણભંજર નાશવંત જગતને છોડી બહેન વીરમતીના પંથે સંચર્યા એટલે કે, ઈશ્વર ચરણને પામ્યાં છે.

ૐ શાન્તિઃ । શાન્તિઃ ॥ શાન્તિઃ ॥

બન્ને બહેનોની ઉત્તરાવસ્થા:—વ્યવહારિક જ્ઞાન મેળવવા બન્ને બહેનો ગૃહકાર્યમાં જોડાયા પછી જન્મજન્માન્તરના શુભસંસ્કારોને લઈ શ્રીભગવદ્વાક્યાનુસાર “કૌંતેય પ્રતિજ્ઞાનોહિ ન મે ભક્તઃ પ્રણદ્યપતિ॥” અ. ૯-૩૧. હે અર્જુન, મારું વચન છે કે મારો ભક્ત કૃતાર્થ જ ચાય છે. તેમ દિવસે દિવસે પ્રભુ પ્રત્યે તેઓની શ્રદ્ધા અને ભક્તિ વધતાં ગયાં, અને પ્રભુસેવામાં વપરાતાં ફૂલ, માળા, શ્રીહાકોરજીના વાધા, અને પ્રસાદની તથા ખીજ અન્ય સામગ્રીના કાર્યમાં હંમેશાં બન્ને બહેનો માતાને અનન્યભાવે મદદ કરતાં હતાં. અને માતાની ગેરહાજરીમાં દરરોજ પ્રભુસેવાનું કામ ઉત્સાહથી ભાવપૂર્વક અને એકાગ્રચિત્તથી કરવામાં આનંદ માનતાં હતાં.

તેમજ પ્રભુપ્રાપ્તિ એટલે શું ? વૈકુંઠ કૈલાસ રવગાર્હિ ઉર્ધ્વલોક  
એટલે શું ? અને આત્મગદાન એટલે શું ? તેનો મર્મ જાણવા બન્ને  
બહેનો યોગવસિષ્ઠ, પંચદશી વિગેરે આધ્યાત્મિક ગ્રન્થો નિપુણતાપૂર્વક  
વાંચનાં અને વિચારતા હતા અને તે જ્ઞાનતોર્મા પણ માર્ગ જ્ઞાન  
પરાવતા હતાં તેનું કારણ માત્ર એ એટલું જ નાણી શકીએ છીએ  
કે, શ્રીભગવદ્વાક્ય “તત્ત્વં તં વુદ્ધિસંયોગં હમતે પૌર્યદૈદિકમ્”  
શ્રી ય ૬-૪૩ અનુસાર એટલે કે, પૂર્વજન્મમાં પ્રાપ્ત કરેલી  
શુદ્ધિનો મંયોગ તે અનાયાસે પામે છે

તે પરમાત્મદેવને કોટાન્કિની નમસ્કારપૂર્વક મારી નમ્રભાવે  
પ્રાર્થના છે કે, હે કૃપાળુ આ બન્ને બહેનોને આપના કલ્યાણ સ્વરૂપમાં  
જોડી, તેઓના આત્માને પરમ શાન્તિ એવી મુક્તિ આપે એ જ  
દાર્દિક અભ્યર્થના

‘કેટલાક સુધારા વધારા સાથે આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ  
પ્રત ૨૩૦૦ છપાવવાનો ખર્ચ મૌજન્ય સુધાસાગર સદ્ધર્માનુરાગી  
શ્રી કેશવલાલ વલ્લભજીભાઈ તરફથી સદ્ગત બન્ને બહેનોના આત્મ-  
કલ્યાણાર્થે કરવામાં આવેત છે

સુબાઈ  
સવત ૧૯૯૫  
શ્રીરામનવમી

બવદીવ

ત્રિવેદી પરમાનન્દ લક્ષ્મીરામ



मुक्ताभिमानी मुक्तोहि वद्धो वद्धाभिमान्यपि ।  
किं वदंतीह सत्येयं या मतिः सा गतिर्भवेत् ॥

## નિવેદન

કરોડો ધન્યવાદ છે તે પરમાત્મદેવને, કે જેમની અનુપમ કૃપાથી આ ગ્રંથ સમાપ્ત થયો.

ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणाहुतम् ।  
ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥

વિરતિ કે:-આ પુસ્તકમાં લખેલા વિષય ઉપર મહર્ષિઓએ, તથા અનેક સ્થાની ભક્તોએ અનન્ત ગ્રંથ લખ્યા છે, છતાં મારી પ્રવૃત્તિ થવાનું કારણ “येनापि केनापि हृदि स्थितेन नियुक्तः” અર્થાત્ જેમ હાથમાં પકડેલી કલમ જડ અને અશક્ત હોવા છતાં જેની શક્તિ અને પ્રેરણાથી અક્ષરો લખે છે તેવીજ રીતે જાણી લેવું.

આ પુસ્તકમાં સાદી ભાષાવડે નિમ્નત્મબોધ એટલે પોતાના નિત્યોપલબ્ધ વિશુદ્ધ આત્માની સમજણ પડે તેવા રૂપમાં શ્રી શ્રુતિ તથા સત્સાઓનાં પ્રમાણ આપી સાધારણ આણસ પણ સમજી શકે તેવા આશયથી સરળ દૃષ્ટાન્તો, ચુકિતઓ અને જરૂર જોગા વિષયો જણાવેલા છે. માટે વાંચનારે ધ્યાન રાખવું કે; જે પુસ્તકમાં પોતાના આત્માનો બોધ કરાએલો હોય તે ગ્રંથ ઉતાવળથી કે ઉપર ટપકે ન વંચાય તોજ તેનું રહસ્ય સારી રીતે જાણી શકાય છે, એટલે કે શંકાઓનું સમાધાન થઇ પોતાના આત્માનો નિશ્ચય થઈ શકે છે. માટે તેવી રીતે જે મનુષ્ય વાંચી ત્રિચારીને સમજી જાય છે તે સદ્ગતિમાં મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

શબ્દોનો અર્થ સમગ્ર નદી અને ગુંચવાડો, ગણરામજી અને નિરાશા ઉત્પન્ન કરે તેવા પ્રકારની વિદ્વાતમરેલા બધાનકે રાયક, અને અલોકારી શબ્દો નહોં વાપરતાં; અમલજી અને સાધારણ માણસો પણ સહેલાઈથી સમજી શકે; અને પોતાના આત્માનો નિશ્ચય કરી અપરોક્ષ<sup>૧</sup> અનુભવી શકે; અર્થાત્ જાણી શકે, એવા પ્રકારનું માફ દ્રષ્ટિબિંદુ દોવાથી પિષ્ટપેપજી ન્યાય મુજબ સરળ બાપામાં અને સમજી શકાય તેવી રીતની યુક્તિઓ અને પ્રમાણુ દર્શાવેલાં છે.

સુમુક્તુ-મોક્ષેચ્છુએ ખાસ જ્ઞાનમાં રાખવું કે ન્યાં સુધી પોતાના સ્વયંમકાશ આત્માનો દૃઢ નિશ્ચય ન થાય ત્યાં સુધી આત્મબોધક મધ તથા વેદાન્તવિચાર સિવાય મોજી બકિતવાળા કર્મકાંડ આદિ મધો અને ક્રિયાઓમારે પ્રવૃત્ત થવું નહોં. કારણકે; દૂધની જ જરૂર હોય તો સોંગડાં દોવાથી, અથવા બકરાનાં બાળાંયાં દોવાથી દૂધ નીકળતું નથી. માટે કબિરા દો નાવધે મત ચડીધે,...એ વહાજી ઉપર એક એક પગ રાખી સામે કિનારે જનારા માણસની જેવી દશા થાય; તેવીજ દશા થાય છે, અને તેમ કરવાથી સ્થિરતા-કૃતાકૃત્યતા પ્રાપ્ત થયેજ નહોં. તેમજ નુગાર, વીર, કરુણા, અદ્વિત, હાસ્ય, અને બધાનકે રમેવાળા કથા-વાર્તાઓમાં પ્રવૃત્ત થવું નહોં તથા તેમા ભાગ પણ લેવો નહોં.

લેકો નાળિયેર વધેરીને શેષ ખાય છે તેને બાવાચ્ય એવો છે કે; ચદ્મિન્નિવં જગદ્દોષમદોષમૂર્તી ॥ સર્વનો નિષેધ કરતાં; તથા સર્વનો નાશ થયાં છતાં; પણ જે શેષ વસ્તુ પરમાત્મતત્વ રહી જાય ■ કે; જેનો નાશ થતોજ નથી તે શેષ વસ્તુ માત્રજ છું છા. માટે એવા નિશ્ચયરૂપી શેષ ખાવાની છે.

૧ એટલે તે બહા અને હું એકજ વસ્તુ છે, એમ પ્રત્યક્ષ અદબ્ધદાસ્મિ.

૨ કર્તવ્યદુ સમાર્પજ્જ્વાલાદગ્ધાન્તરામવઃ ।

હે સુઘ વાંચક; મારે તને જણાવવાનું કે સરોવરમાં પાણી ઘણું ભરેલું હોય છે, પરન્તુ આપણે તો જોટલા પાણીથી તૃપ્તા છીએ તેટલું જ પાણી પીને આપણી તૃપ્તા શાન્ત કરીએ છીએ. તેવીજ રીતે આ પુસ્તકમાંથી હંસકૃષ્ણનાયે વિચારપૂર્વક જે જે દ્રષ્ટાન્તો, સિદ્ધાન્તો, અને યુક્તિઓવડે તારી શંકાઓનું સમાધાન કરી તારા અમર આત્માનો નિશ્ચય કરજે, અર્થાત્ શરીરના સર્વ ધર્મો અને કર્મોથી રહિત અજર અમર આત્માજ હું છું, એવો દ્રઢ નિશ્ચય કરવા માટે પ્રયત્ન કરજે એટલે મારો પ્રયાસ સફળ થયો માનીશ.

છાપખાનાનાં પ્રેક્ષા તપાસવામાં રાજ્યગૌર બાલુભાઈ કાનજી મારતર, તથા બાદશ્રી બાલુશંકર પ્રભુરામજી યાજ્ઞિકે અમોને જે સાથ આપેલો છે તેના માટે એમનો આભાર માનીએ છીએ.

સિદ્ધાર-કાઠિયાવાડ  
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ-રામનાથ મહાદેવ.  
મં. ૧૯૯૫ શ્રીરામનવમી

સંપાદક  
શ્રીસદ્ગુરુ ચરણરજ,  
ત્રિવેદી પરમાનન્દ લક્ષ્મીરામ.

ભવ દુઃખ દારક ગ્રન્થ આ, રે મન ઉરમા સ્થાપ;  
વાંચી સમજે સુજન તો, સઘ હરે સંતાપ.

विद्वानेव विजानाति विद्वज्जन परिधमम् ।

नहि बन्ध्या विजानाति गुर्वी प्रसववेदनाम् ॥

જેમ પ્રસુતિ સમયની વેદનાને બંધ્યા જાણી શકતી નથી, તેમ વિદ્વાન પુરુષના પરિશ્રમને વિદ્વાન જ જાણી શકે છે.

શાસ્ત્રો અને ગુણ્યાદિ વાંચનાર ગુણ શોધવામાં રોકાય છે ત્યારે એક મૂર્ખ અને દેવિ વાંચનાર બોડ શોધવામાં રોકાય છે.

## —: પ્રમાણપત્ર :—

અબ્રહામનામૂળ વિદ્યાસી એકાંત સેવી તત્ત્વચિંતક બદ્ધચારી પરમાનંદ લક્ષ્મીરામ ત્રિવેદીના દ્વાયથી લખાયેલ “આત્મગાન અને વિશુદ્ધ અભ્યાનુભવ” નામનો ગ્રંથ કીક કીક રીતે મેં વાંચી ભોયો; તે ઉપર વિચાર કરી એતાં અને તે ગ્રંથ અદ્વિતીય જણાયો છે, કારણ કે તેમાં અનેક ધર્મ અ-ચોખ્ખાથી પ્રબળ પ્રમાણો મેળવીને પોતાના આત્મગાનના સિદ્ધાંતને અચ્છી રીતે રચાવિત કર્યો છે. અને મુમુક્ષુ-જનોને વિપુલ ધર્મગ્રંથો વાંચવાના પરિશ્રમથી બચાવી લીધા છે. આ કારણથી મને આ ગ્રંથ અમૂલ્ય જેવો લાગ્યો છે.

તેમજ ખીલે “કન્યાવિક્ષય” નામક લઘુગ્રંથ પણ બારે શિક્ષારૂપ હોવા ઉપરાંત પ્રમાણથી ભરપૂર છે, અને વિક્ષય નિષેધને પૂર્ણ રીતે સિદ્ધ કર્યો છે.

આવા બંને ઉપકારક ગ્રંથોનો જનસમુદ્ધમાં તેઓશ્રીએ પ્રચાર કરી દીધાથી તેમણે પોતાની છાંદમીને સાર્થક કર્યા ઉપરાંત મુમુક્ષુ-જનોનો બારે ગ્રેમ પ્રાપ્ત કર્યો છે, અને આવાજ ગ્રંથો તેઓ બાધ લખતા રહે અને તેમ કરી જનતાનું કલ્યાણ કરે એમ ઇચ્છી આ પ્રમાણપત્ર હું સમાપ્ત કરું છું; સિદ્ધાર, તા. ૨૩-૩-૩૬

ગીરંધરલાલ પટ્ટાણી સનંદી વકીલ અને ટ્રાન્સલેટર

\*

\*

\*

વિગ્ર શ્રીપરમાનંદજીતરફથી “આત્મગાન અને વિશુદ્ધ અભ્યાનુભવ” નામનું બદ્ધાર પડેલું એક અત્યુત્તમ ગ્રંથાંક છે; કારણ કે સૌધારણ્ય મુમુક્ષુઓને જે ધણા ગ્રંથો વાંચવા અને સંભળવા છતાં પણ જે ‘સ્વાત્મવરણ’ ગમાર્ય રીતે સમજાવી નથી, તે મુક્તિઓ અને સિદ્ધાંત-

द्वारा दरेक मुमुक्षुओंनी शक्ति अने विकास अनुसार प्रत्यक्ष प्रमाण. अन्य स्वानुभव पुरुष शब्दांची रचेल होवाची विचारपूर्वक वाचनार मुमुक्षुओंने कल्याणकारी परिणामजनक छे.

अने “कन्याविक्रय” संश्लेषेनुं श्रीगुरुं लघु पुस्तक होवा छतां याओक्त प्रमाणोची भरपुर अने अस्तरकारक रीते लपेल होवाची तेना विशेष प्रचार यतां धीरे धीरे साक्ष्यता भगवा जर संभव छे.

स्वाभी सन्धिकानंद

“श्री”

त्रिवेदी श्रीपरमानंदजी महाराज यांनी “आत्मज्ञान अने विशुद्ध ग्रहानुभव” नां वाचे पुस्तक आश्रमास भेटा दिले याबदल त्यांचे अभिनंदन पुरवक प्रशस्ती पत्र सहृदय पुरवक देतो कीं मुमुक्षुजनास घरील ग्रंथ “स्वात्मवस्तू” यथार्थरीत्या समजाविण्याची लेखन शैली प्रत्यक्ष प्रमाणजन्य स्वानुभवपूर्ण श्रद्धांत योजिले गेलेली असेच वाचकांचे ध्यानांत येईल, आणि घरील पुस्तक वाचल्याने होणारा परिणाम कल्याणकारक होईल. अशी आमची खात्री आहे.

या शिवाय “कन्याविक्रय” या नावांचे लढानसे पुस्तक. सशास्त्र प्रमाणवद्ध होउन या पुस्तकावर अनुमान केल्यास योग्य होईल असे घाटल्यावरून त्यांचे प्रयत्नास सफलता मिळविण्याचे श्रेय सद्ग्रहस्थ घेतील अशी आशा आहे.

ता. ६-२-३९.

ज्यो. महादेवशास्त्री जुन्नरकर.

मुंबई ऋषिकुल आश्रम (दहीसर) संचालक.



## —: નિર્દેશ :—

ॐ નમઃ પ્રજ્ઞાચાર્યાય શુદ્ધધર્મનૈકમૂર્તયે ॥

પ્રજ્ઞાવના લક્ષ્યાર્થ જે શુદ્ધ અને જ્ઞાનસ્વરૂપ જ આત્માનો સદા જય થાઓ.

यिद्या हि का ब्रह्मगति प्रदाया ।

योषો हि को यस्तु विमुक्तिहेतुः ॥

को लाभ आत्मायगमो हि यो यै ।

जितं जगत्केन मनो हि येन ॥ ધીશંકરાચાર્યા:

અર્થ:—જે વિદ્યાવડે પરમ જીવું આત્મતત્ત્વ પ્રાપ્ત થઈ અજ્ઞાને પ્રાપ્ત થવાય તેજ વિદ્યા કહેવાય; અને મુક્તિના માધનરૂપ હોય અર્થાત્ મિથ્યાજ્ઞાનથી પરાભવ ન પામે તેજ જ્યોત્ અર્થાત્ સમજણ કહેવાય; આત્માની પ્રાપ્તિ તેજ મોટામાં મોટો લાભ ગણાય, અને જેણે મન જીત્યું તેણે જગત જીત્યું ગણાય.

अहं ब्रह्मेति विज्ञानात्कल्पकोटिशताजितम् ।

સર્જિતં વિજયં યાતિ પ્રયોગાત્સ્વપ્નકર્મયત્ ॥ ધી૦ શં.

ભાવાર્થ:—જેમ સ્વપ્નાવસ્થામાં કોઈ મોટામાં મોટું પુણ્ય અથવા પાપ કરવામાં આવે પરંતુ જાગ્રત થવા બાદ તે કોઈ મિથ્યા જણાવાથી ફળના હેતુશુભ થઈ શકતાં નથી જાગ્રત થવાથી સ્વપ્નાવસ્થાના કોઈ લીન નષ્ટ થઈ જાય છે, તેમ જ્યારે “હું બ્રહ્મ છું” જીવું સમજવામાં આવવાથી કરોડો કલ્પનાના સંચિત અને આગામી કર્મો નષ્ટ થઈ જાય છે.” જાન્યોડસ્તિ યન્મા મય-ચન્ધમુક્તેર્વિના સ્વતત્ત્વાવગમં મુમુક્ષોઃ ॥ મટિ જ-મમરણાદિ સંસાર બન્ધનથી મુક્ત થવાની ઈચ્છાવાળા મનુષ્યને પોતાના આત્મ-તત્ત્વ અર્થાત્ આત્મજ્ઞાન વિના બીજો કોઈપણ માર્ગ નથી જ.

## —: નિર્દેશ :—

તેરો તો સ્વરૂપ હૈ અ-નૂપ ચિદાનંદ ઘન;  
દેહ તો મલીન જડ, યું વિવેક કીજિયે ॥ ૧ ॥

તું તો નિહસંગ નિરા-કાર અવિનાશી અજ;  
દેહ તો વિનાશવંત, તાહિ નહિ ધીજિયે ॥ ૨ ॥

તું તો પટ ઝરમી ર-હિત સદા ઇકરસ,  
દેહકી વિકાર સવ, દેહ શિર દીજિયે ॥ ૩ ॥

સુંદર ફહત યું વિચારી આપુ મિત્રજાનિ;  
પરકી ઉપાધિ કહા, આપ સૈંચી લીજિયે ॥ ૪ ॥

અર્થ:—તાઈ સ્વરૂપ તો અનૂપ-એટલે ઉપમા ન આપી શકાવ તેવું ચિદ-એટલે બધાને પ્રકાશ કરવાવાળું અને આનંદઘન-એટલે દુઃખથી રહિત છે. અને શરીર તો મલીન અને જડ છે. એમ વિવેક કરીને જો. તું તો સંગ વિનાનો, નિરાકાર, તથા જન્મ અને મરણથી રહિત છો, અને દેહ તો નાશવત છે, એના ઉપર વિશ્વાસ કરવો નહીં. તેમજ જૂખ, તરચ, શોક, મોહ, વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુ એવી શરીરની છ ઉરમીઓથી રહિત સદા એકરસ છો. તથા દેહના છ વિકાર: જાયતે-એટલે જન્મવું, અસ્તિ-એટલે જન્મ્યા પછી હોવું; વર્ધતે-એટલે શરીરનું વધવું; વિપરિભ્રમતે-એટલે જીવન થવું; અપક્ષીયતે-એટલે ધરડા થવું; અને વિનશ્યતિ-એટલે નાશ થવાપણા આદિથી અત્યંત રહિત છો. અને તે બધા વિકાર તો શરીરના છે. માટે તે શરીરના માથેજ નાખવા. શ્રી. સુંદરદાસજી કહે છે કે; આમ વિચારીને, અને તે બધાથી પોતાને અલગ બાળીને, પારકી-એટલે શરીરની ઉપાધિઓ પોતાના નિર્લેપ અને અસંગ આત્મામાં શા માટે આરોપવી ?

૧ અનાત્મવિત બ્રાહ્મીને સાચામા જન્મબધ તરીકે વર્ણવેલો છે.

—: श्रीभञ्जंकराचार्यविरचित निर्वाणुपट्टक :-

भनोषुद्धयहंकारयितानि नाहं  
न य ओत्रजिन्दे न य प्राणनेत्रे  
न य व्योम भूमिर्न तेजो न वायु-  
श्रिदानन्दरुपः शिवोहं शिवोहम् ॥ १ ॥  
न य प्राणसंज्ञो न वै पञ्चवायुर्न  
वा सप्तधातुर्न वा पञ्चकेशः  
न वाक्पाणिपाद न व्यापस्थपायुश्रिदानन्द० ॥ २ ॥  
न मे द्वेषरागो न मे लोभमोहो  
महो नैव मे नैव भात्सर्गभावः  
न धर्मो न आर्यो न कामो न मोक्षश्रिदानन्द० ॥ ३ ॥  
न पुण्यं न पापं न सौम्यं न दुःखं  
न भन्त्रो न तीर्थं न वेदा न यज्ञाः  
अहं लोभनं नैव लोभ्यं न लोभता श्रिदानन्द० ॥ ४ ॥  
न मृत्युर्न शङ्का न मे क्षतिबेदः  
पिता नैव मे नैव माता य जन्म  
न षण्धुर्न मित्रं गुरुर्नैव शिष्यश्रिदानन्द० ॥ ५ ॥  
अहं निर्विकल्पी निराकाररूपी  
विभुत्वाच्च सर्वत्र सर्वेन्द्रियाणाम्  
न आसं गतं नैव मुक्तितर्न मेधश्रिदानन्दरुपः  
शिवोहं शिवोहम् ॥ ६ ॥

॥ यन्त्रं च मोक्षं च मृपैव मूढा बुद्धेर्गुणं वस्तुनि कल्पयन्ति ॥  
संपूर्णम्



યાદશી માવના યસ્ય સિદ્ધિર્મવતિ તાદશી ॥

**મનુષ્યનું** જીવન બે ભાગમાં વહેંચાયેલું છે, તેમાંનો પહેલો ભાગ એટલે જ્યાં મુધી મનુષ્યનું શરીર મૃત્યુને ગિછાને નથી આપ્યું ત્યાં મુધી એ મનુષ્યને કર્તવ્ય કરવાની સ્વતંત્રતા રહે છે; અને તે સમયમાં કર્મ સ્વતંત્ર હોતું નથી. દવે આ પહેલા દિસ્સામાં જીવનનો વિગેય ભાગ જેમાં વ્યતીત કરેલો હોય છે, જેમકે ટાઈ માણસે વિત્ત-પણામાં પોતાનો સર્વ સમય વ્યતીત કરેલો હોય છે તો અંતમાં રોતાં રોતાં ધન માટે સંસાર ત્યાગ કરે છે; અને એજ પ્રમાણે પુત્રેપણા-તથા લોકેપણા-વાળાનું પણ અનુમાન કરી લેવું, માટે મનુષ્યે યત્ન કરવો જોઈએ કે જીવનના પહેલા ભાગમાં પરમાત્માનું સ્મરણ-જપ વગેરે સાધન સંપન્ન થવું જેથી કરીને અંત સમયમાં પણ તેના અંતઃકરણમાં એનું જ સ્પુરણ થાય. મરણે યા મતિઃ સા ગતિઃ

કોઈ એવું બોલશે કે પહેલી અવસ્થા ઈશ્વર કાર્યોથી વિમુખ કરાવનારી છે માટે જુદાવસ્થામાં પ્રભુ ભજન કરશું, તો તેના શબ્દો તદ્દન નિરર્થક છે એટલું જ નહિ પરંતુ પ્રેત વાક્ય સમાન છે; કાગ્યુકે “નિર્વાણદીપે કિં તૈલદાનં ચૌરે ગતે કિં યદિ સાવધાનં” દીવો છુટાઈ ગયા પછી તેજ પુરવું નકામું છે, અને ચોર ખાતર પાડી ગયા પછી હોઝારા અને પકારા કરવા નકામા છે, તેમ જીવનના પહેલા ભાગમાં (સમયમાં) કરેલાં કર્મો જીવનના અંતમાં પ્રતિધ્વનિ રૂપે ખડાં થાય છે. અર્થાત્ જીવનના પહેલા ભાગમાં મનુષ્ય જે જે પ્રકારનાં કર્મ કરે છે તેનાં સૂક્ષ્મ બીજ તેના અંતઃકરણમાં છુપી રીતે રહે છે અને તે સંસ્કારરૂપે રહેલાં બીજ અંતસમયે તેજ દેશા બેચે છે. એટલે સમજવાનું કે સાંસારિક પદાર્થોના ભોગવિલાસમાં જીવન વ્યતીત કરેલું હોય તો અંતસમયે પણ તે બાગતનાં સ્પુરણો

યાય છે; અને ઈશ્વર ભક્તિદ્વારા અદ્ભુત માધન ક્યું હોય તો તેવું જ  
રહુરેખા યાય છે, આ જાળત નિર્જિવાદ સિદ્ધ છે માટે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ  
પરમાત્માએ શ્રી ગીતાજીમાં કહ્યું છે કે:—

યં યં ઘાડપિ હમન્ ભાવંત્યજત્યંતે કલેષરમ્

તં તમેવૈતિ કૌંતેય મદા તદ્માય માયિતઃ ॥ ઘ૦ ૮-૬

હે કૌંતેય ! જે મનુષ્યના ચિત્તમાં જે જે વસ્તુનો દ્રઢ સંસ્કાર  
પડેલો હોય તેને મૃત્યુ સમયે તે તે વસ્તુનું રમરખ યાય છે; અને  
અંતઃસમયે જે વસ્તુનું રમરખ કરતાં દેહ છોડે છે તેને તે પ્રાપ્ત યાય છે.

તથા બીજાં જ્યાં યાત્રો તથા અપિ-મુનિયોનો પથ એ જ  
સિદ્ધાંત છે. માટે વૃદ્ધાવસ્થામાં બજન કરીશું ? એવો વિચાર ન કરતાં  
કર્તવ્ય પરાયણ થવું કારણ કે પોપટને ત્યાં સુધી કંકસો ન આવ્યો  
હોય ત્યાં સુધી જ બેસનાં છીએ છે, તથા કાષ્ટની લાડડી ત્યાં સુધી  
લીલી હોય ત્યાં સુધી જ પાળી રાખાય છે; પરંતુ સુકાણા પછી વાળી  
રાકાતી નથી. માટે પહેલી અવસ્થામાં કરેલ કર્મો અંતઃસમયની બીજી  
અવસ્થામાં પ્રતિધ્વનિ રૂપે પ્રતીત યાય છે અને જેવાં જેવાં કર્મો  
હોય તેવા તેવા વિષયની જ તેના મુખમાંથી વાત<sup>૨</sup> નીકળી જાય છે  
અને સુખાદૃષ્ટિમાં પણ આનંદિત-અનાનંદિત તથા કરેલ કર્મોનો ભાવ  
પ્રત્યક્ષ લાક્ષણ યાય છે.

કાર્ષ્ણ દહેશે કે ભોગવ્યા વિના પ્રારબ્ધનો ક્ષય થતો નથી, માટે  
ઈશ્વર વાક્તિ સાં માટે કરવી; તો હે બાઈ ! ઈશ્વર ભક્તિ પણ એક  
કર્મ છે અને ભક્તને પૂર્વ કર્મથી હિત-ન થનારું પદાડ સમાન સંકટ

૧ પ્રોદીપ્તે મૃત્યૈ જ્ઞ કૃપણનઃ પ્રસુષ્પ્તઃ ક્ષીરશઃ ।

પર બજવા લાગે ત્યારે કૃષ્ણ બાઈનો અર્થ છે, તેમ સરીર અરાજક યાય  
ત્યારે આત્માના કલ્યાણ માટે પ્રયાસ કરવો એ પણ અર્થ છે.

૨ યદિ મનસા ધ્યાયતિ તદ્દિ વાકાં વદતિ ॥

જેવું હૈયે તેવું હોડે.

પુણ્યવત્ત યદ્ જાનને દુઃખનો બોમ સ્વપ્ન સમાન ચર્મ જાય છે એવા  
અનેકાનેક દ્રષ્ટાંતો શાસ્ત્રો ઉપરથી મળી આવે છે.

તેષામહં સમુદ્ધર્ના મૃત્યુસંસારસાગરાત્ ।

મવામિ ન ચિરાત્પાર્થ મર્યાવેશિતચેતસામ્ ॥ ગી૦ અ ૧૨-૭

હે અર્જુન, જેનું ચિત્ત મારા તરફ વળેલું હોય છે તેને હું આ  
મૃત્યુ યુક્ત મંસાર સાગરમાંથી તરત ઉપાડી લઉં છું. અર્થાત્ તેને આ  
સંસાર સાગરમાં પડવા દેતો નથી અને હદામિ શુદ્ધિયોગ તં યેન  
આમુપયાંતિ સ્તે ॥ તેઓ વેદના ગૂઢ તાત્પર્યને જાણી શકે, અને  
તેમાં જ નિષ્ઠા ગામી શકે, એવી સક્ષમ શુદ્ધિરૂપ સાધન બધું છું; જેથી  
તેઓ મારા સમીપ પહોંચી શકે છે. અને—

તેષામેવાનુકંપાર્થ મહમજ્ઞાનજં તમઃ ।

નાશયામ્યાત્મભાવસ્થો જ્ઞાનદ્રીપેન માસ્વતા ॥ ગી૦ અ ૦૧૦-૧૧

તેની ઉપર અનુગ્રહ અર્થાત્ કૃપા કરી તેની શુદ્ધિમાં સુપ્રકાશિત  
જ્ઞાનરૂપી દીવો પ્રકટાવી અજ્ઞાનમૂલક સર્વ અંધકારનો નાશ કરે છું.

તુલસી જૈસી ભવિતવ્યતા, તૈસી મોલે સહાય,

આપ મિલાશે તાહિકું, તાહિ તાહિ લે જાય.

“શાસ્ત્ર-પુરાણોમાં મુક્તિ ધણા પ્રકારની જણાવેલી છે  
“સાલોક્ય”-એટલે વૈકુંઠ પ્રત્યાદિ ઈશ્વરના લોકમાં રાજ્ય પ્રજા તરીકે  
વાસ કરવો તે, “સામીપ્ય” એટલે ઈશ્વરની સાનિધ્યમાં દાસ તરીકે  
વાસ કરવો તે, “સારૂપ્ય” એટલે ભગવાનના જેવું રૂપ પામવું તે,  
“સાર્થિ”-એટલે ઈશ્વરની માફક સત્ય સકંપાદિ ઐશ્વર્ય (વિભૂતિ)  
સહિત અને રાજના મોટા પુત્રની માફક રહેવું તે, તથા તેને  
“સાયુજ્યમુક્તિ” પણ કહેવાય છે... અને “કૈવલ્ય”

અથવા કોઈ એમ પણ ધારવું કરો કે કોઈ બીજા જ અર્થમાં જ  
જાનને વમવાનું કરો !

૧ જપિ વૃદાવને કાલ્યે ધગાલલ સ દર્યટતિ ।

ધન્ય વૃદાવનમાં સિધાળ, હરિચૃદિ, તથા સૂર્યકંડ રૂપા દેહકા સતજવાનુ ઈત્યે છે.

પરન્તુ અર્થ વેદોના મહત્વરૂપ શિરોભાગ એટલે સાદર્ય વેદ પ્રતિપાદિત ઉત્તમોત્તમ જે “કેવલમોક્ષના” મુદ્દા તાત્પર્યને નહીં જન્યવાવાળા, કેટલાક કથાકાર તથા કર્મકાંક્ષાવાળા લોકો ઉપર જન્યાવેલી અનિર્ણય મુક્તિઓને મોક્ષ તરીકે જન્યાવી લોકોને સમજાવે છે ! અર્થાત્ અર્થનો અનર્થ કરે છે; તથા મોક્ષ એટલે અંતકાંક્ષે માફાત્ જગવાન પધારીને મોક્ષ નામની કાંઈ વસ્તુ (ટીકીટ) કે જાડીબુટ્ટી આપતા કે સુધાકતા નથી, અર્થાત્ એવું કાંઈ પણ કરતા નથી. શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પરમાત્મા શ્રીમુખે કહે છે કે; “નાદત્તે કસ્યચિત્પાપં ન ચૈવ મુક્તં વિમુઃ ।” જગવાન પોતે કોઈનાં પાપ-પુણ્ય ગૃહણ કરતા નથી. માટે ઉપર જન્યાવી ગયો તેવા પ્રકારના મોક્ષની માન્યતા-લાવના તદ્દન ખોટી છે, અત્યન ખોટી છે, કારણકે “પુરુષાણામં પરં કિંચિત્ત્વા કાશ્ચ સા પરા ગતિઃ” પરમાત્માથી એટલે મર્યાદા પર એવા આત્માથી શ્રેષ્ઠ કાંઈ નથી, તે પરમરથાન અને પરમગતિ છે. એવું જગવતી શ્રી શિરોમણિ અનેક રીતે કહી રહી છે કે; મોક્ષ તો હૃદયની અવિદ્યારૂપ મનિયા નાશને કહેવામાં આવે છે.

ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે-“અન્યેનૈવ નીયમાન્તા યથાઅન્ધ્યાઃ ॥” જેમ આંખો વગરના (આંધળા) મનુષ્યે ખતાવેલા માર્ગે જનાર તે આંધળાઓ જેમ ખાડામાં પડે છે, તેમ સમજણ વિનાના મનુષ્યે ખતાવેલા (સમજાવેલા) માર્ગે જવાથી તે “અજ્ઞાનીઓ”-અર્થાત્ મેંઢાઓ જન્મ-મરણની રેંટમાળમાં પુનરાવૃત્તિ કર્યા કરે છે, અને વારંવાર જન્મ-મરણને પ્રાપ્ત થાય છે, કારણકે “યા મતિઃ સા મતિઃ મૈવેત્ ॥” તાત્પર્ય કે જેના ચિત્તમાં જે જે વસ્તુનો દૃઢ મંત્રકાર (લક્ષ્ય) પડેલો હોય તે તે વસ્તુનું જ્ઞાન સમયે સ્મરણ થાય છે, અને જેની વસ્તુનો અને જેવા પ્રકારનો સંકલ્પ કરે છે, તેવા પ્રકારે તેને પ્રાપ્ત થાય છે. પણ તેમાં મોક્ષ તો યતો નથી ! અને પુણ્ય ખલાસ યથા બાદ પુનરાવૃત્તિ યથા વિના રહેતી નથી. આમ હોવાથી ક્ષતા-

“કૈવલ્યમોક્ષને”-બ્રહ્મરૂપતા સાથે જ એક જ હરી બતાવવા માટે કહે છે કે; સર્ગ અને પ્રલયથી પણ કૈવલ્ય મુક્તિ પામેલાને કશું થતું નથી, તથા નિદ્રા પછીનો કલ્પાન્ત-મહાસર્ગમાં પણ કૈવલ્ય મુક્તિ પામેલાની ઉત્પત્તિ થતી નથી, તથા કલ્પ પછીના મહાપ્રલયમાં<sup>૧</sup> પણ તેઓને બચા થતી નથી. કલ્પાન્તે કદાપિ તેને ઈશ્વરગુણવતારાદિરૂપે આવવું પડે, તો પણ સર્ગમાં પેદા થવાનો કલેશ અને પ્રલયમાં નાશ થવાની બચા તેમને થતાં નથી એવો સ્પષ્ટ સિદ્ધાન્ત છે.

એવી કૈવલ્ય મુક્તિને પ્રાપ્ત થયેલા ફરીને આવતા જતા નથી એમ કહેવું તે એક અર્થવાદના ન્યાયે, શ્રીતાને અભિરૂચિ કરાવવા માટે જ છે. પરંતુ ખરી રીતે તો મુક્તિને જવું ક્યાં છે! અને આવવું ક્યાં છે કારણ કે તેને તો તત્ત્વજ્ઞાન થયું તેજ સમયે મનોનાશ અને વાસના ક્ષય થઈ જાય છે, કારણ કે તે ત્રણે વાનાં સમકાલીન હોય છે, અને તેવા અનુબંધને ત્રિકાલસિદ્ધ મુક્તિ થઈ ચુકેલી હોય છે. પછી બ્રહ્માંડની બ્યવસ્થામાં તેની પૂર્વ ઉપાધિ તેમની જાણના પરિબલમાં વિચરે તેથી ફરીને તેની મુક્તિને કશી હાનિ થતી જ નથી.

એટલે “બ્રહ્મબ્રહ્મરૂપિભ” એવા અપરોક્ષ જ્ઞાનથી આવું ક્ષય થાય છે. હવે આવા તત્ત્વજ્ઞાન-આત્મજ્ઞાનમાં કોઈ કોઈ ટીકાકારોએ સ્ત્રી, વૈશ્ય, અને શૂદ્રને વેદાંત વિચારનો અધિકાર નથી એવું કોઈ કોઈ ઠેકાણે લખેલ છે; પરંતુ એતો મૌન્ય અર્થવાણું પાડિત્ય કહ્યું છે. કારણ કે વેદાન્તમાં તો “સ્ત્રિયો વૈશ્યાસ્તથા શૂદ્રાસ્તેઽપિ યાંતિ-પરાં ગતિમ્” ॥ ગી૦ ૬-૩૨ સ્ત્રી, વૈશ્ય, અને શૂદ્ર પણ આત્મજ્ઞાનથી પરમકૈવલ્ય મુક્તિને પ્રાપ્ત થાઈ છે. અને તેવા પ્રકારના આત્મ-

૧ સત્યયુગના વર્ષો-૧૭૨૮૦૦૦, ત્રેતાયુગ વર્ષો-૧૨૬૯૦૦૦, દ્વાપરયુગ વર્ષો-૮૬૪૦૦૦, કલિયુગ વર્ષો-૪૩૨૦૦૦ મહા કુલે ૪૩૨૦૦૦૦ વર્ષોનો ૧ મહાયુગ અને તેવા ૭૧ મહાયુગોનો ૧ મત્ર અને તેવા ૧૪ મત્રોનો ૧ કલ્પ. અથવા બ્રહ્માનો ૧ દિવસ અને તેટલાજ સમયની બ્રહ્માની એક રાત્રિ. તેવી રીતે બ્રહ્માના ૩૬૦ રાત્રિદિવસનું બ્રહ્માનું ૧ વર્ષ અને તેવા ૧૦૦ વર્ષોનું, બ્રહ્માનું આયુષ્ય અનેક છે તેને મહાકલ્પ અથવા મહાપ્રલય કહે છે.



જવું પડે છે, અને જેણે પોતાનું નિત્ય, નિર્વિકાર અને બધ મોક્ષથી રહિત એવા સ્વસ્વરૂપને જાણી લીધું છે, તેનો જન્મ થતો નથી. “મન યદ મનુષ્યાણાં કારણ વદ મોક્ષયો” પોતાના અવિકારી સ્વરૂપમાં આગેડિયત બધ અને મોક્ષ પણ મનથી જ હાંપાએલા છે, માટે “મનસૈવ મનચ્છિદ્ધવા પાદાંપરમ વંદનમ્” પરમ બધનું કારણ જે મન છે, તે મનનો મન વડે જ નાશ કરવાનો છે તાત્પર્ય કે તે મન ક્રમ્ય, કલ્પિત અને ઉત્પત્તિ નાશવાળું હોવાથી તે મન હું નહિ, અને માફ નથી એવો દૃઢ નિશ્ચય કરવાનો છે અને એવું જાણવા માટે શતશાસ્ત્ર એટલે જેમાં આત્મા, અને બ્રહ્મની વ્યક્યતા દર્શાવનાર જે જે શાસ્ત્ર હોય તે શતશાસ્ત્ર અને સત્ત્વ એટલે તે શાસ્ત્રમાં લખેલી હકીકત (આત્માની સમજણ) મેળવવી તેનું નામ સત્ત્વગ, અને જ્યાંસુધી પોતાની શકાઓનું મમાધાન ન થાય ત્યાંસુધી સત્પુરૂષોનો મમાગમ કરી નમતા પૂર્વક (ચિધ્મભાવે) પ્રશ્નોત્તર કરી દેનાર્ય થવું તેનું જ નામ સત્ત્વગ ગણાય છે કારણ કે સત્ત્વગ કરવા છતાં સત્ વસ્તુ આત્માનું જ્ઞાન ન થાય તો જાણવું કે મત્પુરૂષનો સત્ત્વગ થયો જ નથી.

જેમ તક્ષક નામ કરડા પછી માણસ બચવા પામનો નથી તેમ સત્પુરૂષો નિ રપૂછી હોવાથી તને વધારે ચખામાં ન નાખતા તારી શકાએને નષ્ટ કરશે જે છૂટો હોય છે તે તને છોડશે પરંતુ બધાએલો તારે બધન છોડી શકશે નહીં તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું.

વિશિષ્ટ કે -અનાતમ કથા, કર્મકાંડ આદિના માટે જે ઉપર લખવામાં આવેલું છે તેનો હેતુ કોઈ પણનો ખડન કરવાનો નથી. પરંતુ જ્યાં ભક્ત-ભગવાન અને ભક્તિ એકરૂપ થાય એટલે મધાર્ય રીતે સમજાય તેવા પ્રકારની સ્થિતિવાળી ભક્તિનું જે ભગવતિ શ્રુતિ

૧ જનૈક સ્વાયોચ્છેદિશ્વરોક્ષાર્પણ દર્શકમ્ ॥ શાઆખ્યાસ તે વિદ્યા નહી પરંતુ આત્મામાં લાસતા બેઠો હૈ કરે તેને જ વિદ્યા જાણવી.

૨ તમેવામિગચ્છેત્તામિત્વાણિ ધોત્રિય મહાનિષ્ઠ શુભ્ ॥

પ્રતિપાદન કરી રહી છે, જેને અતુર્ય લક્ષિયોગ કહેવામાં આવે છે તેનો સિદ્ધાન્ત જણાવવા માટે અનાત્મકથાકર્મકાંડ આદિને ગૌણરૂપે લખેલ છે પરંતુ ખંડન તરીકે ખિલકુલ સમજવું કે ગણવું નહીં. કારણ કે દર્શકાંડનો જે વિષય તે શબ્દ બ્રહ્મ તરીકે છે.

“અમવતિ સ્તુતિ તથા શ્રી ગીતાજી તથા બીજાં ચત્તશત્રી તમેને જે પ્રબોધ કરી રહ્યાં છે, અર્થાત્ પોકાર પાડી રહ્યાં છે તે તમેને બાંધવા માટે નહીં પણ છોડવા માટે કહે છે. તેની ઉદારતા કેટલી બધી છે! માટે જેમાં પૂર્ણતા અને કૃતકૃત્યતા પ્રાપ્ત થાય, અને જ્યારે તમને એવું જણાય છે કે મોક્ષના માટે હવે કંઈપણ કરવાનું રહ્યું નથી ત્યારે જેમાં વિશેષ શાન્તિ જણાય તેમ કરજો,

મારો હેતુ શ્રીગુરુ વેદાદિ શાસ્ત્રોના અનુભવ વ્યક્ત કરવાનો જ છે, અને બનતાં સુધી ધણી બાબતોના ખુલાસા તથા સત્સાઓના પ્રબળ પ્રમાણ આ પુસ્તકમાં આવી જશે. માટે તારે તારે નિશ્ચય કરી લેવો અને તારી જ નિષ્ઠામાં એટલે તારા જ નિશ્ચયમાં શ્રદ્ધા વાખવી, અને બીજાઓના નિશ્ચયની વાત પોને વિચારવી નહિ. બ્રાહ્મ મનુષ્યો ગમે તેવા પ્રકારની વાતો કરી ગમે તેવો નિશ્ચય જણાવે પણ તારે તેની ઈગ્ગાઈ કરવી નહીં, હસવું પણ નહીં, અને નિંદા પણ કરવી નહીં.

આપણા મહર્ષિઓએ શાસ્ત્રોમાં, તથા બક્ષિ આદિ ક્રિયાઓમાં બોલાતા શબ્દો, તથા કથા આદિ પાત્રોના નામો, તથા સંદર્ભો એટલે ઈશ્વર તરીકેની જે જે બહિર્ક્રિયા, તથા કાચમ પ્રસંગોપાત્ત બોલાતા વપરાતા શબ્દો એવા ક્ષણપણથી ચુકેલા છે કે, ફક્ત તેનો જ વિચારપૂર્વક સ્ફુટ અર્થ કરીએ તે આપણા આત્માના જ બોધક છે, પરંતુ તેવો અર્થ ન કરતા મહિર્દષ્ટિથી ઘટાવવા અને સમજાવવામાં આવે છે અથવા અર્થ જ કરવામાં આવતો નથી. લગભગના ભયથી તેવા શબ્દોનો ઉલ્લેખ કરવાનું બધે શબ્દનું છે.

અન્યે પાસંદિનઃ સર્વે જ્ઞાનવાતાંસુ દુર્ધલાઃ ।

एकं वेदान्तविद्वानं न्वानुमूल्या विराजते ॥

અત્યારના જમાનામાં સમ્રાટમાં અનેક પ્રકારના સંપ્રદાયો,<sup>૧</sup> અને સંવાદો બાંધી અનેક પ્રકારના ઉપદેશો પોતા ધાવા સર્પને દેરદેર વિવિધ પ્રકારના ઉપદેશ કરતા જણાય છે, અને કાંઈ ભાને બંધી વાનો એવી જ હોય છે કે, તેમાં લૌકિક અને પારલૌકિક લાક્ષ્યોવાળી અને આત્માથી વિમુખ કરનારી મકામ ઉદામનાનો જ બોધ થતો જોવામાં આવે છે. અને જ્ઞાનરૂપી દીવાને અનેક પ્રકારે ઝાંખો કરી રહ્યા છે. કેટલાક કથાકથો ભક્તિ કરો, ભક્તિ કરો, એવો ચોકાર પાડી ગયા છે, પરંતુ ભક્તિનો ખરો અર્થ તો એવો છે કે જોડાણ-અંકુષતાને પામવું, અર્થાત્ દુઃ શુદ્ધ ચૈતન્ય આત્મા જ છું અને તે આત્મા જ બ્રહ્મ છે, એવા પ્રકારની મથજલ્ય મેળવવી, અર્થાત્ બ્રહ્મ અને આત્માનું ઐક્ય જાણવું, અનુભવવું તેને જ ભક્તિ તરીકે કહેવ છે. આવી તરેહનું ભક્તિનું સ્વરૂપ નહીં મથજલ્યનાં આ બાબત ઉપર અનેક પ્રકારના પ્રહારો<sup>૨</sup> કરી, મુખ્ય વસ્તુથી લોકોને અચાત-અંધારામાં રાખી ઐહિક અને પારલૌકિક આત્મ મંદકારવાળી જર્મન સીલ્સર જેવી વાતો કરી, ચળોંડીના દગલાને અગ્નિની ઉપમા આપી ઠડી ઉડાડવાનો પ્રયોગ થઈ ગયો છે. ભક્તિ એટલે કેવળ અંધ પર-પરાયત્ નહિ, પરંતુ દેવને જાણીને અથવા સમજીને, પછી જ ભક્તિ કરવી તે જ્ઞાનયોગ વ્યવસ્થાવાળી નિષ્કામ ભક્તિ મણાય છે.

मेहा जगकी आल चलते के पीछे चले ।

परमारय न समाल देखो जगकी मूर्खता ॥

દેખા દેખી ન કરો, ખાડરીયા પ્રવાહમાં ન પડો, પરંતુ એન્છન બનો ત્યારે તમારો ઉદ્ધાર થશે, મારે હે બદ્ધ મુમુક્ષુ, તારે તેવી જગોમાં ફસાવું નહીં. કારણ કે.—

૧ હસ્તિમત્પ્રભોષર્મસવજ્ઞસમયે સદગ્રય ।

૨ “ वेदन विद्या वा विदते आत्मज्ञानमनयेतिविद्या ॥ याधकिः

૩ पान्पिनाम सद्गद्देवदमार्ग कलौयया ॥ पाधरीना देव भवति,

ગતાનુ ગતિકો લોકો ન લોકઃ પારમાર્થિકઃ ।

વાલુકાલિઙ્ગમાત્રેણ તાંત્રપાત્ર વિભાજયેત્ ॥

સારાંશ કે:—એક મહાત્મા પોતાનુ વાસણુ રેતીમાં દાટી તે ઉપર રેતીની ઢગલી કરતા હતા, તેને ઢગલી કરતા જોઈ લોકોએ જાણ્યુ કે ઢગલી કરવાનુ મોટું પુણ્ય હશે એમ સમજીને અનેક ઢગલીઓ કરી દીધી. એટલે મહાત્માને વાસણુ જડ્યું નહિ. પરંતુ શુભાશુ. તેવી રીતે તારે લોકોની દેખાદેખી કરવા મડી પડ્યું નહિ, પરંતુ પોતાનું કલ્યાણ કેવી રીતે થાય તેવો પ્રયાસ કરવો કારણ કે:—

“સ્વચ્છિદિં હિતાર્થાય પરચ્છિદ્ય વિપસ્યે” પોતાની બુદ્ધિ-વડે વિચાર કરી છદ્મ અને આત્માની એકતા સમજવાથી જ મોક્ષ થાય છે, પરંતુ સમજણ વગર લોકોની દેખાદેખી (નકલ) કરવાથી વિનાશ થાય છે, કારણકે “મિદ્નરુચિદિં લોકઃ” દરેક મનુષ્યની રુચિ જુદા જુદા પ્રકારની હોય છે. “તુંડે તુંડે મતિર્મિત્ત્રા” અર્થાત્ દરેક મનુષ્યને પોતપોતાના પ્રારબ્ધ કર્મની અપેક્ષાએ બુદ્ધિ પણ ભિન્નભિન્ન પ્રકારની હોય છે, માટે મોક્ષની ઇચ્છાવાળાએ આત્મજ્ઞાન મેળવવાના માર્ગને જાણવાની જ ઇચ્છા ધરાવવી.

મૂર્તિ પૂજનાદિ પ્રથમ પગથીયુ છે. અને તેનો મર્મ એવો છે કે; એક મહાત્મા પાસે એક મુમુક્ષુ પુરૂષ ગયો, પરંતુ તેને અતિમંદ બુદ્ધિવાળો જણીને મહાત્માએ તેને એક મૂર્તિ આપીને કહ્યું કે હે બાઈ, આ મૂર્તિનું હમેશાં પત્ર, પુષ્પ, ચદન, ઇત્યાદિ વડે પૂજન કરી થાળ ધરાવી તે થાળ તારે જમવો, પરંતુ આ મૂર્તિ કરતાં ખીજું કોઈ વધારે શક્તિવાળું તને જણાય તો તેજ પ્રમાણે તેની પૂજા વિગેરે કરજો; હવે એક વખતે એવું બન્યુ કે, એક ઉદરે આવીને ધરેલા થાળમાથી શાટલી ઉપાડી લીધી, એટલે તેણે જાણ્યું કે ઉદરમાં કંઈક વધારે શક્તિ છે, પછી હમેશાં ઉપજના કમસર ઉદરની પૂજા વિગેરે કરવા લાગ્યો; તેમ કરતાં એક દિવસે એક મિલાડીએ ઉદરને મારી નાખ્યો, એટલે તેણે મિલાડીની પૂજા વિગેરે કરવા શરૂ કર્યું.

એટલે એક દિવસે એક કુતરે આવીને બિલાડીને મારી નાખી, એટલે કુતરાની પૂજા આદિ કરવા લાગ્યો, ત્યારે તેની ઓએ જાણ્યું કે ઠાઠ બાળશે તો મરહરી થશે એમ ધારીને કુતરાને એક બે ધોડા ઠપકાર્યા, એટલે કુતરો લાગી ગયો, ત્યારે તેણે ઓની પૂજા વિગેરે કરવા શરૂ કર્યું, એવામાં જોગાનજોગે બનતે જણ વચ્ચે કાંઈક વાધો પડ્યો તેના આવેશમાં તેમણે ઓને એક બે લાકડી ઠગારી એટલે ઓ પણ નાહી, આખું જોઈને તે માણસે વિચાર કર્યો કે અહો હો ! આ બધાં કરતા હું જ સર્વથી મેંધ લાડુ છું, એમ મનજીને પોતે પોતાની પૂજા કરવા લાગ્યો, એટલે કે પોતે જ પોતાની પૂજા કરી પોતાને જ થાજ ધરી ખાવા લાગ્યો. એવી રીતે મનુષ્યોએ સત્સંગ કરી પોતાના આત્માને જાણીને, અર્થાત્ દેવને જાણીને દેવનું યજ્ઞન-વા-ભજન કરવું, પરંતુ બાંધવદં ન્યાય એટલે, કાંઈ આશળા માણસને ગામમાં મોકલવા માટે જેમ મૂર્ખજનોએ બજાદનું પુછકું પકડાવી આપેલું હોય અથવા જરૂમ કંઈક પહેરાવ્યું હોય તો તેને મૂખી દેણું

એક રાખના મકાનમાં એક પડિત ક્યા કરતા હતા અને વારંવાર બોલના હતા કે; "રામનામ કહો બધન છૂટે" તે શબ્દ સાંભળી તે જગ્યાએ પાંજરામાં બેઠેલો પોપટ બોલ્યો કે, "એમા મનમોલ પડિત જૂઠું" કારણ કે હું રામરામ રૂઝનો ઘરડો થયો છતાં આ પાંજરામાંથી બહાર નીકળવા-છૂટે થવા પામતો નથી અર્થાત્ મારું બધન નબટ થતું નથી. આવા પોપટના શબ્દો સાંભળી પડિતજી ઉદાસ થયા હતા હવે એવું બન્યું કે દૈવ્યોએ એક મહાત્મા પડિતજીને ધરે આવી ચડયા એટલે પડિતજીએ પોપટ જાળનની હડીકત જણાવી, એટલે મહાત્માએ કહ્યું કે તે પોપટની પાસે મને લીધે જાવ, અને તે

૧ ગદ્યો શરદ નમો મઘ થસ્ય મે નાર્તિકિયન ॥

લયલાયસ્ય મે સર્વં ચટ્ટાદ્મનસ્યોચરમ્ ॥

૨ કૈનોઆપ્તી માધક.

પ્રમાણે ગયા પછી મહાત્માએ પોપટને ખાનગીમાં સમજાવ્યું કે હે બાઈ, કાલે તને ન્યારે ખાવાનું આપવા આવે ત્યારે ઢોંગ કરી મૂર્છિત થઈ જાજે એટલે તને બહાર કાઢશે પછી તું તક જોઈને ઉડી જાજે એટલે છોટા ચર્મશ તે પ્રમાણે પોપટજીએ મહાત્માથીની યુક્તિ કામે લગાડી એટલે છોટા ચર્મ ગયો.

“હવે પડિતજીની કથાના વખતે ઝાડ ઉપર આવીને બેસતો હતો, અને પડિતજી ન્યારે ન્યારે “ગમનામ કહો બધન છૂટે” એવા સંબોધે બોલતા હતા તેના જવાબમાં પોપટજી જણાવતા હતા કે ‘વિના યુક્તિ કંખી ન છુટે’ અર્થાત્ યુક્તિઓ જાણ્યા વિના છૂટી શકાતું નથી.

માગશ કે ઉપગના દ્રષ્ટાંત મુજબ યુક્તિઓદ્વારા બ્રહ્મ-અને આત્માની ઐક્યતા મમજાવાથી જ મોક્ષ મિદ્ધ થાય છે. શ્રીનિશ્વયદામજી-કૃત યુક્તિપ્રકાશ અથ ગુરુમુખ વિચારો પણા શ્રોતાઓ આખી જીવગી વેદાંત શ્રવણ કરતા જોવામાં આવે છે, પરંતુ વેદાંતનો વિષય શું છે તે તેના જાણુગમાં આવેલો હોતો નથી, જેથી કરીને વેદાંતની વાર્તારૂપ “અર્થવાદ બ્રમ” અર્થાત્ સંબોધના મહિમાની સ્તુતિનો બ્રમ ઉત્પન્ન થાય છે. અને જીવ પ્રાપ્તિથી રહિત પણ હોય છે, તથા કેટલીક ગેરમમજાવું પણ પ્રાપ્ત થાય છે આમ થવાના કારણો સ્પષ્ટ છે. માટે હે બદ્ધ મુમુક્ષુ, ખૂબ યાદ રાખજે કે રંગના તો ચટકા હોય છે કુર્ચા હોતા નથી, માટે તને તારી શકાઓનું મમાધાન કરવાની જરૂર પડે તો ઉપર જણાવી ગયો તેવા નિઃસ્પૃહી પુરૂષનો સત્સંગ કરજે, એટલે જેવી રીતે પેટીમાંથી ચુકા ખેંચી કાઢવામાં આવે છે તેમ તે પુરૂષ યુક્તિઓ અને પ્રમાણોદ્વારા તારા અન કણુમાંથી દરેક શકાઓને ખેંચી કાઢશે અને તારા મનનું મમાધાન કરી તને મુખત કરશે. મંત તુલસીદામજી કહે ॥ કે; “લવસત્સંગ” અર્થાત્ એક શુણ્ઠગનો સત્સંગ જન્મ મૃત્યુના મહાભયથી છોડાવે છે. પરંતુ જળસાપના જેવા-

૧ નાની મોટી કરતા બધા બધા હોય તેવા.

તેદિવા દેરના સપાટમાં આવીશ તો તને અનેક પ્રકારની કંઠમાં તાપી મહાન દુઃખી કરશે કારણ કે મંમારની અનેક તૃષ્ણાથી રાત્રી પીડાતા તથા સ્વર્ગ-નર્ક-પાપ પુણ્ય ઇત્યાદિ વાતો કરવાવાળા રવાઈ અનંધ શુદ્ધ બીજાને કી રીતે મુક્ત કરી શકે ! વેદાદિ શાસ્ત્રો પોતાના આત્માની સમજણ પુરતાં જ છે, માટે શાસ્ત્ર તો ઇતિદામ છે અને પોતાનો નિશ્ચય-વા-અનુભવ જ સાત્ય છે, અને સમજીને તો ઇસારો બસ છે. “મૃગનાભિમે મુગંધી સૂધે નેઃ ધાસ ગંદી, દુનિયાં સખી દૈ અંધી સમજે નહીં ઇસારા, અપનેકા જૂલ તનમે બાહિર ફિરે ગમાગ.”

गम्यते यदि मृगेन्द्रमंदिरं लभ्यते करिकपोलमौक्तिकम् ।

जंपुकालयगतेच लभ्यते वत्सपुच्छं शरधर्मपट्टनम् ॥

સિદ્ધતા રહેકાજુમાં ગર્ભ ચઢનારને ક્ષાત્રીના કપાળમાંથી નીકળેલા મોતી મળે છે. શિવાળના રહેકાજુમાં જનારને વાછડાના પુછડા અને ગધેડાના આમડાના દુકડા જ મળે છે, અર્થાત્ મનુષ્ય જન્મે ઠેકાણે જન્મ તેવું જ ફળ મેળવે છે. માર્ગશ કે દેવસ્થપદ અર્થાત્ મોક્ષ ધર્મવાળા આત્મજ્ઞાનની મમજળીનો જ ઉપદેશ કરનાર પાસેથી દેવસ્થપદની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને જન્મ મરજીથી મુક્ત થવાય છે. તે મિત્રાવના બીજા બધા ઉપદેશો-મમજળો-વિગેરે વાછડાના પુછડા અને ગધેડાના આમડાના દુકડા મમાન છે અર્થાત્ જન્મ મરજીને કરાવનારા છે.

॥ यं लब्धा चा परं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ॥

સુખ સ્વરૂપ એક આત્મા, તારે જિજ્ઞાસુ અસાર;

તેરા રૂપ અનુપ દૈ, પ્રકાશ કિવા દુઃખદાર.

એક ખેડુ કુવામાંથી પાણી કાઢવાને માટે રેંટ ફેરવતો હતો ત્યાં એક સ્વાર પોતાના ધોડાને પાણી પાવા માટે ગયો, પરંતુ ચાલતા રેંટનો ચુંચું ટેકુ અવાજ સંભળીને ધોડો ભડક્યો. ત્યારે સ્વારે ખેડુતને કહ્યું કે તારા રેંટનો અવાજ બંધ કર તો ધોડો પાણી પીવે, એટલે ખેડુતે રેંટ બંધ કર્યો અને પાણી આવતું અટક્યું. પાછો રેંટ સર કર્યો, પાણી આવ્યું પણ પેલા ચુંચું ટેકુ અવાજથી ધોડો ચમક્યો,

પછી ખેડુને જાણાવ્યું કે ભાઈ જવાજ તો મયા કરવાનો, અને તેને ચવા ના દો અને તમે નીચે ઉતરી ધોડાને પકડી રાખી પાણી પાઈ થો નદિતર તરસ્યો રહેશે અને તરફડી મરશે. એટલે સ્વારે તેમ ક્યું અને પોતાના ધોડાને પાણી પાઈ તમ કયો અને ગંતવ્ય સ્થાનપર લઈ ગયો.

ઉપરના દૃષ્ટાંતનો તાત્પર્ય એવો છે કે લોકોના (કોનાના) ભાવવાધી કેટલાક માણસો પોતાને સાંસારિક ઉપાધિવાળા માનીને સમજવાની ઇચ્છા કરતા જ નથી, અને પોતાનું દોઢ ડહાપણ<sup>૧</sup> આમ થાય તો આમ, આમ કરીને તેમ દત્તાદિ પ્દોળી પ્દોળી વાતો કરવા મંડી પડે છે. તેવાઓએ જાણવું કે મંમારમાં ઉપાધિ<sup>૨</sup> મટે તેમ નથી. માટે બધા વિચાર પડતા મૂકી દઈ મંમારમાં રહેવું જ છે, તો એમાં રહી સતસંગ વડે ગુરુએ બતાવેલી ઠળ, બળ અને શુક્તિથી પોતાના સત્ય સ્વરૂપ (સ્વયપ્રકાશ) આત્માની સમજણ મેળવી લેવી. એ બધો ધોંધાટ થયા કરવા દો અને ધોંધાટથી ગભરાઓ નહિ, તમે અટકી ન રહો; કામ કરી થો કારણકે પોતાના અમંગ આત્માની સમજણ મેળવી લેવાધી તે બધો ધોંધાટ તમને બંધન કરી શકશે નહિ. આ આ કાંઈ એકાદથીનું મન નથી ! કે અજ ભણણુ કરવાધી મન ભમ થઈ જાય. તાત્પર્ય કે તેથી કરીને જ્ઞાન તૂટવું કે ભાંગવું નથી.

બ્રહ્મા અને વિચારવાળા મનુષ્યને કુશળ ગુરુથી એક જ વખત અહંબ્રહ્મારિમ એટલે પોતાના અસંગ આત્માની સમજણ પડી જાય છે, અને તે સમજણ તેની શુદ્ધિ સાથે એવો રીતે જડાઈ જાય છે કે; મનના મટાડવાથી મટતી નથી, અર્થાત્ સ્મૃતિ એટલે વાદીરૂપે રહે છે. સ્મૃતિ નષ્ટ થતી જ નથી અને તેવા પ્રકારની સમજણ વા જ્ઞાનની

૧ દૈવ દૈવ કહે છે એ શબ્દ મુખોધિયોએ કાઢેલા ॥ તેનું બીજું નામ પુરુષાર્થ છે.

૨ મૂઠકો દુઃખ વરુદ્યો ન બઈ, માનદુ મદુ દિશી અગ્નિ લગાઈ; તામૈં કદુ કૈસી ચિમિ કરના, સમજ દેખી નિશ્ચય કરિ મરના.



વારંવાર ઉત્પત્તિ પણ થતી નથી, જેમ સુતેલો માણસ આગલા દિવસનું જાણેલું જુલો જતો નથી તેવી જ રીતે સ્મૃતિરૂપે રહે છે.

આ સૃષ્ટિમાંના કેટલાક પણ પ્રાણીઓને જુદી ન હોવા છતાં પણ સજ્જના ઈમારામાં સમજી ગય છે, અને કાર્ય કરવા લાગે છે. પરંતુ મહાન આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે: જુદીના સ્થાનરૂપ મનુષ્યને તો શાંત્રી પોકાર પાડીને કહે છે, તથા મન મદાત્માઓ મમજાવે છે, છતાં પણ પોતાના આત્માને જાણી શકતા નથી. અર્થાત્ તે બ્રહ્મ હું છું; એવું સમજી શકતા નથી, તે કળા તો પશુઓ જ ઉત્તમ ગણાય માટે આ મનુષ્ય શરીર પામીને જેણે પોતાના આત્માનો નિશ્ચય કરી લીધો છે તેજ મનુષ્ય છે; તારી તીવ્ર જીજ્ઞાસા દશે તો જગત્પણ વિલગ નહિ લાગે.

પેટીમાંની જણસ જુલો જવાય તેનો વાધો નહો પણ પેટી ઉઘાડતા તે ન મળે તો તેના અભારથી શોક થાય; પણ આત્મવસ્તુ તો જ્યારે યાદ કરો ત્યારે જ અને તેનો અભાવ જ નથી, જેમ દેરાવય ઉપર કળશ ચડાવ્યા પછી તેમાંનું કાર્ધપણ કામ પાડી રહેતું નથી તેમ આત્મજ્ઞાન (સ્વસ્વરૂપનિષ્ઠા) પ્રાપ્ત થવા પછી કાર્ધપણ કરવાનું પાડી રહેતું નથી.

આશ્ચર્યવત્પદ્ય કશ્ચિદેનમાશ્ચર્યવદ્વદતિતયૈવચાન્યઃ ।

આશ્ચર્યવદ્યૈનમન્યઃ ધૃણોતિ શુભ્યાપ્યેનં વેદનચૈયકશ્ચિત્ ॥

સારોંશઃ--વક્તા આશ્ચર્યરૂપે વર્ણન કરીને સમજાવે છે, અને સાંભળનારાઓમાં કેઈ કેઈ માણસ અવૌકિક રીતે જીવ-જગત-અને બ્રહ્મના અભેદ અને પાગમાર્થિક સંબંધને સમજી શકે છે, અર્થાત્ અપરોક્ષજ્ઞાન થાય છે, અને કેટલાક સાંભળવાળા તો માત્ર પરોક્ષ વર્ણન તરીકે જ એટલે જેમ કોઈ બીજો જ (તટસ્થ) હશે તેવી રીતે સમજે ॥ અને કેટલાક શ્રોતાઓ તો પરોક્ષ કે અપરોક્ષ કાર્ધ પણ ધારણા વિનાના માત્ર ઇતિહાસની માફક જ સાંભળે છે અને કશું સમજતા નથી આવા શ્રોતાઓ આખી જીંદગી મત્તમ

કર્મા કરે અને સત્ વસ્તુથી અંત ન થાય, એટલે કે હું સત્યવસ્તુ માત્ર આત્મા જ છું એવા પ્રકારની સમજણ ન થાય, તો જાણી લેવું કે સત્સંગ થયો જ નથી ! પરંતુ કયાના અર્થમાં ચિત્ત આરંભ કરવું તેમ શ્રદ્ધાપૂર્વકનું શ્રવણ ગણાય છે.

અને બહુ બહુ શાસ્ત્રો અર્થાત્ અર્થો વાચવાથી અને સાંભળવાથી અંતઃકર્ણની પ્રતી ( મહાગાંઠ ) ન છૂટી એટલે કે જન્મ મરણવાળા જીવભાવનો નાશ ન થયો તો તેના પ્રકારનો પ્રયામ પણ આશ્ચર્યજનક છે ! તેમ બનવાના કારણો એવા હોય છે કે, એક તો અધિકાર ભેદ અને બીજી અપ્રકાશવાળા ગુરુઓનો ગુરુભાગ હોય છે. પરંતુ સમજી માણસને તો નિઃસ્પૃહી ગુરુના ઉપદેશથી હૃદયમાંથી મહાગાંઠ છૂટી જાય છે. તેમજ મૂકો ચાચરૂપતિર્ભવેત્ ।”

“हरिः ॐ तत्सत् परमात्मने नमः”

નમો નમો તિસ રૂપકો, આદિ અન્ત જેહિ નાહિ ।  
 સો સાક્ષી મમ રૂપ હૈ, ઘાટ ઘાટ કહું નાહિ ॥  
 અવગત અવિનાશી અચલ, વ્યાપ રહો સય યાહિ ।  
 જો જાને અસ રૂપકો, મિટે જગત અમ તાહિ ॥  
 આત્માનન્દ ગુરુકો પ્રથમ, પ્રણમો ચારંધાર ।  
 નામ લેત જેહિ તમ મિટે, અઘ હોષત સય છાર ॥

૧ આત્માના જાણનામા કેટલાક મનુષ્યો સત્સંગના બદાને એકા યામ છે અને અરો કલાક કોઈ પણ પુસ્તક અથવા જાપુ (ન્યુસરેપર) વાંચી જોનો જોનો અધ્યાસ અને વ્યવસાય હોય તે તે પ્રમાણે દેશકરી વગાડી અક્ષી દક્ષીની વાતો, ગ્રામનર્વા, અને કુવલીમા ઉતરી પડે છે અને પોતાનો અમૂલ્ય સમય નાશક બનવાડ કરે છે. તેવાઓને વક્તા શું કરી શકે ? તથા એવા પ્રકારનો ને દાશિક સત્સંગ તે પણ બિજાને પાત્ર છે માટે આવા સત્સંગનો ત્યાગ કરી પોતાના ધર્મમાં અથવા એકાન્તમાં બેસી પ્રભુ નામનો જપ કરનાર શ્રેષ્ઠ છે. અને શાન્તિ અને હૃદયજન્ય તેને જ પ્રાપ્ત થાય છે.



“તમેવૈકં વિજાનીય આત્માનમન્યા વાચો વિમુચય ।”

ભાવાર્થ —પ્રથમી અભિન્ન એટલે પ્રહ્લ-અને તમારો આત્મા એકજ છે, અદ્વિતીય છે, અને તે બનેલી ઐક્યતા ફરી ગીતે છે, તે બાબુવાને માટે ઉત્પાદી થાઓ, અન્ય નાણીના એટલે તે મિનાયની જે જે નમમી વાણી છે, તેનો ત્યાગ કરો. “નનુધ્યાયેદ્દહજ્જ શન્દાન્ વાચો વિગ્લાપનં દ્વિ તત્ ॥” નમમાટાયવા, કુટિલથ થો, ન્યુસપેપરો, અનૃતદર્શો મલા, તથા અનાત્મ બોલક એના શાસ્ત્રોના અભ્યાસને છોડી દો, કારણ કે તે બધુ વાણીને તથા મગજને શ્રમ આપવાવાળુ છે, તેમા બુદ્ધિ યાકી જાય છે એટલે આત્મવિચાર (પ્રહ્લાધ્યામ) થઇ રાકતો નથી.

इह चेद वेदीदध सत्यमस्ति

न चेदिहा वेदीन्महती विनष्टि

આ મનુષ્ય શરીર પ્રાપ્ત કરીને જે નનુધ્યે પુનઃ-આત્મ-તત્ત્વ એટલે પોતાના સ્વયમ્બદાથ આત્માને જાણી લીધો છે તે ઉત્તમ મનુષ્ય છે અને જોશે નથી જાણ્યો તેનો જન્મ નિરર્થક જાય છે.

जन्तूनां मरजन्मदुर्लभमत पुस्त्य ततो विप्रता, तस्मा-  
हेदिकधर्ममार्गपरता विष्ठत्वमस्यात्परम् । आत्मानात्मविवेचनं  
स्वनुभवो ग्रह्यात्मना संस्थितिर्मुक्तिर्नो शतजन्मकोटिसुकृतै  
पुण्यैर्विना लभ्यते ॥

અર્થ —પ્રાણીઓમાં મનુષ્ય જન્મ દુર્લભ છે તેમા પણ પુરુષ પણ દુર્લભ છે અને તેમા પ્રાણી જન્મ દુર્લભ છે, તેમા પણ વિદ્વાતા દુર્લભ છે તેમા પણ આત્મા અને અનાત્માના વિવેચક થવુ દુર્લભ

ગાય છે તેમ આ પ્રકૃતિ (શરીર) રૂપી ઘડાને અને તેના કાર્યને જોનારો, મનુષ્યનારો, અર્થાત્ જાણવાવાળો “વ આત્મા” ઘટદ્રષ્ટાની નાફાજ બ્રા અને નિર્દોષ છે. જેમ ઘડાનો અદરના આકાશને તથા ઘડાને કટિપત મગધ । તેમ હુ મેનન્ધ આત્મા મહાકાશ જેવો છે અને તેમા ઘડા જેવુ શરીર પીન છે, અને તારો શરીર સાથેનો સખધ પણ કદપીન છે.

છે, તેમાં પણ મારો આત્માનુભવ દુર્લભ છે, તેમાં પણ અવ્યવસ્થિત રહેતું દુર્લભ છે; અને તેમાં પણ મુક્તિ (મોક્ષ) દુર્લભ છે, એ મુક્તિ કરાડો! જન્મમાં દરેકા પુણ્યવિના પ્રાપ્ત થાય નહીં.

ગ્રાહણસ્ય દેહોઽયં શુદ્ધકામાય નેષ્યતે ।

પદ્મિ તનુકર ફલ ધિપય ન માર્ગે ॥

આલેખ્ય શરીર ક્ષુદ્ર કામનાઓ એટલે આંતરિક ભોગવિલાસો મારે નથી.

મોક્ષસ્ય હેતુ પ્રથમો નિગદ્યતે ઇરાગ્યમત્યન્તમનિત્યવસ્તુષુ ॥

મધ્યમી અનિત્ય વસ્તુમાં અત્યંત વૈરાગ્ય (ઉપગમ)એ મોક્ષનું પહેલું દાર છે “ન લિજ્ઞં ધર્મકારણમ્” મોક્ષ ધર્મ એટલે પોતાના નિત્ય મુક્ત આત્માને જાણવા અર્થાત્ સમજવામાં કોઈપણ પ્રકારના ચિન્તની જરૂર નથી.

અવિનાશી આતમ અચલ, જગત્સર્વં પ્રતિકૂલ ।

પસો જ્ઞાન યિવેક હૈ, સય સાધનકો મૂલ ॥

સાર્ગશઃ—પોતાનો આત્મા નાશ રહિત, ક્રિયા રહિત, ચંચળતા રહિત, નિર્લેપ અને પરમ સુખરૂપ છે, અને જ્યત વિનાશી અગ્ર, અર્થાત્ જાગવાના જળ જેવું મિથ્યા છે; આવા પ્રકારની સમજણ અને નિશ્ચય હોય તો તેમાં દરેક સાધનોનો સમાવેશ યર્થ જાય છે.

કુરંગ માતંગ પતંગ મુંગ મીના હતાઃ પંચમિરેચ પંચ ।

પકઃ પ્રમાદી સ કથં ન હન્યતે યઃ સેચતે પંચમિરેચ પંચ ॥

હરણ, દાથી, પતંગોયું, ભમરો, માછલું, એઓ પાંચ ઇન્દ્રિયેશ્માંની એક એકની લોપુષ્પના વડે નાશ પામે છે ત્યારે જે એકલો પાંચે ઇન્દ્રિયો વડે પાંચે વિષયોનું સેવન કરે તે પ્રમાદી મનુષ્ય કેમ નાશ ન પામે? અર્થાત્ ભોગ વિલાસોમાં મુક્તિ હોતી નથી, અને મુક્તિમાં ભોગવિલાસ હોતો નથી. “સસર્ગસા દોષગુણા ભવન્તિ,”—

“પ્રાપ્તેનાધમમધ્યમોત્તમગુણઃ સંસર્ગતો જાયતે ।” સંસર્ગથી શુદ્ધ

રોપની ઉત્પત્તિ એટલે કે; અધમ, મધ્યમ, અને ઉત્તમ ગુણ પ્રાયઃમંગલી  
જ થાય છે. અને “સ્નેહો નિવન્ધનમનર્થપરંપરાણામ્ -” સ્નેહ  
રૂપી અન્ધન અનર્થની પરપરા વધારનારુ છે.

એક મૃગ કે કારણે, ભગત ધરી તીન દેહ,

પુલમી ઉનકી ક્યા ગતિ, ધર ધર કગ્તે સ્નેહ,

સેન્દ્રિયમાનસનિયમાદેવં ઠક્ષ્યસિ નિજદ્વયસ્થં દેવમ્ ।

અદ્વાયોદ્ધમતે જ્ઞાન તત્પરઃ સંયતેન્દ્રિયઃ ॥

-પારાશર-—શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગંધાદિ વિષયોથી જે  
મનુષ્યે પોતાના મન અને ઇન્દ્રિયોના ઉત્તમ પ્રકારે સંયમ કરેલો હોય  
અર્થાત્ ઉપગમને પ્રાપ્ત થયો હોય, તેવો મુમુક્ષુ “સત્યવેદ ગુરુ  
વાન્સ્ય હૈ” ગુરુ અને વેદના વચનમા શ્રદ્ધા (વિશ્વાસ) વડે, પોતાના  
સત્ય સંરૂપને વધાર્ય ગણી અને અનુભવી શકે છે, તથા તેને ઉત્તમ  
અને નિશ્ચિત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે અર્થાત્ મારો બ્રહ્માનુભવ થાય  
છે તેવા ઉત્તમ અધિકારી મનુષ્યને તો “વાન્સ્યશ્રવણમાત્રેણ પિશાચ-  
ઘદવાપ્નુયાત્ ॥” જેમ એક પ્રેત ક્યાના શબ્દો મામળી (પુરાણગાથા)  
પ્રેતયોનિમાથી મુક્ત થયો હતો, તેમ તે મનુષ્યને “તત્ત્વમસિ”  
વાક્ય માલગતા બોધની પ્રાપ્તિ થાય છે અર્થાત્ તે બ્રહ્મતત્ત્વ માત્રજ  
હું છું, એવું સમજવામા આવી જામ છે અને શકાઓ (હજીવ છઉં  
એની પ્રાન્તિ) નષ્ટ થાય છે.

રાજા રાષ્ટ્રહતં પાપ રાજઃ પાપં પુરોહિતઃ ।

મર્તા ચ સ્ત્રીહતં પાપ શિષ્યપાપં ગુરુસ્તથા ॥

અર્થ-—ગ્રન્થએ કરેલું પાપ ગમ્મને લાગે છે, ગમ્મનું પાપ  
પુરોહિતને લાગે છે, સ્ત્રીએ કરેલું પાપ ભર્તા (પતિ)ને લાગે છે,

અને શિષ્યનું પાપ ગુરુને લાગે છે, તથા બાસ્વાવગ્યામા હોડગઓ  
અનેક પ્રકારના પાપ કરે છે. જેમકે પશુ, કુર્મ તથા જપ્ત ઈત્યાદિ  
પ્રાણીઓને કાઈ પણ પ્રકારે કુ બ દેવાની જે ચેષ્ટા કરે છે, તેનાં  
પાપો માખાપને લાગે છે,

પતિરેય ગુરુઃ સ્ત્રીણાં સર્વેભ્યામ્યાગતો ગુરુઃ ।

ગુરુરર્શિર્દિજાતીનાં વર્ણનાં બ્રાહ્મણો ગુરુઃ ॥

શ્રીઓનો ગુરુ તેનો પતિ છે દિ-નિઓનો ગુરુ અગ્નિ છે, તથા  
ત્રેવર્ણનો ગુરુ બ્રાહ્મણ છે, અને મર્વનો ગુરુ અતિથિ છે

લોકોને અંદિકે નુખેની દેખનાઓમા ઉન્મત્ત નદો કળનાર,  
તથા પોતાનો સ્વાર્થ ગાંધવા માટે દુષ્ટિપત્ત સ્વર્ગાગ્નિની બાલ્ય જતાની  
અમુક ધર્મદાન કરેા એવી શિખામણ નદો આપનાર, તથા વિવિધ  
પ્રકારના દુષ્ટિપત્ત આપ્યાનો અને વાર્તાઓ દરી લોકોને ભ્રમમાં નદો  
નાખનાર, પરન્તુ પોતાનો સ્વાર્થ તજી નિષ્પણપાત રીતે લોકોની  
આન્તિ દુઃખ નેવા પ્રકારના અનાસવન ગ્રેવનો ઉપદેશ કરનાર  
સદાચરણો મનુષ્ય આદિણુ ગણાય છે

શ્રી ગૌતમવજ્ર કહે છે કે, જે મમીપ પ્રાપ્ત થએન મૃત્યુથી  
છોડાની સદે નથી, તે પિતા નથી, તે માતા નથી, દૈવ નથી, અને  
પતિ પણ નથી

શાસ્ત્રના અચને યુજિથી સમજાવનાર, મહાચગ્ગો, વિષયસ્પૃહાથી  
પરાભવ નહો પ મનાર, બહિસ્વરૂપને જાણનાર, ચિત્તવૃત્તિને બલ્લભાં  
સ્થિત રાખનાર ગગદ્વપ ગદિન, તથા ધન્ધન ગદિન અગ્નિ જેવા  
એકમે સંમાર ગબધી દરેક ઉદાપોદ જેની જ્ઞાન થએની છે એવા,  
લાલમા વગરના દમાના મમુદ, પ્રેમવટે પ્રણામ કરનારાઓનું પગમદિન  
કરનાર સદગુરુ જાણવા

એવા મહાપુરુષો-શિષ્યને પ્રશ્ન કરતા ન આવડતા હોય તો પગ  
તેના અંત દરણનો આશય જાણો લેવાયા બહુ તીક્ષ્ણ, અને સમાધાન  
કરવામા અતિકુશળ હોય છે તત્ત્વદર્શો પુરુષો વાચ્ય વૃત્તિવડે મગુણ  
સ્વરૂપ અને લક્ષણાવૃત્તિ વડે નિર્ગુણ સ્વરૂપ બહિને યુક્તિ મદિત  
કહેવાને શક્તિમાન હોય છે

૧ વેદાદીને માટે જાનમા દુઃખ મારી ગુરુ થવાનું અને ચેલા બતાવવનું  
છે ન નહો પરન્તુ જવ મહત્તી એકાદીને ઉપદેશ કરે તે ગુરુ કોઈ રાકે છે.

येन केन प्रकारेण यस्य कस्य प्रयत्नतः ।

देशभाषादिभिः शिष्य बोधयेत्स गुरुर्मतः ॥

શિષ્ય જેવી રીતે મમજી શકે તેવીજ રીતે અને તેજ ભાષામાં, લૌકિક અથવા સામ્રીય અથવા ગમે તે પ્રકારની યુક્તિ વડે શિષ્યના અંત કરણની શકાઓ નષ્ટ કરવામાં કુશળ હોય છે કારણકે “एकं सत् विद्वा बहुधा चक्षति” મત્ય વસ્તુ આત્માનો જ બોધ કરવા વાળા આત્મજ્ઞ બ્રાહ્મણો અનેક પ્રકારે આત્માની મમજણુનો બોધ કરી શકે છે. “महद्भय परिघ्राणा विघ्राणा मुपजायते ॥”

कर्म उपासनतै नहीं जगनिदान तम नाश ।

अंधकार जिम गोहमें, नई न यिन परकाश ।

સાગરા કે — નિષ્કામપણે કરેલા જપ, અનુષ્ઠાનાદિ મલ્કર્મેથી થિત શુદ્ધિ થાય છે, તથા જે ધણુ દ્રવ્ય ખર્ચીને યજ્ઞયાગાદિ બહિરગ કર્મો (કાઈ પણ ફળની ઇચ્છાગદિત કરવામાં આવે તો) તે પણ નિષ્કામ કર્મજ કહેવાય. પરંતુ તેમાં છુપી રીતે લોકેષણ તથા કાર્ષક છુપામાં છુપી પુણ્યવાસનાના બળે દ્રવ્યનો ત્યાગ થાય છે, પરંતુ આત્મકરણમાં ઇચ્છાનો તો સદ્ભાવ જ હોય છે, ત્યાગ હોતો નથી. અને આવા પ્રકારના પુણ્યકર્મો કરી સ્વર્ગાદિ મેળવવા આવો વેદનો અભિપ્રાય નથી. કામનાને માટે ધર્માચરણ કરનારા પણ અધર્મોજ ગણાય છે કારણ કે ધર્મને કાંઈ કામનાએ ઉત્પન્ન કરેલ નથી, માટે કર્મના ફળ માટે ધર્માચરણ કરવું એ કલ્યાણકારી નથી. પરંતુ બહિર્મુખ અજ્ઞાની જનોને મોક્ષનો ઉપદેશ કરવાની ઇચ્છાથી આવાતર (ગૌણ) ફળોમાં પ્રલોભન કરી રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવવા માટેની જ વેદની ફળ યુતિ છે. માટે મુક્તિની ઇચ્છાને ત્યાગીને યજ્ઞયાગાદિ કે

૧ જેમ ગતારી ખરડાયલા હાથ ચારારી ધોવાતા નથી, પરંતુ પાણીથીજ ધોવાય છે. તેમ કર્મ જપાસના રૂપી કામના વડે અજ્ઞાન રૂપી અધ્રાર ફર થતો નથી



જે સ્વર્ગોદિ મેળવવાની ઇચ્છુકતાથી જ કરવામાં આવે છે તેને અજ્ઞાની જનો પુણ્યમાર્ગ કહે છે! પણ ખરેખર પાપ છે. કદરબુકે પોતે કદપટ્ટકાની<sup>૧</sup> ડાવામાં બેઠા હતાં પોતાની જોશાનાં મોઢાં કદકાવીને બાધે છે, અને પછી ચામના કરે છે. માટે તેવા પ્રકારનાં કરોડો કરોડો<sup>૨</sup> જન્મ મરણરૂપ જ્ઞાનિ એટલે અજ્ઞાનનો નાશ થતો નથી; જેમ અંધારાને લાકડી, નરવાર, ખંડુક વડે મારવાથી અંધાઈ નટ થતું નથી, પરંતુ પ્રકાશ એટલે દીવાની જ જરૂર પડે છે; તેરીજ રીતે અજ્ઞાનનો નાશ કરવા માટે પોતાના સ્વર્વપ્રકાશ આત્માથી દીવાની<sup>૩</sup> મમજાળની જ જરૂર છે.

“ન કર્મણા ન પ્રજયા ન ધનૈન ત્યાગેતૈવેનામૃતત્થમાનશુઃ ।  
માસ્ત્યકૃતઃ કૃતેન ક્ષતિઃ શ્રુતિઃ । આવાયઃ—ધનથી, પ્રજાથી, તથા વામનાથી કરેલાં યજ્ઞયાગોદિ પુણ્યકર્મોથી, તથા સમજણ વગરનાં કૃપા ત્યાગ વડે, મરણધર્મરહિતપણું, અર્થાત્ કૃતકૃત્યના એટલે આ મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત કરીને જે કરવાનું હતું તે મેં કરી લીધું છે; એવા પ્રકારનો મૃતોપ થવાનો નથી.

પદ્મન્તુ શાસ્ત્રાણિ યજન્તુ દેવાન્ કુર્યન્તુ કર્માણિ મજન્તુ દેવતાઃ ।  
આર્ત્તમયયોધૈન ધિનાપિ મુક્તિર્ન નિષ્પત્તિઃ પ્રહ્લશતાન્તરેડપિ  
इति श्रुतिः ॥

૧ કદપટ્ટકાની નીચે બેઠેલા માણસ જેને કદકપ કરે તેણે તમા દાહાર પાપ છે, સ્વેચ્છાથી બુલનો કદકપ કરે તો તેણે પાપ છે તેમાં કદપટ્ટકાનો શો દોષ ?

૨ કદરબુકે સર્વાવેકયો જુદોતિ યજતિ ક્રિયાઃ ।

મક્કર દુક્કર ક્ષેય મદ્યૈવ પ્રપ્રાપ્તિઃ ॥

અર્થ—કદ પોતાકે સર્વ વૈદિક ક્રિયા નામક વ છે, તેથી તેનાં કૃત્ય જે સ્વર્ગોદિ તે પમ નાસાવ વ છે. પરંતુ લોકકારનો કદક્યાર્થ એટલે જેને અવિનાશી આત્મા અથવા બ્રહ્મ કહેવામાં આવે છે તે નહિવા યોગ્ય છે.

૩ મૃત્યુ સમયે ધોનો દીવો કરવામાં આવે છે તેને દેવ કહેવા છે કે; જ્ઞાનથી દીવો હું છું એવી મુચના કરવા મરિની સંજ્ઞા છે.

ભાવાર્થ:—બ્રહ્મજ્ઞાન કરે, તથા દેવતાઓને પ્રસન્ન કરવા માટે યજ્ઞયાદિ કરે, તથા અનેક પ્રકારના ગુણ (પુણ્ય) કર્મો કરે અથવા દેવતાઓનું ભજન કરે: પરન્તુ જ્યાંસુધી મદ્વસ્તુ “અન્ન અને પોતાનો આત્મા એક જ છે.” એવા પ્રકારની વધાર્ય મમત્ત્વ યથા વિના પ્રાપ્તના મો વળે સુધી પણ મુદ્દિન થતી નથી; અર્થાત્ એવા સાધનો જન્મમૃત્યુથી હોપાવના નથી. માટે કહે છે કે:—

“નમૈવ ચિદિત્વાડનિમૃત્યુમેતિ નાન્યઃ

વંથા ચિદનેડ્યનાય. યુતિઃ ॥”

ભાવાર્થ:—તું તાગ આત્માને વધાર્યરીતે જાળીય તો મોક્ષનું સ્વરૂપ તારા જાળવામાં આવશે. માટે તે મિત્રાપ મોક્ષના મારે બીજો કોઈ માર્ગ નથી જ.

ન યોગેન ન સાંન્યેન કર્મણા નો ન વિદ્યયા ।

બ્રહ્માત્મેકત્વયોગેન મોક્ષઃ સિદ્ધયતિ નાન્યથા યુતિઃ ॥

ભાવાર્થ:—અષ્ટાંગયોગ (દશ્યોગ) થી, કે માંખ્યયોગથી, કર્મથી, કે સાંન્યોના જન્મવાથી મોક્ષ મિદ્ધ થતો નથી; પરન્તુ બ્રહ્મ અને મારો આત્મા એ બંને એક જ છે, જુદા જુદા નથી; એવા પ્રકારની મમત્ત્વથી જ મોક્ષ શક્ય છે, તે મિત્રાપ બીજા અન્ય સાધનોથી મોક્ષ થતો નથી.

યન્મનસા ન મનુતે ચેતાદૃમતો મત્તમ્ ।

તવેય બ્રહ્મ ત્વં ચિદ્ધિ નેદ્ ચદિદ્ધિસુપાસતે ॥

અર્થ:—જેની મોક્ષ ઉપામના કરે ને બ્રહ્મ નહીં, કિંવુ જે મનથી જાણી શકાય નથી, પરન્તુ જેના વડે મન જાણાય છે, તેને તું

૧ જન્મ-મૃત્યુનો પાર આવી બધા તેવી પાસપત્ર કર અર્થાત્ તેને પાર-પાસ તે પાસપત્ર, તથા પાસ થવા પત્ર એટલે બીજા કેમકે જન્મ લેવાપત્ર જેમ મોક્ષ બચવડારમા લેવાય છે કે કુલાજ્ઞાનસાઈ પાસ થયા. ઇતિ; એવી રીતે જા વડે બાકિયા ચોખાલા લાડવા ખાવાની (વાસની) ઉંઘા કરવી એ રામાવા જેવું જ

બ્રહ્મ મનુષ્ય; અને તે બ્રહ્મ જ તું છે. અને “સ્વયમેવ સ્વયં હંસઃ  
સ્વયમેવ સ્વયં મિયતિ.” સદા મર્વતા મિથ્યા એવો તું પોતે જ  
હંસ (આત્મા) છે અર્થાત્ બ્રહ્મ છે. માટે “જ્ઞાનેનૈવ હિ મોક્ષં ચ  
સેવાં વ્યાપર્ય તુ નાન્યથા ॥” તે આત્માના જ્ઞાન એટલે મમજાણ્ય  
વડે મોક્ષ થાય છે તેમાં જરા પણ ખોટું નથી.

જેને તું કહે છે દેવ, તૈ તું ચૈતન્ય સ્વયમેવ ।

યોજો દેવ માને જે કોઈ, પણ ધંધન તેને હોઈ ॥

પરમાત્મા, આત્મા, બ્રહ્મ ઇત્યાદિ અનેક નામોથી હરેવામાં  
આવતો ચૈતન્યદેવ જે આત્મા તે તું પોતે જ છે, તારાથી જુદો ખીલો  
કોઈ દેવ નથી, અને જે મનુષ્ય પોતાને જુદો માને છે તેને ધંધન  
થાય છે. તથા “અન્યોસાવન્યોદમસ્મીતિ ન સ વેદ યથા  
યશુરેય સ દેવાનામ્ ॥” ઉપાસ્ય એવે<sup>૧</sup> જુદો માનીને જે દેવની  
ઉપાસના<sup>૨</sup> કરે છે તે પણ દેવનો પશુ છે “અયોદ્ય મન્તરં કુરુતે  
અથ તસ્ય મયંમયતિ દ્વિતીયા દ્વેમય મયતિ ॥”

યો માં નામ સદૃષ્ટેણ સ્તોતુમિચ્છતિ પાંડય ।

સોદૃષ્ટૈકેન શ્લોકેન સ્તુત પય મ સંગયઃ ॥

મારાશ કે —અધિકારી મનુષ્યને કુશળ મુરૂના ઉપદેશ વડે એક  
શ્લોકથી કે અર્ધા શ્લોકથી પોત ના આત્માની અર્થાત્ “તે બ્રહ્મ હું છું”  
એવી સમજણ પડી જાય છે સસયો ઉદાર્ઘ જાય છે, અને હજારો  
શાસ્ત્રો જોવાની જરૂર પડતી નથી

બ્રાંત્યા પ્રતીતઃ સંસારો વિવેકાય તુ કર્મભિઃ ।

મ રજ્જ્વારોપિતઃ સર્વો ઘંટાધોપનિવર્સતે ॥

૧ કૌંઠઃ શાક્તો ગણપતિમયો દેવ્યત્વ મૌર્યાવિતિનાના ।

અજ્ઞાતવાય જાતશ્લોકે ચ ત્વ શમુર્મવ શિષ્ટઃ ॥

૨ દેવાને નમસ્કાર કરીએ, પરન્તુ તે તો બ્રહ્માના વશ છે, બ્રહ્મા વંદન  
કરવા થોડા છે, પરન્તુ તે પણ શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે જ કર્મનું ફળ આપે છે,  
અર્થાત્ તે ફળ કર્મના વશમાં છે, માટે બ્રહ્મા પણ જેને ફેરવી શકતા નથી  
એવા સકામકર્મને નમસ્કાર દો.

અર્થ—જેમ આંધારમાં લટકતી દોરડીમાં સર્પની બ્રાન્તિ (સર્પ છે એવો ભાસ) થાય છે, પરંતુ સર્પ હોતો નથી. અને તપાસતાં પરિણામે દોરડી જેવામાં આવે છે ત્યારે દોરડીમાં આરોપિત (કલ્પિત) સર્પની બ્રાન્તિ નિવૃત્ત થાય છે; તેમ પોતાના નિર્લેપ આત્મામાં કર્મ; કર્તાભોક્તા, તથા જન્મ મરણાદિનો જે બ્રાન્તિ તે આત્મા અને અનાત્માના વિવેક વડે અવિદ્યાના આત્માના જ્ઞાનથી અર્થાત્ સમજણથી જ, જીવભાવ નિવૃત્ત થાય છે; પરંતુ ઘેંટા વગાડવાથી કે ઘાંટા પાડવાથી કોઈવડે તે બ્રાન્તિ દૂર થતી નથી.

"જ્ઞાતનું મુખ્ય સાધન"

વિચાર અને વિવેક વડે જ પોતાના આત્માની સમજણ પડે છે, અર્થાત્ "હું આત્મા જ છું" એવું જ્ઞાન (સમજણ) થાય છે એવો દરેક શાસ્ત્રોનો સિદ્ધાન્ત છે. દ્વે મજ્જરાનું છે, જેને વિવેક કહેવામાં આવે છે તેનું ખીજી નામ વિચાર છે; પરંતુ વિવેક અને વિચાર બંને જુદા જુદા નથી તથા તેને મુખ્ય વિવેક તરીકે પણ મજ્જરામાં આવે છે.

अर्थस्य निश्चयो दृष्टो विन्नारेण हितोक्तिः ।

न स्नानेन न क्षानेन प्राणायामशतेन वा ॥ ૪૧. શં.

અર્થ—સુક્ષ્મ વિચારવડે આત્માનો નિશ્ચય થાય છે, અર્થાત્ હું આત્મા જ છું એવું સમજવામાં આવે છે; પરંતુ સ્નાન, ક્ષાન, અથવા શેકડો પ્રાણાયામથી પોતાના આત્માનો નિશ્ચય થતો નથી.

मुक्तिस्तु ग्रहणतत्त्वस्य ज्ञानादेव न चान्यथा ।

स्वप्रबोध विना नैव स्वस्वप्નો हीयते यथा ॥ શ્રુતિ:

મુક્તિ તો ત્યારે જ થાય કે; જેને જ્ઞાન, આત્મા, અથવા બ્રહ્મ-તત્ત્વ કહેવામાં આવે છે તે વસ્તુ વિદ્ય-યન સત્તા માત્રજ હું છું, તથા અમંગ એટલે શરીર તથા મન જુદી વડે કરેલાં સારાં નરસાં કર્મો માત્રથી અલિપ્ત-રહિત છું, અને માત્ર સ્વરૂપમાં કર્મની લેશ.

માત્ર પણ ગંધ નથી, અર્થાત્ મર્વ વિદ્યારથી રહિત હું; એવા પ્રકારની સમજણથી મોક્ષ થાય છે; પરંતુ ત્યાં સુધી એવી સમજણ ન થાય ત્યાં સુધી મંસારૂપી રથમાનો અંગ આવતો નથી. માટે:—

उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

અર્થ:—જન્મ મરણાદિષુ અધોગતિને પ્રાપ્ત ન થતાં, વિવેકી મનુષ્યોએ હુદ્દિ વડે હરીને પોતેજ પોતાના આત્મસ્વરૂપને યથાર્થ જાણવું.

“यस्तुस्वरूपं स्पृष्टमोक्षचक्षुषा स्येनेयवेद्यं न तु पण्डितेन” ॥

આત્મ વસ્તુનું સ્વરૂપ પોતેજ સમજવું જોઈએ. ખીનનું સમજેલું પોતાને કળપદ થતું નથી. જેમકે માથા ઉપર લાદેલો બેલો કાઢી પણ ઉપાડી લે છે, પણ બૂખ તરસ આદિની શાંતિ ખીનથી થતી નથી. કારણ કે:—

“यद्यमोक्षनकर्ता तु स्वस्मादन्यो न कश्चन” ॥

જાવાર્થ કે:—જેમ પિતાનું દેવું દીકરે<sup>૧</sup> ચુકાવે છે, પરંતુ ભવબંધથી ઊગાવી શકતો નથી; તેમ ભવબંધથી છૂટવા માટે પોતાનીજ<sup>૨</sup> સમજણ વડે મોક્ષને પ્રાપ્ત થવાય છે. અતે:—

“सतां हि सन्देहयद्देषु यस्तुषु, प्रमादमन्तःकरण प्रवृत्तयः” ॥

પોતાનીજ સમજણ વડે જેની શંકાઓ નષ્ટ થએલી છે, પછી તેવા મનુષ્યને કાંઈના ઉપદેશ માંભળી શકા મમાધાન કવવાની જરૂર પડતી નથી.

को दीर्घरोगो भव एव साधो ।

किमौषधं तस्य विचार एव ॥

“संसारदीर्घरोगस्य विचारो हि महौषधम्” ॥

આ મંસારૂપી સાંજા રાગનું નિશ્ચય આત્મવિચાર એ મોહું ઔષધ છે.

૧ પુ. તામના નહિમાથી તારે તે પુત્ર.

૨ જે જનક જગજીવના તે જનક ચદ્દ છપ્,

પાની માહકુ અપના તે પાની માખન પીવ.

“નોત્પચતે વિના જ્ઞાનં વિચારેણાન્યસાધનૈઃ” ॥

આત્મ વિચાર વિના બીજાં સાધનો વડે આત્મજ્ઞાન એટલે  
હું આત્મા છું એવી સમજણ થતી નથી, અને હું આત્મા કેવી  
રીતે છું તે જાણવું અથવા સમજવું તેનુંજ નામ વિચાર અથવા  
વિવેક ગણાય છે.

चित्तस्य शुद्धये कर्म न नु यस्तुपलब्धये ।

यस्तुसिद्धिविचारेण न किञ्चित् कर्मकोटिभिः ॥

અર્થ:—વેદ વિદિત નિષ્કામ કર્મો કરવાથી ચિત્ત શુદ્ધ થાય  
છે, પરંતુ તેથી કરીને આત્મ વસ્તુ સમજાતી નથી; આત્મ વસ્તુનું  
જ્ઞાન અથવા સમજણ તો વિચારથીજ થાય છે; કહેડો કર્મોથી  
પોતાના આત્માને જાણી શકતો નથી. તાત્પર્ય કે; દાથવતી રીવાજ  
દુર કરી શકાય છે પણ પાણી બનાવી શકાવું નથી કારણ કે તે  
સ્વતઃસિદ્ધ છે.

अविचारकृतो बंधो विचारेण निवर्तते ।

तस्माज्जीવपरात्मानો सर्वदैव विचारयेत् ॥

અર્થ:—આત્માનો વિચાર કર્યા પહેલાં જે બંધ બાસતો હતો,  
તે નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુનો વિચાર કરવાથી જાણવામાં આવે છે  
કે; જીવ નામની કાર્મ વસ્તુ નથી, પરંતુ સર્વથી પર એવો જે  
આત્મા કહેવામાં આવે છે, તે હું છું; એટલે અંતર્બદ્ધિ: એવા નિશ્ચયનું  
સ્મરણ અને અનુસંધાન રાખવું.

विचारो हि परोलामो, विचारो हि परं धनम् ।

विचारो हि परं જ્ઞાનં, વિचारો हि परं पदम् ॥

અર્થ:—પોતાના વિચાર વડે કરીને “હું આત્માજ છું.” એવી  
સમજણથી મહાન દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ, એટલે પોતાના સ્વયંપ્રકાશ આત્માનું  
જ્ઞાન થાય છે, જેથી કરીને પરમપદ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.  
“વિચારેણ વિનષ્ટાયાં માયાયાં શિષ્યતે સ્વયમ્” ॥ વિચાર વડે  
કરીનેજ માયા અને તેના કાર્યોનું ચથાર્ય રીતે સમાધાન થઈ જાય

છે, અર્થાત્ સૂક્ષ્મ વિચારવાન મનુષ્યને અવિદ્યા અને તેના કાર્યોની તત્કાળ મમજલ્ય પડી જાય છે, અને જન્મ મરણચુકી બ્રાન્તિનો નાશ થાય છે. "મોક્ષકારણસામર્થ્યાં વિચારો દિ મહૌપચિઃ ॥ મોક્ષ ધર્મ સમજવા અર્થાત્ જલજ્વરા માટે નિચાર મદાન ઔષધિ છે, તેમાં ખીજી મામમીની જરૂર નથી.

નિત્ય-અત્ય આત્મદેવ અન્ય દે અમત્ય એવ,  
અંસો જ્ઞાન હોન દે વિચાર કે પ્રજ્ઞાવ સે.

"અનંતશાસ્ત્રં યદુવેદિતવ્યમ્" । જલજ્વરા થોડા શાસ્ત્રો અનંત<sup>૧</sup> છે, પરંતુ આશુખ્ય થોડું અને વિદ્ય ધર્મા માટે "યત્સારમૂતં" તેના માર<sup>૨</sup> ૩૫ જે વેદનું મહાવાક્ય "તત્ત્વમસિ" તે આત્મા તું છે. 'તદુપાસિતવ્યમ્' એવું મિદ્ધ કર.

૧ યાગવેદ; ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અને અપર્વવેદ, તે ચારે વેદોના કુલે, ૨૪૦૦૦ મંત્ર, અને તેના ૭૧૮૦૦૦ શ્લોકો છે. તદુપરાત વેદોના છ ઉપાંગ સામ્ય, ન્યાય, યોગ, વૈશેષિક, વેદાન્ત, અને મીમાંસા તથા મુખ્ય ઉપનિષદ ૧૧ છે, ઈશ, કેન, કંઠ, પશુ, 'વેતાચિતર, મુંદક, માન્ડૂક્ય, ઐતરેય, તેતિરીય, છાંદોગ્ય, અને બૃહદારણ્ય, તથા પુરાણો, ૧૮ છે, અને સ્મૃતિઓનો ખાત નથી. ઔતમપ્રણીત ન્યાયશાસ્ત્રમાં સોળ પદાર્થોનું વર્ણન છે, કલ્યાણપ્રણીત વૈશેષિક ન્યાયશાસ્ત્રમાં સાત પદાર્થોનું વર્ણન છે. નેમિનિપ્રણીત પૂર્વમીમાંસામાં કર્મકાંડનું વર્ણન છે, વ્યાસપ્રણીત ઇનરમીમાંસામાં વેદાત વિષયક છપ્પ-અઘનું વર્ણન છે, પતંજલિપ્રણીત યોગશાસ્ત્રમાં યમ-નિયમાદિ અષ્ટાંગયોગ સ્થાપનનું વર્ણન છે, અને કપિલપ્રણીત સામ્યશાસ્ત્રમાં તત્ત્વોનું વર્ણન અને પ્રકૃતિ પુરુષનું વિવેચન છે. પરંતુ "તત્ત્વ કિમેવ શિવમદ્વિતીય" । જે બદ્ધિતીય કલ્પલુકપ પરમાત્મા જોડે સર્વથી પર એવા આત્મતત્ત્વને જેને જાણેલું છે અર્થાત્ નેની સાથે પોતાનો જોડે બાળવાવાળો મુખ્ય થાય છે.

૨ "યત્સારમૂતં કલિત મયા તે દમ્યેવ તત્ત્વ મગવોપમોડસિ ॥"  
સર્વ વેદાત શાસ્ત્રોના સારરૂપ સિદ્ધાંત એવું જાણવું છે, કે તે બ્રહ્મ ચૈતન્ય તું છે, અને આકારાની માફક નિર્વૈયન-અસંગ છે, એવું જલજ્વરા થોડું છે.

યાવાનર્થ ઉદપાને મર્વનઃ મંપ્લુતોદકે ।

તાવાન્સર્વેષુ વેદેષુ ગ્રાહ્યણસ્ય વિજ્ઞાનતઃ ॥

અર્થ.—નાના વીગડામાંથી પણ જ્ઞાન થાય છે, અને મોટા સરોવરમાંથી પણ જ્ઞાન થાય છે, માત્ર જ્ઞાનની ગરજ મારવાની છે. મતલબ કે; વેદ્યાન્ન પારગતને જે ફળ એટલે મોક્ષધર્મ મળ્યા છે, અને મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે, તેજ ફળ “ઋગ્વેદેન ચદિવાર્દ્ધેન શ્રીર્ણં તસ્ય પ્રયોજનમ્” ॥ એક શ્લોકથી વા, અર્ધા શ્લોકથી અથવા ગમે તે પ્રકારે હું આત્મા છું; અથવા જેને ધણ કહેવામાં આવે છે, તે હું જ છું; એવી રીતની મમજ્ઞ અજ્ઞ ભાવસને પણ યર્ધ જાય, તો તેને પણ ઉપર પ્રમાણે જ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ મોક્ષને પામે છે.

પરમપૂત્ય રવામી શ્રીનામકૃષ્ણ પન્મહમ દેવ કહે છે કે; શુકને મોઢેથી અથવા માધુ પુરૂષે ને મોઢેથી, ઈશ્વરીય તત્ત્વ માલગ્યાથી તે હૃદયમાં મારી રીતે દસી જાય છે, અને શાસ્ત્રના અભ્યાસની નકામી માથાફાડ કરવા પડતી નથી.

ચક્રશાસ્ત્રકથાફળ્યારોમન્યેન ધૃધેઽર્થિ ।

અન્વેષણ્ય પ્રયત્નેન, તત્ત્વજ્ઞેઽર્થોનિરાન્તરં ॥ મ. શં.

અનેક શાસ્ત્રોની કથારૂપ ઔપચારનું વારંવાર ચર્ચણ કરવાથી શુ ફળ છે? પરંતુ તત્ત્વનું મનુષ્યાન્મે તો પ્રવત્ત વડે આતર જ્યોતિર્નું અન્વેષણ કરવું જોઈએ. કારણ કે — ‘નિદિધ્યાસતશ્ચમ્યસ્ય નાસ્ત્યવિદ્યારિક્ષય’ ॥ નિદિધ્યાસન વગરના મનુષ્યની અવિદ્યાનો સારી રીતે નાશ થતો નથી.

“ગાયના આખા શરીરમાં દૂધની માથે ઘી રહેલું છે, પરંતુ તેને દોહન ઇત્યાદિ ક્રિયા કરી જ્યારે ઘી બનાવવામાં આવે છે, ત્યારે તે પુષ્ટિ આપે છે, નેમ આ શરીર અને ધણાડમાં ઘીની માફક આત્મા વ્યાપક છે, છતાં તેની સ્થિત અને સ્થિર રીતે ઊપામના કર્યા વિના દિનરૂ થતું નથી માટે —



શ્રુતઃ શતગુણ વિદ્યાન્મનનં મનનાદપિ ।

નિદિધ્યાસ લક્ષગુણયનન્તં નિર્વિકલ્પકમ્ ॥ મ. શં.

વેદાંતના અવલુકી બહાનું મનન મોગણું ફળવાળું છે, અને તે મનનથી પણ બહાનું દૃઢ ધ્યાન લાખગણું ફળવાળું છે, અને દૃઢપના રહિત નિર્વિકલ્પ સમાધિ રિચતિ તે બનતું ફળવાળું છે.

શણ્ણ બહા અહં અસ્મીન કુર્ણાત્ આત્મચિન્તનં ।

તમ મહા પાતકં દન્યતે નમો સૂર્ય ઉદયે યથા ॥

શાસ્ત્રોનું સાંભળવું, અથવા વાંચન કરવું, તેનું નામ થવણું કહેવાય છે, ત્યારબાદ તે સાંભળેલા અથવા વાંચેલા શાસ્ત્રોના અર્થોનું યુક્તિઓ વડે ચિંતન કરવું, તેને મનન કહેવાય છે, અને તે મનન કરેલ અર્થની ચિત્તમા જે પુનઃ પુનઃ આવૃત્તિ કરવી તેનું નામ નિદિધ્યાસન ગણાય છે, અને તે નિદિધ્યાસનની પરિપક્વ અવસ્થા થવાથી પ્રમાણિ પ્રાપ્ત થાય છે. સારાંશ કે; અથણ ઓણું હોય પણ તે કરતાં મનન અને નિદિધ્યાસ<sup>૧</sup> વધારે કરવું જોઈએ. કારણ કે:—

યેષાં ઘૃત્તિ<sup>૨</sup> સમાવૃઢા પરિપક્વા ચ સા પુનઃ ।

તે ઘૈ સદ્ગુણતાં પ્રાપ્તા નેતરે શન્દવાદિનઃ ॥ મ. શં.

જેઓની બહાકાર ઘૃત્તિ સારી રીતે વૃદ્ધિ પામેલી છે, તથા પુનઃ તે પરિપક્વ થયેલી છે, તેઓજ સત્ય સ્વરૂપ બહાપણાને પામેલા છે, બીજા શબ્દવાદીઓ તે પ્રમાણ બહાપણાને પ્રાપ્ત થયેલા નથી.

શાસ્ત્ર ધર્માનુમાર યથાયોગ્ય રીતે થયેલો વરકન્યાનો દસ્ત મેળાપ એકજ વખત થાય છે, તેમ ઉપર જણાવેલા ક્રમથી પોતાના આત્માને પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્યને શાસ્ત્ર ઇત્યાદિ કથા પ્રયોજન<sup>૩</sup> રહેવું નથી.

૧ 'તત્ત્વમસિ' મહાવાક્યોપદેશ અવલુપ્ત<sup>૧</sup> મનન સદૃશ નિદિધ્યાસનાંત સાક્ષાત્કારપરપર્યાય આત્મજ્ઞાનથી સકાર્યો જ્ઞાનનિવૃત્તિરૂપ મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

૨ દિવાની જરૂર નહિમાંજ હોય છે પાતુ સૂર્યનો ઉદય થયા પછી રીતો નકામો જ છે.

“उत्तीर्णे तु परे पारे नौकायाः किं प्रयोजनम्”-દર્શાત કે જેમ પેંગતમાં ન્યાંસુધી પકવાન પીરમવામાં આવ્યું ન હોય, ત્યાં સુધીજ બાણુસો, હળવું મળવું ઈત્યાદિ હરાફર, તથા અનેક પ્રકારના કલબલાટ કકળાટ અને ચોવટ કરતા જણાય છે, પરંતુ જમતી વખતે સરવે મનુષ્યો પોતપોતાના આસને જેમી જાય છે; અને ઉપરની બધી ધામધુમો શાંત પડી જાય છે; એવીજ રીતે શાસ્ત્રો અને કથાઓ સાંભળવાં ઈત્યાદિ ધામધુમો પણ જે મનુષ્યને પોતાના સ્વયંપ્રકાશ આત્મામાં દટ શ્રદ્ધા ન થાય, ત્યાં સુધીજ છે, અથવા યથાર્થ સમજણ ન થાય ત્યાં સુધીજ છે, અને ત્યાર બાદ તે સર્વે ઉઢાપેાડ ઉપર મુજબ શાન્ત પડી જાય છે, આવો ધ્રુતિના અભિપ્રાયને જાણવાવાળા બલનિશ્ચેનો મત છે, અને માગે પણ એજ અનુભવ છે.

લોકવાસનયા જન્તોઃ શાસ્ત્રવાસનયાઽપિ ચ ।

દેહવાસનયા જ્ઞાનં, યથાવચ્ચૈય જાયતે ॥

સારારાઃ—લોકોમાં વખણાવાની લાલસા વડે, તથા ધણા શાસ્ત્રો વાંચવાની તથા એકજ શાસ્ત્ર વારંવાર વાંચવાની લાલસા વડે, તથા શાસ્ત્રોના તાત્પર્યને જાણ્યા વગર આખી જીદગી વેદશાસ્ત્રોના અર્થનુજ અભ્યયન કરવું, અથવા પાઠજી કર્યા કરવો તથા વ્યાકરણ વિગેરે અનાતમશાસ્ત્રમાં અભિનિવેશ તથા ભૌતિક સ્થૂળ શરીરમાં કાષ્ઠપણ પ્રકારનું અભિમાન ધારણ કરી શરીરને પુષ્ટ અને સૌન્દર્યોદિ વધારવાના ઉપાયવડે તથા લૌકિક અને શાસ્ત્રોય કર્મો કરી દોષ નિવૃત્તિ અને શુદ્ધો ધારણ કરવાને અર્થે અભિનિવેશપૂર્વક કરવામાં આવતી બહિરક્રિયાઓ વિગેરે સર્વે મલીન વાસનાઓનો સમુદ્ભવ જ્ઞાનમાં પ્રતિબંધક ગણાય છે.

૧ કહેવતમાં કહ્યું છે કે, “મગ્યો વળ મગ્યો નહીં” અર્થાત્ રાત્રીને મોખી ગયો, પરંતુ પોતે નિર્મળ સ્વરૂપ આત્મા છે” એવું સમજ્યા નહીં. અર્થાત્ પોતાને આત્મા તરીકે જાણ્યા નહીં. અવદશમઃ इति.

"ન નિશ્ચિન્તાર્થોદ્ધિરમન્તિ ધીરાઃ" ॥

ધીર અને સમજી મનુષ્યની શુદ્ધિમાં હું આત્માજી છું એવો, એટલે પોતાના મૂળ સ્વરૂપનો એકજ વખત નિશ્ચય થયા પછી તે નિશ્ચય બદલાતો નથી; અર્થાત્ વરુદ્ધન્યાનાં લગ્ન એકજવાર થાય છે. નિશ્ચય જે પ્રકારના હોય છે, અને તે જેમાંથી એક નિશ્ચય દરેકને કરવો પડે છે. અને તેનાં ફળ નીચે લખી જાણાવેલાં છે.

(૧) હું છુવ છઉં, તથા જન્મ મરણ મર્યાદામનો કર્તા અને તેના ફળનો બોક્તા છું. આવા પ્રકારનો જે નિશ્ચય તે જન્મ મરણાદિ અનેક પ્રકારની મૂર્છાઓ આપવાવાળો છે; અને હજી સુધી તું યાકયો ન હો, તો તેવો નિશ્ચય રાખ.

(૨) અને તેવા ધીર દુઃખથી હૃદયું હોય તો, આ પુસ્તકમાં અને ખીજા આત્મબોધક સત્ સાસ્ત્રોમાં જે નિશ્ચય કરી લેવાનું કહ્યું છે, તેવી રીતે તેવો પોતાના આત્માનો નિશ્ચય કરી લઇશ તો; જન્મ મરણરૂપી ધીર દુઃખથી હૃદીક પછી જેવી આપની મરણ ?

હે સુદ વાંચક ! તું કહે છે શામાટે અને કાનાથી કહે છે ! અમર તને એમ લાગતું હોય કે, હું બ્રહ્માત્મા છું એવો નિશ્ચય કરીશ તો લોકો શું બોલશે ! તો તેના જવાબમાં તને જણાવું છું કે હે ભાઈ ! નિશ્ચય તો આપણા મનમાં કરવાનો છે, અર્થાત્ અંદર કરવાનો છે; છતાં કોઈ પ્રસંગોપાત બેઠવાદી અથવા કમ? લોકો તારો નિશ્ચય છોડાવવા સીધી કે આક્રમક રીતે કોઈ બોલે—જરૂર અથવા આક્ષેપ

૧ યામિમાં પુષ્ટિતાં શાચ પ્રવદન્ત્યવિવચિતઃ ।

વેદનાદરતાઃ પાર્ય નાન્વદસ્તીતિ વાદિનઃ ॥

બાવાર્થઃ—વિચારહીન મનુષ્ય આત્મજ્ઞાનના દ્વેષરૂપી વેદના જ્ઞાનકાંડની વાતને સહન કરી શકતા નથી; અને તેનો દ્વેષ કરી એવું બોલવા મંદા પડે છે કે; જ્ઞાનનું ક્ષત કાંઈ નથી, અને બોલ, ઐશ્વર્ય ક્ષત આપનારાં કર્મકૃત સિવાય ખીજું કાંઈ નથી એવું બોલ્યા કરે છે, એવી રીતે વેદના અર્થવાદ વિષે જ પ્રીતિવાળા યજ્ઞ જન્મ મરણરૂપ સસારને પ્રાપ્ત થાય છે.

કરે, તેથી તાર્ક શું બગડી જવાનું છે? કારણ કે; અન્ય મનુષ્યો પોતાની સુદ્ધિ પ્રમાણે કલ્પના કરે તેથી શું ચયું? જેમ મૃગતૃષ્ણાની જલકલ્પનાથી પૃથ્વી બીજાતી નથી તેમ પરસ્પરિયન દેહાદિ સમ્યન્ધ જ્ઞાનીને બાધક નથી. આ બાબત કલ્પિત નથીજ એવું ધ્રુવ નિશ્ચય કરી માન. જેમ સૂર્યની અંદર દીવસ અને રાત્રિ નથી તેમ તારા આત્મામાં દેહાદિ સંબંધ નથી.

દષ્ટાન્તઃ—જેમ નાટકમાં કોઈ સ્ત્રી-પુરૂષનાં કપડાં પહેરે છે, અને પુરૂષ-સ્ત્રીનાં કપડાં પહેરે છે, હવે તેને જોનાગએ ને બન્નેને તે તે, રૂપમાં જુએ છે; પરન્તુ પુરૂષના કપડાં પહેરનાર સ્ત્રીના મનમાં તો હું સ્ત્રીજ છું એવું, અને સ્ત્રીના કપડાં પહેરનાર પુરૂષના મનમાં હું પુરૂષજ છું એવું દૃઢ ચોક્કસ હોય છે; તેવી રીતે બીજાની કલ્પનાઓ અને મંદસ્થ તારા નિશ્ચયને શું કરી શકવાના છે વાર?

શ્રીગુરુ કૃપાએ હું તને જાતી દમકારીને કહ્યું છું કે તું શુદ્ધ ચૈતન્ય આત્માજ છે;<sup>૧</sup> પણ બીજો નથી, અને તે તાર્ક સ્વરૂપ કાંઈ ઉધાર, ઉછીનું, કે કાંઈની ચોરી કરીને લેવાનું નથી કે શરમાવું પડે? પરન્તુ હે બાઈ! પોતાનું છે, અને પોતાને મેળવવાનું છે તેમાં નવાઈ શું? અને પોતાના સ્વરૂપનો ત્યાગ કરી દેહાદિકર્મોના ધણી ચલું, તેના જેવો મૂર્ખ કાણુ? માટે—

દીનતાકો રયાગી નર અપનો સ્વરૂપ દેસ ।

તું તો શુદ્ધ બ્રહ્મ અજ દ્વૈતકો પ્રકાશિ હૈ ॥

અર્થઃ—તાર્ક શરીર અને જન્મનની તમામ વસ્તુઓનો અધિધાન એટલે આધાર, અને પ્રકાશક—એટલે જાણવાવાળો અને જણાવવાવાળો.

૧ નિત્યમુક્તઃ સદેવાત્મીત્યેવ ચેન્ન મવેન્મતિઃ ।

ક્લિમર્થ ધ્રાવ્યત્વેવ માતૃવચ્છૃતિરાદરાત્ ॥ મં ૩૪.

અર્થઃ—પોતાનું સ્વરૂપ નિત્ય મુક્ત અને સદૃષ્ય છે, અને એવું ન હોય

તેા શ્રુતિ વારંવાર માતાની માંક આદરપુર્વક “તત્ત્વમસિ” ઇતિ ઉપદેશ આ માટે કરે ।

એવો જે આત્મા તે વસ્તુમાત્ર જ નું છે, અને ઘણ, એટલે તાગ  
 સ્વરૂપમાં જન્મતું, મૃત્યુ, કુન્ન, હર્ષ, મોક, શરીરનું વધતું, વધતું  
 અને નાશ પામતું એમાંનું કશું જ નથી, પરંતુ આ મર્વ, માયાનો  
 પ્રધન ન જ હોય તેવી મિથિયાનો. “ઉદાસીનત્વે સાક્ષી ચેતા  
 કેવલો નિર્ગુણઃ” ॥ પ્રપચનો માત્ર દ્રશ્ય અને નિર્ગુણ આત્મા નું જ  
 છે. “ગતિયો ઘટત્વં નિત્યઃ ॥ શરીર નાશ પામવા વાળું છે પરંતુ  
 નું નાશ પામવાનો નથી જ, કાન્ધુકે તારૂં સ્વરૂપ “અવિનાશી  
 યા અરોગ્યમાત્મા, સન્માયો નિત્યઃ શુદ્ધો વુદ્ધઃ” ॥ અવિનાશી,  
 નિત્ય શુદ્ધ, શુદ્ધ, મન્માત્ર આત્મા જ છે. માટે મર્ત્યગનિદાગ વિચાર  
 કરી મમત્ત અને નિશ્ચય કરીને જન્મ મરણરૂપી દીનતાનો ત્યાગ  
 કરે કારણ કે —

જીવ બ્રહ્મકીર્તિ દાન કહત વિષય જન બુદ્ધિ ।

તિનકો જે અંતર લહે તે મતિમંદ મનુદ્ધિ ॥

અર્થ — દરેક સત્શાસ્ત્ર (આત્મબોધ) અને બુદ્ધિવાન મનુષ્યો  
 જીવ અને બ્રહ્મની અંકુશતાનું જ પ્રતિપાદન કરે છે, અને કહે છે કે;  
 જોતે તું જીવ કહે છે તે જીવ નામની કોઈ વસ્તુ નથી પણ બ્રહ્મ જ  
 છે અને જે મનુષ્ય જીવ અને બ્રહ્મ જન્મે જુદા જુદા છે, એમ માને  
 છે, તેઓ મદ બુદ્ધિવાળા છે આશ્ચર્ય કે જે મનુષ્યો પોતાને જીવ  
 માને છે, તેમને જીવનું સ્વરૂપ પૂછતા તેઓ કાંઈ જાણી શકતા નથી,  
 માત્ર એટલું જ કહે છે કે કથાકાર અને લોકોના બોલવા ઉપરથી જ  
 હું જીવ કહી એમ માની બેઠો છું । ત્યારે હે ભાઈ! તે જેમ  
 સેએના બોલવા ઉપરથી જ પોતાને જીવ માની બેસે ત્યારે વેદ ભગવાન  
 કહે છે કે “સત્યમસિ” ૧ આત્મા જ છે, અને તે આત્મા જ બ્રહ્મ  
 છે. માટે ભેદવાદીના વચનોને ખોટા માનીને વેદ ભગવાનના વચનમાં  
 વિશ્વાસ રાખ

૧ “નિ સંયો નિષ્કિયોડસિ સ સ્વપ્રકાશો નિર્જન.” ॥ સરીશદિવા

‘સર્વ’ ધર્મોથી શુદ્ધિ (અસત્ય) કિંવાશુદ્ધિ વર્તુ તથા આકાશશુદ્ધિ સ્વપ્રકાશ  
 અને નિર્મળ આત્મવસ્તુ માત્ર જ તું છે.

કારણ કે:—

અહ વ્રણાસ્મિ, અહમેવ પરં વ્રહ્મ ।

અમેદલક્ષણં જ્ઞાનં, તદેવ મોક્ષસાધનમ્ ॥

અર્થ — હું વ્રણજ છું અને પગથિય પગ ઠં જ છું, એવા પ્રમાણી બેદ અને અનેદની મમજણ એટલે દેહ અને મનાદિથી હું જુદો કેવી રીતે છઉં, અને શરીર તથા મન મારામા કેવી રીતે છે, તેની મથાર્થ મમજણથી<sup>૧</sup> મોક્ષ મેળવી શકાય છે

લાસ્ય હજારત્ સ્વપ્નો, યદ્વ ડપ્ત્યો સંસાર ।

યાત જ્ઞાની મુક્ત યૈ, યન્થે સદ્દ હજાર ॥

પૂર્વના અનન્ત જન્મોવાળા આ મમાગમા કે આત્મા છું, એવી સમજણરાજો મનુષ્ય જ્ઞાની ગણાય છે અને મુક્ત થાય છે, અને તેવી સમજણ વિનાના હજારો અજ્ઞાનીઓ વાગવા જન્મમજણને પામે છે જે આત્મજ્ઞાન વિહીન મૂઠો હોય છે આ લોકમાં, તે ધોર નરકે મહી પડી દુ ખો મહે પગમેકમાં

નાનામતં મહર્ષીણા સાધૂના યોગિના તથા ।

દૃષ્ટા નિર્વેદમાપન્ન કો ન શમ્યતિ માનસ ॥ અષ્ટાવક

ભાનાર્થ — મહર્ષિઓના અનેક નત છે, તથા સાધુઓના અને યોગીઓના મન પણ જુદા જુદા છે, તેના બેદ એટલે આમા આમ કહ્યું છે, આણે તેમ વ્યુ છે, એવા પ્રકારની પીગણ ઉપર વેગઅ (ઉપેક્ષા) માય તોજ શાન્તિ મલે, અને આત્મસ્વાસ્થ્ય થઈ શકે. કારણ કે કેટલાક પક્ષપાતી શાઓમા શબ્દજાલ મહારણ્ય ચિસ્ત્રમણ

૧ કરેવતમા કહ્યું છે કે—પાત્રમખિને લાગેકુ લોડુ દાટરાથી પતુ કગણ નથી તેનો અર્થ એવો ॥ ૩, ચેનાના આત્માદથી મલિની અટને દુ નિર્મળ આત્મવસ્તુ માત્ર જ છું એવા પ્રકારની જે તમજણ ચવી તેલુ નામ મર્શિસ્પર્શ મથો મનાય છે એટલે તેને કર્મોના બોગવટાદય કાટ લાગનો નથી એવો સિદ્ધાંત છે તેલુ જમીનમા દટાવાથી વુડવાણુ ન થવા કાણુ પડી નય પરલુ લોડુ બની નહ નથી

કારણમ્—” શબ્દોની એવી જગ્યા પાથરેલી હોય છે કે ચિત્તને બંધાવી નાખે છે, અને સાધારણ માણસને જલ્દી નિશ્ચય યર્ષ સકતો નથી, તેન શાસ્ત્રાર્થે અમિતત્ત્વં ન પંડિતૈઃ—” માટે સમજી મનુષ્યે તેવા અનેક પ્રકારના અર્થોમાં બ્રાહ્મન થવું નહીં, પરંતુ પોતાનો નિશ્ચય દઢ કરવા માટે શક્ય સમાધાન કરી લેવું. અને બ્રાહ્મન થઈશ તો માન પુછડીયા ઉંદર જેવું થશે.

તત્ત્વમસ્યાદિ દાક્ષયોત્થ સમ્યગ્ધરી, જન્મમાત્રજઃ ।

અર્થ વેળા સામગ્ર્ય જે વેડું મદાવાક્ય “તત્ત્વમસિ”-નો અર્થ એવો થાય છે કે; “તત્ત્વ”-એટલે જે ઉત્પત્તિ અને નાશ રહિત તથા માયાના કાર્યોનો જેને ચરિત્રચિત્ત પણ સ્પર્શ થતો નથી એવું જે બ્રહ્મતત્ત્વ છે તે; હવે “સ્વમ્”-એટલે તું, અને “અસિ,” એટલે હો, અર્થાત્ તે બ્રહ્મતત્ત્વમાત્રજ તું છા. એવી રીતે વેડું મદાવાક્ય પ્રમાણ આપી રહ્યું છે, તે સાંભળી શિષ્ય, યુક્ત્યા સંભાષિતતત્ત્વગાનુમંધાનં મનનં તુ તત્ત્વ । મુશ્કેલી સાંભળેલા અભિ-પ્રાયને પુક્તિઓ વડે કરીને જાણી શકે છે કે; આ સ્થૂલ સૂક્ષ્મ શરીર રૂપ મધ્યાન હું નથી અને મ્હારો પણ નથી; એવી રીતે સ્થૂલ સૂક્ષ્મ મંધાતની નિવૃત્તિ-મુક્તિ થાય છે; અને એવો નિશ્ચય થાય છે કે હું આત્મા જ છું અથવા જેનું બીજું નામ બ્રહ્મ કહેવામાં આવે છે. તે બ્રહ્મ પણ હું જ છું; એવું સમજવામાં આવી જવાથી પોતામાં જે કલ્પિત જન્મમરણ અને કર્તા-બોક્તાપણાની બ્રાહ્મિ (અવિદ્યા) હતી તે અવિદ્યાનો નાશ થાય છે. અને પોતાના મૂળ સ્વરૂપ અધિષ્ઠાન આત્માને જાણી શકે છે.

જેમ આ પુરતકમાં લખેલા તમામ અક્ષરો કામળ ઉપર લખા-એલા ■ અર્થાત્ અક્ષરોનું અધિષ્ઠાન જેમ કામળ છે તેમ જગતનું અધિષ્ઠાન આત્મા જ છે.

૧ સત્પુરુષો માત્ર એટલું જ પુછે છે કે આપણ શક્ય સમાધાન દો મયા હૈ । આટલા જ સંબંધો તેના મુખમાથી નીકળે છે.

હે મનુષ્ય ! આ શરીર અવસ્થાઓના પરિવર્તનવડે ઇન્દ્રિયોનું શિથિલ થવું, બિમારીની ઉત્પત્તિ સમય સમય પર થડીયાળની જેમ. ઠટ ઠટ કરી મોતની યાદી આપનારે નાશવંત, હાડકાં, માંસ, ચામડું, આંતરડાં અને રૂંવાડાંનું બનેલું છે; અને તેની અંદરથી. વિષ્ટા, મૂત્ર, શેડા, લાળ વિગેરે દુર્ગંધી પદાર્થો કાયમ નીકળ્યા જ કરે છે, તથા અપાન વાયુ કાયમ પ્રમાણ (ધૂપ) આપી રહ્યા છે; હવે તે વસ્તુઓનો દગ્ધો કરીએ અને કોષને ગ્રહણ કરવા કહીએ તો પૈસા આપવા છતાં પણ ગ્રહણ કરશે નહીં. આમ હોવા છતાં જે માણસ પોતાને શરીર જ હું છું એમ માને છે, તેને કેવા જાણુવા વાર ! ! ! અહં મમેતિ ઘન્યોઽયં નાહં મમેતિ મુક્તતા” શરીરરૂપી જે સંઘાત હું છું એમ જે સમજવું, તે બંધ, અને તે સંઘાત મારો નથી એમ જે જાણવું તેનું નામ મુક્તતા.

“પોતે નિત્ય, શુદ્ધ, અને અમર આત્મા હોવા છતાં તેવા પોતાના મૂળ સ્વરૂપને જાણવાની કે સમજવાની કોશીશ કરતા નથી; તેનો મનુષ્ય જન્મ વ્યર્થ જાય છે. હીરા<sup>૧</sup> થોથેર જઈ આવ્યો અને ડેલે હાથ દઈ આવ્યો. અર્થાત્ આત્મારૂપી થોડકું ખરીદા વિના પાછો ફર્યો.

“હત તમાદેશમગ્રાહ્યો યોનાશ્રુતં શ્રુતં ।

ભવત્યમતં મતમવિજ્ઞાતં વિજ્ઞાતં ભવતિ ” ॥

જેનું શ્રવણ કરવાથી શ્રવણનો અવિષય પણ શ્રવણનો વિષય થઈ જાય છે, મનનો અવિષય મનનો વિષય થઈ જાય છે, બુદ્ધિનો અવિષય પણ બુદ્ધિનો વિષય થઈ જાય છે. તે આત્મા “નેતિ નેતિ” કરીને એટલે શાખાચ્છ ન્યાય વડે સમજાવવામાં આવે છે; અને સમજવાની રીતે જ સમજાય છે. એટલે જાણવામાં ન આવી શકે તેવા પોતાના આત્માની અસૌકીક રીતે સમજણ થઈ જાય છે.

“શુદ્ધોઽસિ બુદ્ધોઽસિ નિરંજનોઽસિ,

સંસારમાયાપરિવર્જિતોઽસિ ” ॥



હે બાઈ, તું શુદ્ધ એટલે દેહ, ઇન્દ્રિય, મનાદિથી નિર્લેપ છે; શુદ્ધ એટલે માતા અર્થાત્ શરીર અંતઃકરણના દરેક ધર્મો અને ધર્મોથી વર્જીત, તથા તેના લાવને અને અભાવને અણુવાદાણે દ્રવ્ય છે. જે જેને જાણે તે તેનાથી જુદા હોય એવો મિદ્ધાન્ત છે, શરીરના સુખ દુઃખાદિ ધર્મો ક્યારેક હોય છે અને નથી પણ હોના. સુખમાં પણ તારી કાજરી અને દુઃખમાં પણ તારી કાજરી હોય છે; તથા થી શ્રુતિ કહે છે કે મનને જે જાણે છે તે દેવ છે.<sup>૧</sup> હવે વિચાર કર કે તે સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે, તારા મનના સંકલ્પને<sup>૨</sup> અણુવાદાણે એટલે કહેવાનો હેતુ એવો છે કે; તે આત્મદેવ તુજ છે, અને બધા પણ તુ જ છે. માટે:-

“શ્રુતિમિદ્ધાપ્રમાણેનાવિપયત્વમપૂર્વતા ॥

શ્રુતિ પ્રમાણુ સિવાય ખીજા પ્રત્યક્ષાદિ લૌકિક પ્રમાણુ વડે આત્મા જાણી શકાતો નથી. “ત્રૈણાડતર્કેણ” તેમજ કુતર્કે વડે પણ આત્મા જાણી શકાતો નથી.

■ આત્માના વિવેકની-સમજણની મહેસી યુક્તિ :’

તું કોઈ એકાદ એટલા ઉપર એક મોટા કાચ ઉભો ગખજો. એટલે તે રસ્તે જનાર અનુપ્પ તથા ખીચું જે જે ત્યાંથી નીકળતો, તે દરેકે દરેકના ફાટા કાચમાં તારા જોવામાં આવશે; પરંતુ તે કાચ તો એવો હોય તેવોને તેવો જ સ્વચ્છ રહે છે, કાચમાં એક પણ ફાટો ચોટી જતો નથી, તેથી જ રીતે તું ચિત્તન્ય આત્મા નિર્મળ કાચ જેવો છે, અને તારું મન જે જે વસ્તુની રૂપના એટલે ચિત્તન કરે છે, તે તે વસ્તુના આકાર અથવા ફાટા તારા શુદ્ધ આત્મામાં જ

૧ કો દેવો યો મનઃસાક્ષી મનો જે દૃશ્યતે મયા ।

તદ્દિ દેવત્વમેવાસિ ઈકો દેવ ઇતિ શ્રુતિઃ ॥

૨ વિશ્વં સ્ફુરતિ ચૈવદ તરંગા સ્વ સાગરે । જેમ સમુદ્રમાં તરખ પરપોટા, અને શીલુ ફેળવા પુરતા એટલે અનિત્ય છે, અને પાણી સત્ય છે. તેવી રીતે આત્મામાં સંકલ્પના ફાટાદેવાના પુરતા એટલે દૃશ્ય અને રૂપિય છે.

પડે છે, પરંતુ હાડકાં કે ચામડાના જડ શરીરમાં પડતા નથી; હવે વિચાર કર કે એવી રીતે આજ દિવસ સુધી તે અનેક વસ્તુ ચિંતવી હશે. અને જે જે વખતે જે જે વસ્તુ ચિંતવવામાં આવી હશે તે તે વખતે તે તે વસ્તુના આકાર—ફોટા અથવા ખીખાં તારા નિર્મળ આત્મામાં પડી પડીને અમંખ્ય ચાલ્યાં ગયાં. જેવી રીતે ઉપર દાસનો દૃષ્ટાંત આપવામાં આવ્યો છે તેવી રીતે સમજી લેવું, અને તેવી જ રીતે તું આત્મા છો અને શુદ્ધનો શુદ્ધ જ છો. મનના સંકલ્પ વડે તારી અશુદ્ધિ કે મલીનતા કદાપિ કાળે ચતી નથી, તથા તેથી કરીને તું આત્મા સેવાયમાન પણ ચતો નથી, માટે તું વિચાર કરીને જો કે; ધણી સંકલ્પના ફોટા થયા અને ગયા પણ તું તો ક્યાંય ગયો નથી.

જેમ કાચ સત્ય છે અને નિર્મળ છે, અને તેમાં પડેલા ફોટા મિથ્યા છે અર્થાત્ ખોટા છે; તેવી રીતે તું—અમર આત્મા સત્ય અને શુદ્ધ જ છો, અને મન વડે પડેલા ફોટા મિથ્યા છે. કોઈ પણ મનુષ્ય એવી રીતે બોલતો નથી કે હું અશુદ્ધ થઈ ગયો છું. પરંતુ એટલી જ દુરિયાદ કરે કે છે આફ મન બહુ ચંચળ છે, એમ કહીને મનની ચંચળતા વિષે પૂછે છે, પરંતુ પોતાની શુદ્ધિનું કોઈ પૂછવું નથી, આટલા ઉપરથી મિદ્ધ થાય છે કે, તેને પોતાને એવી તો ખાતરી છે કે હું શુદ્ધજ છું; અને ખરી રીતે જોતાં પોતે તો શુદ્ધ જ છે તે નિઃશંક વાત છે, અને એવી ખાતરીના માટે ભગવાન દત્તાત્રેયજી કહે છે કે ભાર્થ તું કદાપિ પણ અશુદ્ધ થયો નથી, અને થવાનો પણ નથી, માટે શ્રી દત્તાત્રેયજીના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખ લાઈ ! " એક વખત એક મહાત્મા પાસે કેટલાક માણસો શરીર— અને—મનની શુદ્ધિનું પૂછવા લાગ્યા, ત્યારે મહાત્માએ તેઓને થોડા કાલસા આપીને કહ્યું કે; ગમે ને ઉપાય વડે આ કાલસાને ધોઈ અને ધોળા કરી આવો, એટલે માણસોએ સાણુ વગેરે લઈને સાંજ સુધી ધોયા પરંતુ ધોળા થયા નહીં, આખરે થાકીને મહાત્મા પાસે ગયા ત્યારે મહાત્માએ કહ્યું કે લાવો હું ધોળા કરી આપું, એમ કહીને

અંદર દીવાસગી મુક્તિ તે કોણના સંદેશ રાખી થઈ ગયા.

તેનો ખાતાર્ય એવો છે કે ગુરૂએ જનાવેલી મુક્તિ વડે હું નિત્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ છું એવી સમજણ થતાં, અનિત્ય મન અને સરીગતા મિથ્યાપણાની સમજણ થાય છે, અર્થાત્ તેનો બાંધ થાય છે, ખરી ખિના તે આમ જ છે.

પરંતુ યોગાત્તુ નૈવ શુદ્ધં મનોચિન્તાશાન્ત તુ નૈવ શુદ્ધમ્ ।

શુરૂપદેશાન્ત તુ નૈવશુદ્ધં સ્વયં ચ તત્ત્વં સ્વયમેવ શુદ્ધમ્ ॥ મ.વ.

અદામ યોગ એટલે દડયોગવડે તારી શુદ્ધિ થતી નથી, તથા મનનો નાશ કરવાથી પણ તારી શુદ્ધિ થતી નથી, તથા ગુરૂના ઉપદેશવડે પણ તારી શુદ્ધિ કરવાની નથી, કારણકે હું જે આત્મા તો શુદ્ધનો શુદ્ધ જ છો; અને તેની શુદ્ધિ બીજા કોઈ પણ પ્રકારે થતી નથી, અને કરવાની નથી. ઉપદેશની અગાઉ પણ તું શુદ્ધ સ્વરૂપે જ હતો, પરંતુ ઉપદેશની અગાઉ તું જે ઉપરની સમજણથી રહિત હતો, તે ક્ષણે તને તારી શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજણથી માત્ર સમજણમાં ફેર પડે છે, ફક્ત એટલા પુરતુ જ છે.

રાક્ષોડા કુટે નર મરે, વિશાલ વિશ્વર માપ,  
તેસે દેહાચાર કરે, નહોં કરેગો પાપ;  
નહોં કરેગો પાપ, આપ અંતર ચિત ધોવે,  
સોમણ સાણ લેવ, મહાંદર કમ્બુ ન ખોવે;  
ઠહે શુભચિંત સંત, ચિત્તકુ અલ્પતુમ રૂડો,  
શુદ્ધિવાન હોય આપ, કુટંગ કહું રાક્ષોડ.

૧. સર્વ કર્મચિન્ત પાપે જ્ઞાને પરિણમ્યતે । કે પારે, સર્વ પેટાંજ નિષ્કામ કર્મહોંડ ( ચક્ષુષાગ્રાદિક ) ની પૂર્ણદુર્તિ જ્ઞાન ( આત્મજ્ઞાન ) માં જ થાય છે. અર્થાત્ કર્મચિન્ત ઓળ છે એટલે જ્ઞાનના સામગ્ર્ય છે. “નદિ જ્ઞાનેન સદૃશ પવિત્રમિદં વિચિતે ।” પવિત્ર કરવાવાળા તમામ દરજ પદાર્થો કરતાં ઓછો કેટલું શુદ્ધિનું સાધન જ્ઞાન જ છે અને એ જ્ઞાન એથી પવિત્ર કરવા વાળું વસ્તુ જગતમા બીજું એકે નથી.

ઉપર જળાવી ગયો તેવી રીતે મનનું (મનરૂપી લોકદારનું) સ્વરૂપ અથવા શક્તિ છે, એટલે કે કેમ્પણ વસ્તુનો ઘાટ પણ પુરતી જ છે. ઘડીકમાં એક ઘાટ ધડે છે અને ઘડીકમાં બીજો પણ ધડે છે, ઘાટ એટલે મંદસ્પર્શ બીજા અથવા ફોટા દ્રવ્યવાનું કહે છે, પરંતુ ઉપર જે કાચનો દૃષ્ટાંત જળાવી ગયો છું તેવી રીતે દરેકે દરેક ફોટા અથવા બીજાં તારા નિર્મળ કાચ જેવા ક આત્મામાં જ પડે છે અને મટી જાય છે.

ક્ષણ ક્ષણ સૃષ્ટિ હોત તારે ક્ષણભંજુર હૈ;  
તા મેં મુખ દુઃખ માનિ દોષ શઠ પાર્યે હૈ,  
ધૃતિ અરૂ તાકી સૃષ્ટિ સ્વમત્ત જાની સંત;  
જ્ઞાન તેજ કરી લવણસદ્ જસાયે હૈ.

તું જે જે વસ્તુનો જેજે વખતે મંદસ્પર્શ કરે છે તેને વખતે તે વસ્તુના આકાર તારા ચૈતન્ય આત્મામાં જ પડે છે, અને તે જેવી રીતે થાય છે કે; જે વસ્તુનો મંદસ્પર્શ હોય તે વસ્તુનો આકાર વખતે હોય છે, અને બીજી વસ્તુનો મંદસ્પર્શ કરવામાં આવે છે ત્યાર બીજી વસ્તુનો આકાર પ્રતીત થાય છે; એટલે અમાઉની જે વાદસ્પર્શમાં આવી હોય તે આવી જાય છે, અર્થાત્ મટી જાય અથવા લય થાય છે.

અત્યંતાભાવવચ્ચાતો જગદ્દયસ્ય સર્વથા ॥ અર્થાત્ તે અત્યંત અભાવ છે. એટલે કે છે જ નહીં. જેમ દર્પણ જડ હોવા છતાં તેમાં મોડું દેખાય છે તેવી રીતે મન જડ (મોટ્યા) હોવા છતાં આત્મ પ્રકાશી આપે છે. દર્પણમાં તથા સ્ફાટીકમણીમાં અનેક પર્વતાદિકા પ્રતિબિંબ પડે છે પરંતુ પ્રતિબિંબથી સ્ફાટીકમણી તથા દર્પણને હાનિ નથી એવો દદનિશ્ચય કર.

કામઃ સંકલ્પોયિચ્ચિકિત્સા અન્દાઅથન્દા ધૃતિર ધૃતિ-  
ર્દીર્ઘીર્મિરિત્યેતત્સર્વમનપ્તેતિ ॥ ધૃતિઃ

ઈન્દ્રિયા, મંદસ્થ, સંશય, શ્રદ્ધા, અશ્રદ્ધા, ધૈર્ય, અધૈર્ય, લાગ્ન, બુદ્ધિ અને લવ એ સર્વે મનરૂપ જ છે.

### લવ એટલે શું?

જેમ પાણીની ઉપર માપનો, માહલીનો, લાકડીનો અથવા કાંઈ પણ વસ્તુનો આકાર ચીનરવામાં આવે, તે તે આધાર સ્થિતિવાની સાથે જ તરત જ લોપ થઈ જાય ॥ (લવ પામે છે.) તેવી રીતે તારા આત્મામાં મનવડે જેને વસ્તુના આકાર ચીનરવામાં આવે છે; તે દુરતાદુરત લોપ (લવ) થઈ જાય છે. આવી રીતે લવનો અર્થ કરવો. જેમ કાંઈ આ પ્રમાણે તારા ગ્રંથવામાં આવતું તે દશે ? માટે વિચાર કરી જોજે ! “નાયમાન્મા ચન્દ્રિને ન લ્હ્યન્તે ॥” શ્રી શ્રુતિ કહે છે કે; મિથ્યાજ્ઞાનથી પરાભવ પામનારને આત્માનો નિશ્ચય થતો નથી.

હોશિયારો જેમ રહેલ ઉપર અનેક પ્રકારનાં ચિત્રો કાઢી, તથા અક્ષરો લખીને બુંસી નાખે છે. પરંતુ અક્ષરોના લખવાથી અને બુંસાવાથી રહેલો નાશ થતો નથી અથવા બગડી પડી જતી નથી, તેવી રીતે તું મન વડે કાઢા અથવા બીજાંરૂપે અનેક ચિત્રો કાઢીને બુંસી પણ નાખે છે. અરે હુમાયુ તું શું ! “યસ્ય નાસ્તિ સ્વમાયેન કઃ ક્લેશસ્તસ્ય માર્જને” એતો એની મેળાએ જ લવ થવા કરે છે. તેથી કરીને તું જે નિર્મળ કાચ જેવો દ્રવ્ય આત્મા ખરાબ કે બિલકુલ લેપાયમાન થતો જ નથી, તેમ તારો નાશ પણ થતો નથી. જેમ એરણ્ય ઉપર અનેક ઘાટ ધાવામાં જાય છે પરંતુ એરણ્ય તો પોતાના મૃણસ્વરૂપે જ રહે છે, તેમ તારા કૂરુદ્ધ આત્મામાં

૧ જેમ જળમાં જોડેલા તરંગ અદ્રશ્ય થઈ જાય છે; અથવા વિનગીના ઉપર અને અસ્તનો વેપાર એક સાથે જ થાય છે, તેવી જ રીતે તારા ચૈતન્ય આત્મામાં સંકલ્પના ઉદય અને અસ્તનો વેપાર એક સાથે જ થાય છે. જેમ સંકલ્પનો અવર્ણ્ય થાય ॥ તેમજ તીરેથી જાય છે માટે તું તારો ગુરુ થઈ તારા દેહને સિદ્ધિ બનાવ.

તેવા પ્રકારના અમૃત્યુ ખીમા અને ફાટાઓની જે માનસિક સુદમસૃષ્ટિ મનવડે ધરાવામા આવે છે અને ક્ષય પણ થઈ જાય છે તે પ્રમાણે ઉપન્યા મેં દૃષ્ટાંતોની માફક મમજી લેવાનું છે.

ઉપન્યા દૃષ્ટાંતોમા જેમ કાચને, પાણીને, ઓગળીને અને રહેટને કાઈ પણ નુકસાન પહોંચતું નથી, તેની જ રીતે મનના સંકલ્પના ફાટાથી તું જે નિર્મળ કાચ જેવો શુદ્ધ અને માત્ર દૃષ્ટા આત્મા જ છે, તે કદાપિ પણ અશુદ્ધ થવાનો જ નથી, અર્થાત્ તારી અશુદ્ધિ થતી જ નથી જેમ કાળા ધોળા ઈત્યાદિ રંગના પડદા, તથા ગોળ ચતુષ્કોણ ઈત્યાદિ આકારો જેતા આખ દૃષ્ટા હરે છે, તથા ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, લોભ, મોહ ઇત્યાદિ ધર્મવાળું મન જેતા તેનો દ્રષ્ટા આત્મા હરે છે એટલે કે, આત્મા એટલો દ્રષ્ટા છે કેમકે તેને કાઈ જોતું નથી એવો તને અનુભવ નથી ? મહાત્માથી નિમગ્નમજી કહે છે કે — “સવકો સંહાર કરે આપ અવિનાશી છે,”—અર્થાત્ તેવા ફાટા અથવા ખીમા મનથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનો મંદાર (નાશ) પણ થઈ જાય છે, પરંતુ તું દૃષ્ટા આત્મા અવિનાશી જ છે તથા કાઈ એક મહાત્માએ પણ કહ્યું છે કે, શુદ્ધ શ્રદ્ધા વિના એટલે હું શુદ્ધ જ છું એવી શ્રદ્ધા અર્થાત્ નિશ્ચય વિના, કદાપિ પણ આ મમારસમુદ્ધને તગવાનો પાગ આવશે નહીં.

“હવે મનનું સ્વરૂપ તારા જાણવામા આવ્યું હતો, નહિતો એવાતમા જેમીને ને મનવડે એક એક વસ્તુનું સ્મરણ કરવું તો ઉપર જાણ્યાની મયો તેવો જ અનુભવ થશે, અને સમજવામા આવશે કે, મન નામની જે વસ્તુ કહેવામા આવે છે તે દૃશ્ય અને કલ્પિત અર્થાત્ તદ્દન ખોટી છે જેની ઉત્પત્તિ અને નાશ થાય તે ખોટું જ હોય તેમ તારા મનનું દરેક કાવત્રું તારા જાણવામા આવે છે કે નહીં ?” જે જેને

૧ ખૂબ યાદ રાખવું કે લોગ્ય પદાર્થોની વાસનાવડે સકલોની લઘાર (પનકન) ફાટાવવાથી હરે સકલિપ્ત વસ્તુ પોતાના અવસ્થાને અને મોક્ષને પ્રાપ્ત થવાય નહીં.

જાણે તે તેનાથી જુદો હોય અર્થાત તારા મનને જાણવાવાળો તું આત્મા જુદો જ છે. અને દૃષ્ટ છે. આવી રીતે સમજવામાં તરત આવી જતો એટલે મનનો નાશ થયો જાણવું. અર્થાત મન રહેશે તો 'અરં' પરન્તુ જેમ જમીનમાં દાટેલા મકાને બોલી બેનાં માત્ર અરિય (દાડદાં જ) બેવામાં આવે છે, તેમ તારા આત્માની સત્યતા અને મનનું મિથ્યાપણું અનુભવમાં એટલે તારા જાણવામાં આવી જવાથી જેમ કહેવતમાં કહ્યું છે કે ભાર્મ સાપ ગયા અને લીસોડા રહ્યા; એટલે જે મનરૂપ સાપ તને ડરાવે છે તે બચ દૂર થશે. કારણ કે હું આત્મા છું એવી સમજાણથી મનરૂપી સાપની દાઢો તૂટી જવાથી એર વિનાનો સાપ જેમ મારી શકતો નથી અને તેનું એર પણ ચાલતું નથી. "મન નાશની વસ્તુથી મનુષ્યને પોતાના આત્માની સમજાણ થાય છે. જે મનવડે પહેલાં પોતે એમ માનતો હતો કે હું પ્રુરુષવાન છું, પાપી છું, જન્મમરણવાળો છું, મારે શું કરવું, શું થશે ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારના જે સંકલ્પો અર્થાત ક્લાન્તિ હતી, તે સર્વે ઉપર મમજાવી ગયો તેવી રીતે બ્યારે હું નિર્મળ, શુદ્ધ, અવિનાશી એવો દૃષ્ટ અને આત્મવસ્તુ માત્ર જ હું છું એવું સમજવામાં આવી જવાથી એક ક્ષણજગમાં તે બાન્તિ નાશ પામે છે. અર્થાત પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જાણવામાં એટલે મમજાવામાં આવી જવાથી અવિદ્યા એટલે જીવભાવ નાશ પામે છે, અને હું આત્મા છું એવું સમજાઈ જવાથી એક પલ્લજરમાં સર્વ કર્મ ધર્મનો ખસ-નાશ ધર્મ કર્તાબોક્તાપણાવાળી શુદ્ધિ મટી જાય છે.

"જેમ રવળ અવરથામાં અનેક પ્રકારના પદાર્થોના આકાર દેખાય છે અને જામત મના તે સર્વે લોપ થઈ જાય છે, એ તે તારા જાણવામાં દરી જ. અને દરેકના મુખમાંથી એવા જ શબ્દ નીકળે છે કે, બોલું હવું એટલું જ નહિ પરન્તુ ખાતીપૂર્વક જ બોલું માને છે.

૧ હ્રી કમો ચિત્તનાશસ્ય યોગો જ્ઞાને ચ રૂપવ ।

૨ દદ્યતે સ્વપ્નયા ભુક્તયા સુષમયા સુદમદર્શિનિઃ ॥

તેવી જ રીતે મનના સંકલ્પના ફોટાઓ સ્વપ્ન અવસ્થાના આકાર અથવા બીજાંની માફક જોતા જ છે, અને તેનો માત્ર દૃષ્ટા આત્મા તું જ સત્ય છે. આટલું જ સમગ્ર લઈશ અને તારો નિશ્ચય કરી લઈશ તો તું અક્ષય હોવા છતાં પણ તારો ઉદ્ધાર કરી શકીશ અને "હે ભાઈ" જેને વિવેક કરીને કહેવામાં આવે છે તે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેનો અંતરનો વિવેક ગણાય છે અને પોતાના આત્માને જાણવા માટે અથવા મુક્તિ માટેનો એ મુખ્ય વિવેક ગણાય છે. "એમ બેરાંઓ ચોખ્ખા વીજળાં વીજળાં કાંકરા કાઢી નાખતાં જાય છે તે એમ મમણને કે આ ચોખ્ખો નથી કાંકરો છે; તેવી જ રીતે જે મન છે તે હું નથી એમ જે જાણતું તેનું નામ વિવેક, તથા મત્ અને અમત્ વસ્તુનો નિર્ણય કરવો તેનું નામ વિવેક, એટલે ઉત્પત્તિ અને નાશવાળું જે મન તે માત્ર છે, કે તેનો હું દૃષ્ટા આત્મા માત્રો છું એવા જે નિશ્ચય કરવો તેનું નામ વિવેક ગણાય છે.

ઉપર જે જે દ્રષ્ટાનો લખી ગયો છું તે પ્રમાણે તારા અનુભવમાં આવતું હોય અને સાચું લાગતું હોય તો તારો નિશ્ચય કરી લેજે કે, હું મન વિગેરેનો દ્રષ્ટા આત્મા જ છું અને જન્મ મરણ રહિત છું. તો તું જરૂર મુક્ત થવાનો જ.

બીજાઓને કદાચિત્ આ બાબત સમજવામાં ન આવે અને ગમે તેવા પ્રકારની પાતો કરે અને તને ભાવે, અથવા ગમે તેવા પ્રકારના નિશ્ચય જણાવે, તો પણ તારે તારા નિશ્ચયથી ડગતું નહિ અને એમજ જાણતું કે તેના મંત્રાર્થનો ઉદ્ધય થયો નથી.

નિશ્ચય એ પગમાત્રા છે અને સશય એ સર્પ છે. માટે હું નિર્મળ અવિનાશી જન્મ મરણ રહિત આત્મ વસ્તુ છું એનો નિશ્ચય કરવામાં જરા પણ શકા કરવા જેવું નથી જ. શ્રી ગીતાજીમાં ભગવાને

૧ એવાં ચિત્તં નિવ વિવેકસ્તે પચ્યતે નરકમનેદમ્ ॥ આ ઉપદેશના તારતમ્યને જે નજીક નથી અર્થાત્ જેની શુદ્ધિમાં સત્માસત્ય વસ્તુનો વિવેક (નિર્ણય) કરવાની શક્તિ નથી તેઓ અનેક નરકમાં પડે છે.



પોતાના શ્રીમુખથી કહ્યું છે કે: "સંશયાત્મા વિનश्यति,"-જે મનુષ્ય પોતાના આત્મામાં શકા કરે છે તેનો નાશ થાય છે એટલે જન્મ મરણને પામે છે. કાગળ કે વાસ્તવિક રીતે પોતે આત્મા જ છતાં તેમાં શકા કરે તે જન્મ મૃત્યુને પામે છે. માટે ભગવાનના વચનો ઉપર તો ચક્રા રાખ !! વર્ષ.

अन्यक्षेत्रे कृतं पापं तीर्थक्षेत्रे विनश्यति ।

तीर्थक्षेत्रे कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति ॥

ભાવાર્થ—એવો છે કે અગાડિના જન્મ જન્મ-ાન્તરમાં કરેલાં જે પાપો, તે આ મનુષ્ય દેહ રૂપી તીર્થક્ષેત્રમાં નષ્ટ કરી શકાય છે. પરંતુ આ મનુષ્યદેહરૂપી તીર્થક્ષેત્રમાં જે મનુષ્ય પોતાના મૂળ સ્વરૂપ આત્માને જાણતો નથી, એટલે હું આત્મા છું એવું મનજનો નથી, અથવા મનજવાને ધ્વજીતો નથી, તેનો મનુષ્ય દેહ નકામો જાય છે. એવા મનુષ્યે પોતાના આત્માનો વિનાશ ક્યો ચલાય? અર્થાત્ જે મનુષ્ય પોતે પોતાના મૂળ સ્વરૂપને જાણતો નથી તે આત્મઘાતી ગણાય છે. માટે ન જાણ્યું હોય તો જાણ અને જાણ્યું હોય તો દ્રઢ કરજે.

કાઈ પૂછશે શા શકા કરશે કે ધણા જન્મના પાપ પુણ્યાદિ કર્મો ધરીકમાં શી રીતે ભરમ થાય? તો જાણ્યું કે પોતાનું શુદ્ધ સ્વરૂપ એકજવાર વચાર્ય રીતે સમગ્રજ જાય તો તે વખતે જ "अथ किं रह्ये स्वरूपं हि चिने ॥" જેમ શાકડાની પેટીમાં અગ્નિ રહી શકતો નથી, તેમ પાપ પુણ્ય અને જન્મ મરણનો દુષ્ટો મનમાંથી નીકળી જાય છે અને હું આત્મા છું એવી સમજણ મનની સાથે એવી રીતે જડાઈ જાય છે કે મનના મટાડવાથી પણ તે સરકાર નષ્ટ થતા નથી, જેમી કરીને ચોરાસીનો? ફેરા મરી જાય છે. માટે મનુષ્ય

૧ અમુક વાક્યને ચેત્તાથી કરી, એક નહીં, પરંતુ ચોર્ણથી વહા અવતારોમાંથી કદતુ તે ચોર્ણથી.

જે કાલિના મઠે ધનનો ખવડ કરે છે તે ધર્મભાસરૂપ-ધર્મનો શત્રુ ગણાય છે. અને આજભા તો સારૂ જણાય છે, પરંતુ પરિણામે કેવળા એક દુઃખ-દાયક થાય છે.

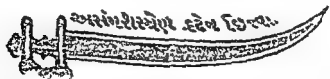
દેહને ઉત્તમ માનેલો છે કારણકે; “एको विवेकोऽधिको मनुष्ये”  
તેમાં ઉપર જણાવી ગયો છું તેવી રીતે મત અને અમત વસ્તુનો વિચાર  
કરવાની શક્તિ છે તેનું નામ વિવેક છે હવે આવી રીતે વિવેક કરીને  
જે સમજીને નિશ્ચય ન કરી શકે તે તો પશુ જ ગણાય

પ્રત્યક્ષતત્ત્વ વિવેકનો, પ્રીતે કરી વિચાર;  
તે મચ્છિત સુખ તત્ત્વને, પ્રીતે ઉરમાં ધાર.

नाऽऽकाशस्य घटाकाशो विकारावययौ यथा ।

नैवाऽऽत्मना सदा जीयो विकारावययौ तथा ॥

ભાવાર્થ—જેમ ઘડાનું આકાશ (પોલાણ) અને બહારનું આકાશ  
(પોલાણ) જુદા જુદા નથી તથા જેમ ગગાળજી અને હોટામાંનું  
ગગાળજી જુદું નથી, પરંતુ એક જ છે, તેવી રીતે જે જીવ છે તે  
આત્મા છે. અને જેમ “यथा भयति यालानां गगनं मलिनं मलैः”  
બાળકો આકાશને ધૂળ, ધુવાડો ઇત્યાદિથી ખરડાયેલું માને છે, તેવી  
રીતે અજ્ઞાનીઓ પોતાના સંકલ્પોથી પોતાના આત્માને મયિન  
થએલો માને છે મંકલ્પ વિકલ્પ મનનો સ્વભાવ જ છે કોઈ વખતે  
બધની કલ્પના કરે છે, તો કોઈ વખત મુક્તનો મંકલ્પ કરે છે, માટે  
જો વિચાર કરવું તે બંને સંકલ્પનો દ્રષ્ટા હો, જેથી કરીને બધ  
વા મોક્ષ કલ્પના માત્ર જ છે વૃ મુક્ત હોવા છતાં મુક્તિની ઇચ્છા  
કરે છે, મનનું લક્ષણ એવું છે કે અનાદિ કાળથી તેને બધ-મોક્ષની  
કલ્પના કરવાનો અભ્યાસ પડેલો છે પરંતુ વૃ તો કેવળ મુક્ત  
સ્વરૂપ જ હો માટે —



“अश्वत्थमेनं सुविरुढमूलमसंगशस्त्रेण दहेन छित्वा” ॥

અર્થાત્ એટલે પ્રપચ અર્થાત્ અધ્યાત્મ લોકો, જે ખરી રીતે મિથ્યા જ છે; તેની અનન્ન શાખાઓ એટલે—સ્વર્ગ, નર્ક, દેવલોક, પિન્ડલોક, બ્રહ્મલોક મત્યાદિમા જમણ કરતો દુષ્ટ તું થાક્યો નથી કે શું !! ત્યારથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થઈ ત્યારથી તું એડીદડે ચડ્યો છો એમ નક્કી જાય છે. માટે હવે તારે છૂટકુ જ હોય તો હાંબા મૂળવાળા મહામોહનાં મોટાં મુગરૂપવાળું અનર્થ જુદાં એટલે કે; આ સરીગરૂપી અધ્યાત્મના સર્વ કર્મો, ધર્માધર્મ તથા તેની શાખાઓના કળરૂપ જે જે લોક તે સર્વનું, હું અમંગ છું એવા નિશ્ચયરૂપી સભ વડે ઉદ્ધન કર “મિચસે હૃદયમન્થિદિચ્યન્તે સર્વસંશય” । અર્થાત્ પોતાનું નિત્ય નિર્વિકાર સ્વરૂપ મમજવામાં આવી જવાથી સર્વ સંકામોનું અધૌકિક રીતે ઉદ્ધન થઈ જાય છે

અસ્તિ પ્રણેતિ ચેદ્દેદ પરોક્ષજ્ઞાનમેય તત્ ।

અહ પ્રણેતિ ચેદ્દેદ સાક્ષાત્કાર જા ઉચ્યતે ॥

આત્મા અથવા પ્રજ્ઞનામની જે વસ્તુ છે તે મારાથી જુદી છે, અને હું તે બ્રહ્માત્માથી જુદો છું અર્થાત્ જીવ છું. એવી મમજણુ તે પરોક્ષજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે, અને તે બ્રહ્મ અને હું એક જ છીએ એવું જ્યારે સમજાય તેને અપરોક્ષ (પ્રત્યક્ષ) જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે, તથા સાક્ષાત્કાર પણ કહેવામાં આવે છે.

અસ્તિ સ્વયમિત્યસ્મિન્નંદો કસ્યાસ્તિ સંશય પુન્સ ।

તત્રાપિ સંશયથેત્સંશયિતા યઃ સ પચ ભયસિ ત્વમ્ ॥

જાવાર્ય —દરેક મનુષ્ય વાતચીત તથા કામકાજમાં “હું છું” એવો શબ્દ બોલે છે, અને કોઈ પણ ધમતે દુનિા અજાણ હોતો નથી, હવે જાણવાનું કે આ હાડકાંમનું જે સરીર તે તું નથી, પરંતુ હું શબ્દ અપરોક્ષ જ્ઞાન આત્માનો જ પ્રત્યક્ષ અર્થાત્ સૂચક છે, અને તે આત્મવસ્તુ જ તું છો, અને તે તારો આત્મા અને બ્રહ્મ એક જ વસ્તુ છે દૃષ્ટાન્ત—તરીકે જેમ એક જણે લોટો કાપી અને બીજાએ કળશિયો કાપી, પણ લોટો અને કળશિયો બંને નામ જેવી

રીતે એક જ વસ્તુનાં છે તેવી જ રીતે બ્રહ્મ પણ તું જ છે. હવે આ બ્રાહ્મતમાં તને શંકા થાય તો તે શંકા કરનાર અને તે શંકાને બાજુનાર તું દૃષ્ટા છે; અર્થાત્ સંશય અને વિપર્યયમાં પણ તારી ગેરહાજરી કદાપિ કાળે થતી જ નથી, અસ્તોન તારાથી બીજા નથી કારણ કે રૂપ વીના હાથા દ્રષ્ટિગોચર થતી નથી તેમ તેમાં પણ સાક્ષી તરીકે તારું અસ્તિત્વ હોય જ છે. માટે મનુષ્યને પોતાના મંકલ્પો જ પોતાના થતુ છે અને તે વડે સુખ દુઃખાદિ દ્વંદ્વો અને જન્મ મરણની રેટ-માળામાં પોતે સ્વહસ્તે પડે છે આ એક મોટું આશ્ચર્ય છે. કારણ કે આત્માની જે અપ્રાપ્તિ તે કેવળ અવિદ્યાના આવરણરૂપે જ છે તેથી જ્ઞાનવડે અવિદ્યાનો કેવળ નાશ એજ પ્રાપ્તિ છે તથા બીજા કોઈ રીતે પ્રાપ્તિની રીત નથી. “નાડપ્રતીતિસ્તયોર્વાયઃ ફિત્તુ મિથ્યાવ્યવિચયઃ” ૧ છવ અને જંગતનો બાધ એટલે તે બંનેની અપ્રતીતિ ન સમજવી, કિન્તુ તેનો મિથ્યાવ્યવિચય એજ તેનો બાધ ગણાય છે.

ઉપાદાને પ્રપંચસ્ય બ્રહ્મણોન્યથ વિચલે ।

તસ્માત્સર્વપ્રપંચોઽયં બ્રહ્મવાસ્તિ ન ચેતરત્ ॥

આ સર્વ માયાના પ્રપંચનું અભિન્ન, નિમિત્ત, અને ઉપાદાન કારણ બ્રહ્મ જ છે, માટે આ સર્વ પ્રપંચ પણ બ્રહ્મ જ છે. દૃષ્ટાન્ત જેમ પાણીમાં અનેક પરપોટા થાય છે પણ તે પાણીની બકાર હોતા નથી. જ્યાં જ્યાં ફેરે છે અને પુટી જાય છે તે ક્રિયા પણ પાણીમાં જ થાય છે; તથા જેમ સોનાના દુકકામાંથી દાગીના બનાવવામાં આવે છે તે દાગીનાઓનાં જુદાં જુદાં નામ હોય છે પરન્તુ તે બધા દાગીના સોનાના જ હોય છે; તથા જેમ મિઠાઈવાળા ખાંડનાં દાથી, ઘેડો, દરણ, ચકલી, ઈત્યાદિ રમકડાં બનાવે છે પણ તે રમકડાં ખાંડનાં જ મનોકાં હોય છે. તેવી રીતે વ્યવહારમાં અને જગતમાં દેખાતા નામરૂપ

૧ છવ કહેા સિવ કહેા બીર જી બનાય કહેા;

વાણીકા વિષય સદા મનોમયા કલ હૈ.

વાળા આકારે સર્વે ખાંડના રમકડાંની પેઠે પ્રજાજ છે. રમકડાંનું નામ રૂપ કાઢી નાખીએ તો રમકડાંની અંદર અને બહાર જેમ ખાંડ જ છે તેવીજ રીતે આ જગત પણ "યથ યથ ધૂમસ્તત્ર તત્ર વન્દિઃ" ના મારફત પ્રજા જ છે, ઉપરના દર્શાવેલો પ્રકાર શુદ્ધિ પુદ્ગિતથી જાણી લેવો અને:—

યથૈવ સૃષ્ટમયઃ કુંભસ્તદ્દેહોઽપિ ચિન્મયઃ ।

આત્માનાત્મવિમાનોઽયં બુદ્ધયૈવ ક્રિયતે બુદ્ધૈઃ ॥

જેમ ધડો માટી રૂપ જ છે તેમ આ શરીર તથા સ્થાવર જંગમ સર્વે પદાર્થો ચૈતન્યરૂપજ છે. દષ્ટા અને દશ્ય તથા જડ અને ચેતનના વિવેકનું નિરૂપણ માત્ર સમજાવવા વાટે છે, પરંતુ જેમ સોનું દાગીનાના આકારે, ખાંડ રમકડાંના આકારે, તાંતણા વસ્ત્રરૂપે માટી ધડાના આકારે, લાકડાઓ ઘરના આકારે, જોવામાં આવે છે તેમ સર્વસર્વરૂપે આત્મા જ છે.

જેમ પાણી ખરફરૂપે, તથા દુધ જેમ દહીપણાને પ્રાપ્ત થયું છતિ 'ફેશ્ચર,' અને તેને " ન તુ માં શક્યસે દ્રષ્ટુમનેનૈવ ક્વચક્ષુષા, " આ અર્થમક્ષુવડે જોઈ શકાતું નથી પરંતુ અસૌકિક એવી જે ચાંન દટ્ટિ (અજદટ્ટિ)થી જાણી તથા જોઈ શકાય છે તેમજ " નાહં વેદેનં તપસા ન વાનેન ન ચેજ્યયા, " વેદાભ્યાસથી, તપશ્ચર્યાથી, દાનથી, કે યજ્ઞ વાગાદિ ક્રિયાવડે જાણી શકાતું નથી, તેમજ જોઈ શકાતું નથી. પરંતુ જોવાની રીતે જ જોઈ શકાય છે અને જાણવાની રીતે (સત્યાશ્રયથી)જ જાણી શકાય છે, અને તેવી સમજણને વિજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે.

વિજ્ઞાન કે જે એક વિશુદ્ધ શુદ્ધિનો જ વિષય છે અને પોતાની સૂક્ષ્મ સમજણ વિના તેમાં કોઈ ખીન્ને પ્રયત્ન નથી. કારણ કે માથા ઉપર લાટેલો બોળે કાઈ પણ ઉપાડી લે છે, પરંતુ શૂન્ય તરસ આદિની શાંતિ ખીજથી ચર્ચ શકતી નથી, તેવી રીતે પોતાની જ સમજણની આવશ્યકતા છે.

શ્રી જાનેશ્વર ભગવાને વિજ્ઞાન શબ્દનો પ્રાપંચિક જ્ઞાનના અર્થમાં સ્વીકાર કરેલો છે, પ્રપંચને સત્ય માનવો એ ભપંકર અજ્ઞાન છે, માટે મુમુક્ષુએ પોતાની શક્તિ અને વિકાસ પ્રમાણે ગતિ કરવી.

નેત્રે જાગરણં કંઠે સ્વપ્નઃ સુપુતિર્દયાંબુજે ।

શ્વાપાદમસ્તકં દેહં હયાપ્ય જાગર્તિ ચેતનઃ ॥

પોતાનું સ્વરૂપ નિર્ભેગ અને દૃષ્ટામાત્રજ છે એવું જાણવા વિચારવા કે વિવેક કરવાનાં ત્રણ સ્થાન છે. અત્યારે જાગ્રત અવસ્થાના સ્વપ્નનું સ્થાન નેત્રે છે, તથા સ્વપ્ન અવસ્થાના સ્વપ્નનું સ્થાન કંઠે હિનાનામની નાડી જે વાળના દગ્ગરમા ભાગ જેવડી છે તેમાં હોય છે, અને મુપુત્તિ અવસ્થામાં નિદ્રા સ્વપ્નનું કેંદ્ર અંતઃકરણ હોય છે. પરંતુ ત્રણે અવસ્થાને જાણવાવાળો તું ચૈતન્ય આત્મા સ્વમહિ-આમાં જ રહેલો છે. અર્થાત્—

અંતર્યા ઘર્હિર્વાયં સર્વે દેશં બુદ્ધિઃ પરિકલ્પયેત્ ।

તદ્દેશગઃ સાક્ષી તથા યસ્તુપુ યોજયેત્ ॥

શરીરની અંદર અને બહાર સર્વ સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ જે જે વસ્તુ દેખાય છે તે તે વસ્તુનો જાણાવવાવાળો આત્મા સિવાય ખીજો કોઈ નથી અર્થાત્ આત્માનો જ નિર્દેશ કરે છે. જેમ કાચના ઓરડામાં ઉભેલો માણસ સર્વ દિશાએ પોતાને પ્રતિબિંબિત લુગે છે; તેમજ જ્ઞાની મનુષ્ય સ્વપ્ન પદાર્થોની માફક આત્મામાં જગત-દ્રશ્ય પદાર્થોને અવલોકે છે.

સર્વથા સર્વતઃ સર્વે બ્રહ્માત્રાલોકનૈઃ ।

સદ્ભાવવાસનાદાદર્શોત્ત્રિવ્રયં લયમશ્નુતે ॥

સર્વ વસ્તુ બ્રહ્મરૂપે છે એવી રીતે અભેદ ઉપાસના કરવાથી પદાર્થોમાંથી રાગદ્વેષાદિ નાશ થાય છે તથા ક્રિયા, ક્રમ્હા અને વાસના નાશ પામે છે. ગંસારમાં આઠ દસ મહીના ઉપર જાણ્યા પ્રમાણે દંદ ભાવના પૂર્વક અભેદ ઉપાસના કરવાથી તેવો અભ્યાસ થઈ જાય છે, અર્થાત્ ટેવાઈ જાય છે.

સુનદુ તાત માયાકૃત ગુણ અરુ દોષ અનેક ।

ગુણ યદ્ ઓમય ન દેશિયે દેશિયે સો અવિવેક ॥

માયાના કાર્યોમાં ગુણ અને દોષ ઘણા હોય છે. માટે તેમાં ગુણ દોષ દષ્ટિ કરવી એ દોષ છે. “સમોઽર્હ સર્વભૂતેષુ ન મૈ દ્રેષ્યોઽસ્તિ ન પ્રિયઃ” । તે આત્મા સ્વાપર અને જંગમ ભૂતપ્રાણીમાં દ્રેષ્ય અને પ્રિયપણની વિષમતાથી રહિત છે. “અવ્યાકુલં સ્થિરમિદં પરમાત્મતત્ત્વં ॥”

તસ્મિન્ શુક્લમુત નીલમાહુઃ પિંગલં હરિતં લોહિતં ચ ।  
અપ પંથા વ્રહ્મણાદાયિતસ્તે નૈતિ વ્રહ્મયિત્પુણ્યઠસૈજસઃ ॥

ભાવાર્થ:-કેટલાક મુમુક્ષુઓ પોતાના આત્માને જાણવા માટે આંખો બંધ કરી પોતાની શુદ્ધિ વૃદ્ધિ વડે હૃદયકાશમાં શ્વેતવર્ણનો, શ્યામવર્ણનો, અગ્નિની જ્વાલા જેવાં વર્ણનો, લીલા વર્ણનો, રાતા વર્ણનો એમ જોવામાં આવતા અનેક જાતના આભારોની ઉપાસના કરે છે અને ઘર્જન કરે છે, તથા તેવા મિથ્યાભાસને આત્મા માની લઈ પોતાને કૃતકૃત્ય માની બેસે છે. પરન્તુ તે આભારો ઉત્પત્તિ અને નાશવાળા છે અર્થાત્ પરિણામી હોવાથી આત્મા નથી, પણ અનાત્મા છે. મિથ્યા અને જડ છે.<sup>૧</sup>

“ચેતન પૂજે જડકુ, હું કુછ મુજકો દે,  
તેરા બનાયા મે બેડા, તેરીએક કુટી કે દો.”

અર્થાત્ તે બધા વિકારો અથવા આકારો દ્રશ્ય હોય છે એટલુંજ નહીં, પરન્તુ કંઈ આદિથી ભરપુર એવી નાહીએના વર્ણો અથવા રંગો છે. કાંઈ આત્માનો વર્ણ કે રંગ નથી, અને તે બધા ધૂમ માર્ગો છે, એટલે જેવા જેવા કલર અથવા રંગવાળા આભારની ઉપાસના કરવામાં આવે છે, તે તે પ્રમાણે તેના અધિષ્ઠાતા

૧ યે યથા માં પ્રપચ્ચે છાંદસયૈવ મજામ્વહમ્ ॥

૨ ચાદસી માવના વસ્ય ચિદ્ધિર્ભવતિ તાદસી ॥

અહાદિના<sup>૧</sup> લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. પરન્તુ મોક્ષ પ્રાપ્તિ થતો નથી. કારણ કે અહલોક મુખી સર્વલોક માયામય દોષથી તેની જે પ્રાપ્તિ તે અંધકારમાં પ્રવેશ કરવા સમાન અર્થાત્ અજ્ઞાનરૂપ સસારને પ્રાપ્ત થવા સમાન છે. અને મોક્ષ તો પોતાના સ્વયંપ્રકાશ આત્માના જ્ઞાન અર્થાત્ સમજણ વડે જ થાય છે અને તેની સમગ્રજી મેળવવા માટે;

“ ન તત્ર માનાપેક્ષાસ્તિ સ્વપ્રકાશઃ સ્વરૂપતઃ ” ॥

આત્મા સ્વયંપ્રકાશ સ્વરૂપનાજો દોષથી તેને જાણવા માટે પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણની જરૂર નથી. તેમજ;

જ્યોતિષામપિ તજ્જ્યોતિસ્તમસઃ પરમુચ્યતે ॥

“ ન તદ્ભાસયતે સૂર્યો ન શશાંકો ન પાવકઃ ” ॥

પોતાના સ્વયંપ્રકાશ આત્માની સમજણ થવા માટે સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, આદિ કોઈ પણ પ્રકારના તેજ એટલે આભાસની આવશ્યકતા નથી. જેમકે કોરોડો સૂર્યના તેજ જેવો, વિજળીના તેજ જેવો. અગ્નિના તેજ જેવો કે તેજના મોળા જેવો ઇત્યાદિ. અર્થાત્ કોઈ પણ પ્રકારના આભાસરૂપ તેજ અથવા પ્રકાશ જેવો તમારો આત્મા નથી. માટે આત્મા સિવાય ઉપર જણાવેલાં આભાસ અથવા

૧ સર્વલોકથી મેષઃ અહલોકને પ્રાપ્ત થએલ મનુષ્યને, ત્યાં સર્વશક્તિ મ થાય છે, ફક્ત કોઈને મારવા અથવા સહ્યવન કરવાની શક્તિ દોષી નથી. ૧સવાય બીજા સર્વ પ્રકારની સકલપ્રસિદ્ધિવાળો દોષથી પોતાના સકલપાપાર ક્ષીણ કરે છે. અને જે જ્ઞાનના સસ્કારવાળો દોષ તો અહાદિના ઉપદેશથી શત્રુ આયુધ્ય જે એક કરપ એટલે; ૩૧૧૦૪૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦, માનવ વર્ષ ૧ મોક્ષને પામે છે. અને જ્ઞાનના સસ્કાર વગરના બીજાઓ પોતાના પુણ્યપ્રસાર જોગથી પાછા મર્ત્યલોકમાં જન્મે છે.

“ આત્માનંદની સર્વોત્કૃષ્ઠ દેશતા-મહત્તાત્વં વર્ણિત. ”

દ્રષ્ટા:—સોળ વર્ષની હમરનો, નિરોગી, અપ્રતિહત આત્મા, કુબેરસમાન વાન, રાસજ, ધર્મજ, કલાકુશલ. પોતે અતિસ્વરૂપવાન, અને પરમા સોળ ની અતિસ્વરૂપવાન સી દોષ એવા ચક્રવર્તી રાજાને જે આનંદ દોષ ૭ મનુષ્યાનંદ કરે છે. બીજી પા. ૫૬ ની નીચે જુલો.



તેજવાળાં બધાં જાનો જુદીની વૃત્તિરૂપ હોય છે, અને તેવા આભાસ રૂપ કાષ્ઠ પશુ જાનો આત્માને વિષય કરી શકતાં નથી. અપાત્ત ઉપર મુજબના જુદીના ચિદાભામયકે આત્મા જાણી શકાતો નથી. કારણ કે આત્મા પોતે જ દ્રષ્ટા અને દૃશ્યપ્રકાશ છે.

જેમ નેત્ર બીજા પદાર્થને જોઈ શકે છે પરંતુ પોતાને જોઈ શકતું નથી, એટલે નેત્ર પોતે જ દ્રષ્ટા છે, તેમ ઉપર મુજબના આભાસરૂપ સર્વ જાનનો તું આત્મા જ દ્રષ્ટા છો આવા પ્રકારનો વિવેક કરી લેવો.

કેટલાક મન્યોમાં તેજ તું હો, તેજ તું હો, એવી રીતે ઉપરોક્ત કરાયેલો હોય છે, અને વાચવાવાળાઓ તેજ શબ્દનો અર્થ ઉપર જાણી ગયો તેવા આભાસ અથવા પ્રકાશ મમજી બેસે છે. તથા બીજા કેટલાક કથા-વાર્તા કરવાળાઓ પશુ તેજ શબ્દનો ખરો (સુદા) અર્થ જાણતા ન હોવાથી લોકોને ઉપર મુજબના આભાસ અથવા પ્રકાશ તરીકે જ સમજાવે છે. માટે જાણવાનું કે તેજ શબ્દનો અર્થ ઉપર મુજબના આભાસ કે પ્રકાશ નથી, પરંતુ અગ્નિ તેનો ખરો અર્થ જાણવાવાળો જાણાવવાવાળો એટલો જ થાય છે, અર્થાત્ પ્રકાશનો સૂચક શબ્દ છે.

“ સર્વે મલ્લિપદં પ્રાણ તત્ત્વલોનિતિ શાન્ત ઉપાસીત ” ॥

હવે તેના કરતા એક હજારગણો આનંદ ભૂતેકનો છે.

તેના કરતા સદસગણો આનંદ ભૂતલોકનો છે.

તે કરતા સદસગણો આનંદ સ્વર્ગલોકનો છે.

તે કરતા સદસગણો આનંદ મહર્લોકનો છે.

તે કરતા સદસગણો આનંદ જનલોકનો છે.

તે કરતા હજાર ગણો આનંદ તપરોકનો છે.

તે કરતા હજાર ગણો આનંદ સત્યલોકનો છે.

તે કરતા હજારગણો આનંદ બ્રહ્મલોકનો છે.

તે કરતા હજારગણો અધિકઆનંદ બ્રહ્માલોકનો છે.

પરંતુ તે સર્વે આનંદ આત્માનુદરૂપ મહાનસમુદ્રના એક લેણ માત્ર ઉ કારણ કે, તે સર્વે પરિણિત આનંદી છે અને બ્રહ્મ આનંદ આનંદ છે.

કારણ અને કાર્યની એકતાના અભિપ્રાયથી સર્વ જગત્ સજાથી પેદા થયું છે, સજામાં સ્વ થાય છે, અને સજામાં જ રિપન છે, સજાથી કાંઈ પૃથક્ નથી. મટે જગતના પદાર્થોના નામરૂપને આકારે વૃત્તિને ન થવા દેતાં ધૈર્યનાથી શાન્તચિત્તે શ્રદ્ધા દ્રષ્ટિ કરવી. અને યોડા સમય આવી (ઉપામનાની) આદત પાડવાથી મનુષ્ય ટેવાઈ જાય છે.

અન્યથા મંદબુદ્ધ્યા, પ્રતિભાતિ દુરાત્મનામ્ ।

કુતકાંશાનદષ્ટોનાં વિદ્વાન્તેન્દ્રિયચર્મનામ્ ॥

એસારના રાગી અને કેવળ વ્યવહાર પરાયણ પદાર્થાકાર દ્રષ્ટિ-વાળા ઇન્દ્રિયોના અનેક વિષયોના લાડકોડમાં હસેલા મુશુદ્ધિવાળા મનુષ્યો પરમાત્માને બિન્ન રૂપમાં લુપે છે.

“તમેયભાંતમનુભાતિ સર્વમ્ । તસ્ય માસા સર્વમિદં વિમાતિા

“યેનેદં સર્વં વિજાનાતિ તં કેન વિજાનીયાત્ ।

વિજાતાત્મરે કેન વિજાનીયાત્ ॥

“સ્વયમેવાનુભૂતિત્યાઠિચિતે નાનુભાવ્યતા ” ॥

“બાદો પ્રજ્ઞાદ્દમસ્મીત્યનુભવ ઉદિતે,

મલ્લિદં પ્રત્ન પશ્યાત્ ॥ અપ્રાર્યં પુદ્ગલઃસ્વરંજ્યોતિર્નિવતિ॥”

“યથા પ્રકાશયત્યેકઃ કૃસ્ન લોકમિમં રચિઃ ।

ક્ષેત્રં ક્ષેત્રી તથા કૃસ્નમ્ પ્રકાશયતિ ભારત ॥

“સ્વસ્થાનસંસ્થિતો દીપઃ સર્વતો ભાસતે યથા ।

સ્થિરસ્થાયી તથા સાક્ષી ઘદિરંતઃ પ્રકાશયેત્ ॥

જેમ દીવો પોતાના સ્થાનમા સ્થિર રહી આરે જાણુઓની સ્તુષ્ટોને જળ્યાવે છે; તેમ સ્થિર સ્થાયી (પોતાના મહિમામાં રિપન) આત્મા આ જગતની દરેક વસ્તુને જળ્યાવે છે.

જેમ ધરની અંદર દેવયોગથી કાંઈ પ્રસન્ન અથવા કાંઈ ખિન્ન નાવ, અથવા ધરમાં મલીન તથા સ્વચ્છ પદાર્થો પડેલા હોય, ધરનુ ૭મ દીવો કાંઈ બાવને પ્રાપ્ત થતો નથી, તેમ આત્મા દુર્વ, શોક,

તથા દરેક બબતોમાં અર્થ-નિર્લેપ ઉદામીન અને સાદો માત્ર છે. અર્થાત્ તમામ પ્રકારના ગ્રંથ લાવથી ગ્રંથિત છે.

માનુનેવ જગત્સર્વે માસતે યદ્ય તેજસા ।

અનાત્મકમસત્તુચ્છં કિન્તુ તસ્યાધમાસયમ્ ॥

સૂર્યના તેજથી જેમ જગત્ દેખાય છે, તેમ જ આત્મા અથવા ધર્મની સત્તામાં જ અને તેના વડે જ આ મધ્યમા અવસ્થા, તુચ્છ, અને અનાત્મ પદાર્થ બાને છે એટલે જણાય છે, અને તેનો જણાવવાવાળો બીજો કોઈ નથી.

દ્વાયિમૌ પુરુષૌ લોકે દશદ્વાદશ વય ચ ।

દશઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ કૃતસ્થોઽશર ઉચ્યતે ॥

ધર્માથી માંડીને સ્થાવર પર્યંત સર્વ પ્રાણીઓ દશ પુરુષ કહેવાય છે, અને જે, શરીરનો નાશ થયા છતાં પણ પર્વતની પેઠે નિશ્ચય રહે છે તેને કૃતસ્થ અર્થાત્ ધર્મ કહેવામાં આવે છે, અને તે ધર્મમાં “યસ્યામિદં કલ્પિતમિન્દ્રજાલં ચરાચરં ભાતિ મનોબિલાસમ્ ॥” આ ચર અને અચર જેટલી જેટલી વસ્તુ જોવામાં આવે છે તે કલ્પના માત્ર અને ઉદ્ભવના મમાન છે.

॥ ઉદ્ભવજી અથવા માયાતું ‘મિથ્યાપણું’ અને

આત્માની અસંગતા ”

સ્વપ્નમા દેખાતી વસ્તુઓ જેમ કલ્પના માત્ર છે, કારણ કે તેને કોઈ પણ પ્રકારનો ઉત્પત્તિક્રમ જોવામાં આવતો નથી. પરંતુ અગ્નિનું જ ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પણ થઈ જાય છે. તેમ આ જગત્ અવસ્થાના પદાર્થો ક્રમસર ઉત્પન્ન થતા આપણને જોવામાં આવે છે તેનું કારણ માત્ર એટલું જ છે કે, સ્વપ્નના અજ્ઞાનવડે અનાદિ કાળના જન્મ મરણાદિ દેહાધ્યાસના ચરકાચરના બળે જ શરીરાદિથી લઈને સમસ્ત જગત્ ઉત્પત્તિ ક્રમસર જોવામાં આવે છે. પરંતુ ખરી રીતે જોતાં આ જગત્ના પદાર્થો પણ સ્વપ્ન પદાર્થોની સાદે જ ઉત્પન્ન થાય છે.

દ્રષ્ટાન્ત-સીનેમેગ્રાફની શીલમ ધણાઓએ જોએલી હો સાર્વભાગમાં એક સદેહ પડેલો હોય છે. તે પડદામાં અનેક પ્રકારના ખીના અથવા આકારો પડના જણાય છે અને મટી જાય છે, તે આકારો જેવી રીતે મટી જાય છે તેને લય કહેવામાં આવે છે. તથા જેમ કાચમાં પડેલા ફાટા કાચથી જુદા હોના નથી, તથા પડદામાં પડેલા ફાટા પડદાથી જુદા હોતા નથી એટલું જ નહીં પરંતુ પડદાને તથા કાચને સ્પર્શ અર્થાત્ એટી અથવા લેપાયમાન પણ કરી શકતા નથી, તથા ખીના અથવા ફાટાના સમયમાં અને અતે કાચ અને પડદો તો સુદ્ધના શુદ્ધ જ હોય છે, અને તેમાં પડેલા ખીના, ફાટા અથવા આકારો જેમ આભામ માન જ હોય છે, તેવીજ રીતે આત્મામાં આ સર્વ જગદાભાસ ઉત્પન્ન થાય છે અને લય થાય છે, અને તેના ઉત્પન્ન થવાથી અને લય થવાથી અવિનાશી આત્મા વિકાર પામતો નથી અને નારા પણ પામતો નથી કારણ કે —

આદાવન્તે ચ યદ્વાસ્તિ વર્તમાનેऽપિ તત્તથા  
નાઽસ્તતો વિચતે ભાવો નામાવો વિચતે સત ॥

જેતું પ્રાગભમાં અને અતમાં અસ્તિત્વ નથી અર્થાત્ મૂળ જ નથી તેઓ તો વર્તમાનમાં પણ નથી જાતો ન ચાદિર્ન ચ સંપ્રતિષ્ઠા ।  
સ્વપ્નદેહો યદ્યાઽધ્યસ્તસ્તયૈવાયં હિ વેદકં ।

અધ્યસ્તસ્ય કુતો જન્મ જન્માભાવે હિ તત્કુત. ॥

સ્વપ્ન અવસ્થામાં જેમ કોઈ વખતે તારા શરીર જેવું ખીજી શરીર કોઈ પણ કાર્ય કરતું તને દેખાય છે, તે પ્રતીત થનાર શરીર તું નથી, પરંતુ તું તેનો દ્રષ્ટા એટલે જોનારો અથવા જાણનાવાળો સાક્ષી છો, અને તે સ્વપ્ન અવસ્થાના શરીરની જેટલી જેટલી ક્રિયા થાય છે તે સર્વ ક્રિયાને જાણવાનાળો છો અને તે શરીરની સઘળી ક્રિયા કર્મ તારા નથી એટલું તો દરેકે દરેક માણસ જાણી શકે છે કારણ કે તે શરીર જ તું નથી, તો તેના કર્મો તારા થી રીતે હોય ?  
“મૂલં અસ્તિ કુલં શુભમ્” એમ સ્વપ્ન અવસ્થામાં પ્રતીત થતું

એટલે દેખાતું શરીર તારા આત્મામાં અધ્યસ્ત (કલ્પિત-પડછાયારૂપે) છે અને તે શરીરનો માતાના ઉદરથી ક્રમસર જન્મ થયો નથી, તથા તે શરીરનો સંસ્કારી, અચાનક, અથવા ગમે તેવી રીતે નાશ થાય તો પણ તારો નાશ થતો નથી, અને જગીને તરત જ તારા સમજવામાં આવી જાય છે કે સાચું બધું ખોટું ખોટું હતું. એટલું તો દરેક માણસ જાણી શકે છે કારણ કે દરેકને અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાપત છે. માટે સમજવાનું કે સ્વપ્નદેવનો નાશ થાય તે જેમ પ્રાપ્તિ અર્થાત્ કલ્પના માત્ર છે. તેવી જ રીતે આ જગત અવસ્થામાં પ્રતીત થતું આ સ્થૂળ શરીર પણ તારા આત્મામાં અધ્યસ્ત (કલ્પિત) છે. પરંતુ ઘણા કાળનો દેહાધ્યાસ એટલે ઉત્પત્તિક્રમ જન્મ, મરણ અને કર્તા-બોક્તા થણાનો જે દૃઢ અધ્યાસ પડેલો છે, તેને ક્ષીરે જ તને કર્તા બોક્તા પાણું અને જન્મ મરણાદિ લાસે છે. ક્ષાન્ત-જેમ બાળક ફેરફારી ફેર એટલે તેને આણુઆણુની વસ્તુઓ ફરતી જણાય છે. તથા જેમ આમગાડી અથવા મોટરમાં મુસાફરી કરતાં આણુઆણુના ઝાડ સ્થિર હોય છતાં ફરતાં લાગે છે; તેમ પોતે સ્થિર સ્થાયી હોવા છતાં અનન્ત જન્મોની અવિધા એટલે દેહાધ્યાસની પ્રેક્ષીસ પડી જવાથી તે તારા મૂળ સ્વરૂપનો ત્યાગ કર્યો છે. માટે હવે તે પ્રેક્ષીસને બદલી નાખી હું આત્મા છું એવી પ્રેક્ષીમ કર.

સ્વપ્ન કે પદારથમે' દેશ કાલ કૃત બેદ;

તેસો બેદ જગતમે' દેશ કાલ જાવતેં.

તથાપિ મે-મત્ય વિષે ઈહાં ઉહાં બેદ કલા;

અચલ અખંડ દેશ કાલકે અજાવતેં.

સ્વપ્ન વિષે સ્વપ્ન સત્ય હોત જામે' તૈં અમત્ય;

જગત અસત્ય પુત્રી જ્ઞાન કે પ્રભાવસેં.

જેમ સ્વપ્ન અવસ્થાનો ભોધ થતાં તેનો નિષેધ કરી તું તેનો જાણવાનો હાજર હજુર છો, તેવીજ રીતે જાગ્રતાદિ અવસ્થાનો અન સમયે ભોધ થતાં તેને પણ જાણવાનો તું સર્વ જ્ઞાના-નિરુ-

પાધીકપણે હાજર હજુર રહેવાનો છે. માટે જેમ સ્વપ્ન પોતાના સ્વરૂપમાં બ્રાંતિ છે અને તે બ્રાંતિ જાગ્રત ચતાં કથાર્થ-સમજાઇ જાય છે, તેમ જાગ્રતાદિ અવસ્થા પણ તારા સ્વરૂપમાં બ્રાંતિ જ છે, તેવું અંત સમયે જણાઈ આવશે.

જેમ કાળા રંગનો મનુષ્ય ગાઠ અંધકારમાં ઉભો હોય, તો તેના શરીરને બીજા કોઈક દેખી શકતા નથી, તેમજ પોતે પણ પોતાના શરીરને દેખી શકતો નથી, પરંતુ હું ખોવાઈ ગયો છું અથવા મારી અસ્તિ નથી, એવું તેના મનમાં કદાચીત પણ હોતું નથી. તેવીજ રીતે તારા આત્મામાં અવિચળ પણાની શુદ્ધિ રાખજે.

જેવું સ્વપ્ન તેવું જ જાગ્રતનું દિર્ઘ સ્વપ્ન જાણવું, સ્વપ્ન, અવસ્થામાં જેમ એક સ્વપ્નમાં બીજું આવે છે તેમ જ જાગ્રતનો પણ ક્રમ છે, એવા વેદના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે દ્રષ્ટાન્તોનો ધીરજથી વિચાર કરી જોવાથી તને તારા આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજવામાં આવશે.

“કહેનાથા સો કહચુકે ।”

માયા વિષય ઔર મુક્તતા, સચી કાર્ય મહાન ।

સ્વરૂપમેં કુછ બન્યો નહીં, તો ક્યા કરે યયાન ॥

साक्षित्वं यदि दृश्यं सत्यं दृश्यासत्त्वे साक्षि त्वं कः ॥

અર્થાત્ પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં અવિદ્યા અને તેનાં કાર્યોનો અંશ પણ નથી અર્થાત્ છાંટો પણ નથી, કારણકે; “જન્માભાવે દ્વિ-સત્કૃતઃ ।” જ્યાં જન્મનોજ અત્યન્ત અભાવ છે તો મરણ ક્યાંથી અને કાનું ?? પરન્તુ તે અધી કદપનાઓ મનની બ્રાન્તિ<sup>૧</sup> માત્ર જ છે. અને અવિદ્યાનો નાશ કરવા માટે શતશાસ્ત્રને ગુરુમુખદ્વારા સમજવા પુરતું છે. તે સિવાયના બીજા પ્રયત્નો ફેફિયામાં ઘા મારવા સમાન છે. “નાહિ સ્વ પુષ્પ સમાન પ્રપેચ તુ ફેશ કહા કરતાજુકદાવે” । આ જગત જ આકાશના પુષ્પ સમાન હોવાથી શરીરાદિ અવિદ્યા

૧ જેઠાત્રિ, કર્તાબોક્તાપણાની જાતિ, સજાતિ, વિજાત્રિ, બ્રહ્મથી-  
સિત્ત જગતની સત્યતાની જાતિ.

અને જગત પ્રપંચ વાસ્તવમાં તાગે સ્વરૂપમાં છે જ નહિ, પરંતુ  
 ધણી કાળની પેક્ટ્રીસ (અધ્યાસ)ના લોધે આ હાવારૂપે ભાસતું  
 - સરીર અને હાવારૂપે ભાસતું જગત્ તેમાં દુષણની બુદ્ધિનો ત્યાગ  
 કર અને તારા અંદર અમર આત્મામાંજ દુષણની બુદ્ધિનો નિશ્ચય કર.

શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પરમાત્માએ અર્જુનને પોતાના મૂળ સ્વરૂપનું જ્ઞાન  
 કરાવવા માટે શ્રીગીતાશાસ્ત્રમાં અનેક રીતે કહ્યું, તે ફક્ત આત્મવસ્તુનું  
 યથાર્થ જ્ઞાન અર્થાત્ સમજણ કરાવવા પુરતું જ હતું, અને એવી રીતે  
 જે મનુષ્યને પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ જે આત્મવસ્તુ યથાર્થ રીતે જે વખતે  
 સમજવામાં આવે, તે જ વખતે સર્વ સંશયો નષ્ટ થાય છે; જ્યારે  
 અર્જુનને<sup>૩</sup> પોતાના મૂળ સ્વરૂપનું જ્ઞાન એટલે યથાર્થ સમજણ થઈ  
 ત્યારે તે બોલે ॥ ૬:—

“ શ્રીગીતાશ્રમે કલિતાયં છેન્મે શ્લોક. ”

નષ્ટો મોહઃ સ્મૃતિર્લઙ્ઘા સ્થાપ્રસાદાન્મયાઽચ્યુત ।

સ્થિતોઽસ્મિ ગતસંદેહઃ કરિષ્યે ઘર્ષનં તય ॥

હે ભગવન! અનાદિ કાળના અધ્યાસવડે કરીને હું અને પોતાને  
 કર્તા બોક્તા તથા જન્મ મરણ ધર્મવાળો માનતો હતો, તે “સંદેહ”

૧ જ્યવતઃ નિદ્રા દુર નહીં હોતી, તજવતઃ સ્વપ્ન નરો સ્વપ્નકે સ્થાને મેં  
 હૃદીને હૃદાં યાત્રા કરી હોઈ,

૨ નાહ ન ॥ માયં લોકરતરપિ કિમર્થ કિયતે શીલઃ ॥

૩ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પરમાત્માએ અર્જુનના નિમિત્તથી જગતને  
 કપરેશ કરેલો છે. પરંતુ કાલ જંદુલિયાળા જનો એવી સંકા કરે કે એનો  
 અર્જુન નેવા પુરૂષ માટે છે. તો તે સંકા તદ્દન નિર્મૂળ છે. કહેવતમાં કહ્યું  
 ॥ ૬ ગાયવાણે તે અર્જુન અર્થાત્ ઈન્દ્રિયોને શાસ્ત્રમાં ગાયતી કપમા આપેલી  
 છે, એટલે અધ્યાત્મ વિષયો તરફથી જે મનુષ્ય પોતાની ઈન્દ્રિયોને સંયમમાં  
 રાખે અને શાસ્ત્રનિષિદ્ધ વિષયો અને કર્મોથી જે મનુષ્ય પોતાના મનને નિયમમાં  
 રાખે, તે સર્વે અર્જુન છે અને તેમણે એમજ મનનું કે મનેજ કપરેશ  
 કરેલો છે અને સ્વાભાવિક રીતે પણ તેમજ છે.

એટલે સંક્રાંતિમારી કૃપાથી ઉપદેશ (બોધ) રૂપી પ્રમાદ<sup>૧</sup> વડે નષ્ટ થઈ છે, અર્થાત્ સંક્રાંતિના મૂળોમાં છેદાઈ ગયાં છે. અને “સ્થિતોઽસ્મિ” એટલે મારી શુદ્ધિમાં રિદ્ધિ થયું છે, અર્થાત્ મમજવામાં આવ્યું છે. “સ્મૃતિર્લગ્ના” એટલે મને યાદી થઈ છે કે; તમારાં વચન પ્રમાણે હું નિત્ય, શુદ્ધ, શુદ્ધ, અત્ય, નિરજન; મુક્ત, વ્યાપક, નિર્ગુણ, નિષ્કલ્મશ, નિર્વિકલ્પ, નિગદ્ય નિર્મળ અને અજન્મા છું. ત્યારબાદ શ્રીગીતાયાં અભાસ થયું, આગળ વધ્યું નહોતું.

નિપ્પાપ પાપ વદનો દિ દુતાશનો હં ।

નિર્ધર્મ ધર્મ વદનો દિ દુતાશનો હં ॥

નિર્વન્ધ વન્ધ વદનો દિ દુતાશનો હં ।

દ્વાનામૃતં સમરસં ગગનોપમોદમ્ ॥

અર્થ — હું પાપોથી રહોત છઉં છતાં હું આત્મા પાપોને બાળવામાં અમિરૂપ છઉં જેમ અગ્નિ લાકડાને બાળીને ભસ્મ કરી નાખે છે તેમ હું આત્મા પાપોને બાળીને ભસ્મ કરી નાખુ છું, તથા હું આત્મા ધર્મથી રહિત છું એટલે હું આત્મા ધર્મ અધર્મને બાળવામાં અમિરૂપ છું; તથા હું જે આત્મા જ છઉં અને મારા સ્વરૂપમાં કાઈ પણ બધ નથી, અને બધને બાળવામાં હું અમિરૂપ છું. કારણ કે હું જ્ઞાનસ્વરૂપ, અમૃતરૂપ, એકગુણ અને આકાશની માફક વ્યાપક અને શુદ્ધ જ છઉં.

તેવી જ રીતે તમે પણ વેદનું જે મહાવાક્ય “તત્ત્વમસિ” ના અર્થનો વિચાર કરો. “મહાવાન્યકો અર્થ વિચારહુ, મેં અગ્રથ હું દેરિ પુકારહુ ॥” અને પુનર્જન્મની પ્રેક્ષીસના મૂળને નષ્ટ કરો. હે મહાદ જનો ! તમે પણ શુદ્ધ વસ્તુ આત્મામાત્ર જ છો તેમાં જરાપણ ખોટું નથી.

“ગીતાર્થ પઠનં નાસ્તિ નાઘમાન્તત્પરો જન ।”

૧ પરમાત્માની પૂર્ણકૃપા યાચ છે તેને આત્મજ્ઞાનની સમજણનો બોધરૂપી ॥ પ્રસાદ મળે છે. અને મિદાનનો તો મહાધનની રૂચિ છે.



‘વાંચે પણ નહિ કરે વિચાર, તે સમજે નહીં સંધ્યો સાર.’

જે મનુષ્ય માત્ર ગીતા વાંચે છે પરંતુ તેના અર્થને-તાત્પર્યને અર્થાત્ સમજીને જાણતો નથી, એવા પોપટની જેમ થાક કરવાવાળાને મૂર્ખ જાણવા.

“યદ્યપ્ય તદ્વા ચન્ધઃ તત્ ઉચ્ચેદઃ કર્તવ્યમ્ ॥

જેમ દોરામાં, દોરડામાં, અથવા જનોદમાં ધુણ એટલે આંટી પડી ગઈ હોય તેને જેવી રીતે શાન્તિપૂર્વક ડડાપણ અને યુક્તિથી કાઢવામાં આવે છે. તથા ગોરખ કડી આદિ કાપડા, જેવી રીતે ડડાપણથી અને યુક્તિથી ઉકેલવામાં એટલે છૂટા કરવામાં આવે છે અને ગોઠવવામાં આવે છે; તેવી જ રીતે તારા શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મામાં જે દેહ અને મન આદિ ઇન્દ્રિયોમાં દુષણના અધ્યાસવડે જે જે આંટીઓ અને દડીઓ રૂપ બંધ બામતા હોય તેનો અમાઉ જણાવી ગયો તેવી રીતે યુક્તિથી વિચાર કરીને, તારૂં સ્વરૂપ કે જે નિત્ય નિરાકાર શુદ્ધ આત્મા જ છે એવો કોવડો ઉકેલી લેજો, અર્થાત્ સંકારથી જે જે ધુંશું અને આંટીઓ પડી હોય તેનું સમાધાન કરી લેજો. મૂર્ખ માણસોને અનાદિ કાળના અધ્યામના પ્રતિબંધથી તથા બેદવાદીઓના સગ દોષથી સમજવામાં આવી શકતું નથી, પરંતુ શુદ્ધિવાન અને શ્રદ્ધાવાન મનુષ્યને વિશ્વેષ લાગતો નથી.

“કશ્ચુ કાઈ અને કયું કરુ, આખનું ઓમડ પીઠિ ધરયું.”

ટેટલીક કહેવતો તથા ઇમારા તરીકે કોપડા આદિ સંજ્ઞાઓનો મર્મ ન જાણતા જુદા જ અર્થમાં અને જુદાજ રૂપમાં બદિર્ગજિથી શા માટે નકલ કરે છે બાઈ! “તરણા ઓથે કુશર-એનો અર્થ એવો છે કે તરણ<sup>૧</sup> ખસેડતાં વાર લાગે તેટલી જ વાર લાગે છે.

“પ્રારબ્ધ આહું પાંદું—તેનો તાત્પર્ય એવો છે કે પોતાના મૂળ સ્વરૂપ આત્માને જાણવા અર્થાત્ સમજવા માટે પાંદું<sup>૨</sup> ખસેડતાં જેટલી વાર લાગે તેટલી જ વાર લાગે છે.

હું તને ખુશ્તી ખુશ્તી રીતે કહું છું કે તું ગુરુ ચૈતન્ય આત્માજી છે. માટે ઉપર જણાવી ગયો તેમ તારો કાપડો ઉકેલી નિશ્ચય કરી આ મનુષ્ય જન્મનું માર્થક કરી લેજે, તે મિવાય બીજા કોઈ પણ ઉપાય વડે જન્મમગ્નુરૂપ મંસાગસાગર તરી શકાય તેમ નથીજ.

“ગીતા ગીતા ગીતા તાગી તાગી તાગી”

ઉપગના શબ્દનો એવો ઉદ્દેશ છે કે તું જન્મમરણાદિ સર્વ ક્ષર્મો અને ક્ષર્મોથી અતીત છે. અર્થાત્ ત્યાગી છે.

શબ્દાનેચ પદસ્યાહો તેષામર્થ ચ પદયસિ ।

શબ્દપાઠેઽર્થયોઘસ્તે સંપાદ્યત્વેન શિષ્યતે ॥

માત્ર શબ્દોનો જ પાઠ ન કરતા તેના અર્થને મદ્ય કરવો કારણ કે શબ્દના અર્થની<sup>૧</sup> મમજ્ઞથુ ચવાથી કલ્યાણ થાય છે અર્થાત્ મોક્ષધર્મવાળા પોતાના આત્માની મમજ્ઞથુ પડે છે

“અધિકારી બેઠ”

ધ્યાનેનાત્મનિ પદયંતિ, કેચિન્નાત્માનમાત્મના ।

અન્યે સાંત્યેન યોગેન, કર્મયોગેન ચાપરે ॥

“કેટલાક ઉત્તમ અધિકારીઓ નિદિધ્યામનની પરિપક્વ અવસ્થાના બળથી પોતાની ભુદ્ધિને, ‘સર્વેન્દ્રિયોપસંશાંતો સ્વયમેવા ઘશિષ્યતે॥’ સર્વ પ્રતીતિ એટલે બહારના વિષયો અને પદાર્થોના આકાર પરિણામ નહોં પામવા દેતા અન્ય વૃત્તિઓથી રહિત થએલી નિર્મળ ભુદ્ધિવડે પોતાના આત્મામાજી આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરે છે તેવા

૧ જેમ આપણે સબધી પારદેશથી લખે કે સિદ્ધાનના પેંડા મોક્ષજો એવું વાચી પત્રને કાઈલમા નાખી પેંડાનું પાસન કરી દહએ બીએ. પરંતુ તે પત્ર દરેજ વાચવા એટલે પેંડા મગાયા છે, પેંડા મગાયા છે એવું ગોખવા બેસતા નથી, તેવી જ રીતે સત્શાસ્ત્રો એ પરમાત્માના પત્રો છે, અને તેમા લખેલી વસ્તુની શીઘ્ર એળખાણ કરાવનારા સત્પુરુષોદ્ધારા તે વસ્તુને જાણી સમજીને બળે લતાલવાનું અર્થાત્ નિશ્ચય કરવાનો છે, પરંતુ ગોખવાનું નથી. તેમ જ અનાત્મ કયા કયા કયા થાક થાક થાક અર્થાત્ બિરમબુ એવી રીતે જાણી લેવું.

“અંતર્મુખાદમિત્યેષા વૃત્તિઃ કર્તારમુલ્લિખેત ।” અર્થાત્ કનિ વિષય કરેવાવાળી સ્વયપ્રકાશ બ્રહ્માકાગ્વાળી અવસ્થા છે.

“કેટલાક મધ્યમ અધિકારીઓ, “સર્વમદ્વ્યાગોડશક્યસ્તદિંધિયં યજ ” ઉપર મુજબ સર્વ પ્રતીતિનો ત્યાગ કરવા અશક્ત હોવાથી “અદ્વિર્મુખેદમિત્યેષા વાતાં ચસ્તિન્વદમુલ્લિખેત ॥” બદ્ધિર્મુખ એટલે બ્રહ્મારના વિષયો અને પદાર્થોમાં પ્રકૃતિ પુરૂષના વિવેકને યથાવિધિ મમજી તે તે વસ્તુના આકાર પોતાની બુદ્ધિમાં આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરે છે.

“કેટલાક કનિષ્ઠ અધિકારીઓ ઈશ્વરાર્પણ બુદ્ધિથી વેદવિહિત કર્મોદ્દાગ પોતાની બુદ્ધિને આત્માકાર કરી બુદ્ધિમાં આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરે છે

“આત્માનાત્માકારં સ્વમાવતોડયસ્થિત સદા ચિત્તમ્ ” ॥

મનુષ્યનું ચિત્ત સ્વાભાવિક રીતે આત્માકાર અને અનાત્માકાર એટલે જગદાકાર સ્થા કરે છે. અંતઃકરણી બે વૃત્તિ છે એક જગદાકાર એટલે નામરૂપ અનાત્માકાર અને બીજી આત્માકાર વા બ્રહ્માકાર, તેમાં અનાત્માકાર થતી વૃત્તિ મહિરવૃત્તિ કહેવાય છે. અને બ્રહ્માકાર થતી વૃત્તિ અંતર્નૃત્તિ કહેવાય છે માટે અતર્વૃત્તિનો અભ્યાસ રાખવો. “યત્તદ્વેવિષમિષ્ઠ પરિણામેડ્મનોપમં ॥” અત્યત આપાસથી સાધ્ય એક બ્રહ્મ સુખનો અભ્યાસ પ્રથમ તો પ્રસિદ્ધ વિષ સમાન જણાય છે, પરંતુ પશિષ્ઠામે અમૃતતુલ્ય ફળ આપે છે

મનનો સ્વભાવ અત્યત ચચળ છે પરંતુ એને વૈરાગ્યના આધારે બ્રહ્માભ્યાસના માર્ગે ચલાવીએ, તો કેટલોક સમય પછી તે સ્થિર થાય છે કારણ કે એ મનમાં એક ઉત્તમ ગુણ પણ રહેલો છે, તે એ કે એને જે વસ્તુનો ચટકો લાગે છે, તે સ્થાનમાં રહેવાને તે આકર્ષાય છે એટલા માટે મનને આત્મસુખ તરફ જ વાળી દેવું

“યોગ”-એટલે અપ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ થવી, એટલે જીવ અને બ્રહ્મની ઐક્યતાની સમજણ થવી, અર્થાત્ હું આત્મા છું એવું જે સમજવામાં આવવું, તેનું નામ યોગ કહેવાય છે

આત્માના સ્વરૂપનો નિર્ધાર તે જ્ઞાન અને ચિત્તની એકાગ્રતાવડે ને સ્વરૂપના અનુભવ વિષે આરૂઢપણું તે યોગ.

"ક્ષેમ"—એટલે વિશ્લેષ આદિ વિધોનો અગ્રાવ, તેનું નામ ક્ષેમ ગણાય છે, સાક્ષાત્કારના પ્રકાર ઉપર મુગ્ધ છે. જોડલો જોતો વેગ તેડલો અને તેવો તેને સાક્ષાત્કાર અનિતીત સંવેગવાળાને સદૃઢ અને સુશુભ યોગ ક્ષેમ થાય છે, મંદ હોય તેને મંદ થાય, અને જે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગંધાદિ વિષયોમાં ક્ષેત્રે મૂઢ અજ્ઞાનીઓ અજ્ઞાનમાં જ આચડે છે.

અથ નિત્યો મદિમા દ્રાહ્મણસ્ય ન કર્મણા વર્દ્ધતે નો કનીયાત ॥

પોતાનો નિત્ય અને શુદ્ધ આત્મા કર્મથી વધતો નથી અને ઘટતો પણ નથી, એવું અત્યંત વિવેકી (શુદ્ધિમાન) જનોએ અર્થાત્ તત્ત્વજ્ઞોએ જાણેલું હોય છે. એવા સ્થિરજ્ઞાનવાળા જનોને બાહ્યારિક અને શાસ્ત્રવિદિત કર્મો સ્પર્શ કરી શકનાં નથી. "પરંતુ તેવા પ્રકારની સમજણ વિનાના મનુષ્યો વાહ વાહ માટે અથવા સ્વર્ગોદિ કોઈ પણ પ્રકારની વાસનાથી જે જે સુક્રમ કર્મો કરે છે તેવાં કર્મોવડે તો ઉત્પત્તિ, મંદકાર, વિકાર અને અનિત્યની પ્રાપ્તિ થાય એ આગમાંનું એક ખતી શકે. પરંતુ મોક્ષ તો ઉત્પત્તિ થવાનો નથી, કારણકે મોક્ષ તો નિત્ય છે અને તેના માટે શક્ય મમજાણી જ જરૂર છે, એટલે શાસ્ત્રોપદેશનો જ અવકાશ છે.

"જન્મ કર્મ ચ મે દિવ્યમેષં યો વેત્તિ તત્તરતઃ " ॥

જેણે પોતાના આત્મસ્વરૂપને નિઃશકતાથી જાણેલ છે, અને એવી રીતે ભગવાનના જન્મને જેણે જાણેલ છે, તે અજ્ઞાત એટલે અજન્મપણાને તથા અકર્તૃત્વને અંતરમાં અવિચલ રાખીને દેહના સંબંધથી પ્રારબ્ધ પ્રમાણે કર્મ કરતો છતાં તે પુનર્જન્મને પ્રાપ્ત થતો નથી.

જેમ માણા ગજામાં પહેરેલી હોવા છતાં કાકા મારવા મડી પડે છે, (બાલક બગલમાં ઔર હંડેરા શહેરમાં) તે તેની માળા સામે મનુષ્ય દેખાડી આપે છે, તે પ્રમાણે સર્વને સર્વદા પ્રાપ્ત

છે, પરન્તુ એવન ગિદ્ધ વસ્તુને વામનાવાળા કર્મોથી મો. ઉપકાર થવાનો બસા !

જેમ પાક બનાવવાનાં તમામ માધન (વસ્તુઓ) દોવા છતાં તેનું મુખ્ય માધન અમિ છે. તેમ કર્માદિ (દીગર્તા પોતીયાં) માધનો દોવા છતાં મોક્ષનું મુખ્ય માધન તો જ્ઞાન જ છે માટે તેવા જ્ઞાની જનોએ —

“સુપમાન્યંતિવં. યત્તદ્યુદિમાદ્યમર્મીદ્રિયમ્” ॥

ધન્વિયોથી ન જાણી શકાય પરન્તુ બુદ્ધિથી મદણ થઈ શકે તેવું, માયાના વિલાસોથી ગદિન અને નાશ વચ્ચે જે આત્મમુખ તેને આનંદ શબ્દની ઉપમા આપેલી છે. અર્થાત્ “નિર્દિદ્વં પરમં સુખં” ॥ માયાના લોકકા અથવા દ્વંદ્વથી રહિત જે પરમ સુખ તેને આનંદ શબ્દની ઉપમા આપેલી છે. માટે ખરૂં સુખ અને ખોટું સુખ જાણવાની શક્તિ વિવેકી મનુષ્યોમાં હોય છે. માટે “મતિવિવિત્ત જ્ઞાનપ્રપલાસ્યાદનમોદયત્ ॥” એવા મિથ્યા મુખનો ત્યાગ કરી નિજાત્મમુખના અનુભવમા ઉતરવું. કારણ કે તેની પાસે જગતના બધાં સુખો તથા સમાન છે જેમ અમૃતથી તૃપ્ત થયેલાને પાણીની જરૂર હોતી નથી; તેમ બ્રહ્મમુખનો અનુભવ કરનારને બીજું નિરસ લાગે છે માટે “મો સાધો ક્ષણમંગુરે તદિતરે મોગે રતિં મા છયાઃ ॥”

“નહિ કલ્યાણઠ્ઠત્કચ્છિદુર્ગતિં તાત મચ્છતિ” ॥

હું આત્મા જ છું એવી સમજણવાળા મનુષ્યની દુર્ગતિ થતી નથી, કારણ કે બ્રહ્મમાર્ગમા એટલે મારો આત્મા અને બ્રહ્મ એક જ વસ્તુ છે એવા પ્રકારની સમજણના પ્રયત્નને એક અંશ પણ નિષ્ફળ જતો નથી. વધારે તો શું કહું ? પણ એ સંબંધી વિચાર કર્યો હોય તો તેમા જ મોટું શ્રેય છે. કારણ કે “સ્વલ્પમપ્યસ્ય ધર્મસ્ય ત્રાયતે મહતો મયાત્ ॥” આત્મધર્મ થોડો પણ પાળવામાં આવ્યો

હોય તો પણ મહાન ભયથી બચાવે છે, કારણ કે બોધની સ્મૃતિ નષ્ટ થતી નથી.

નિત્યાનુભવરૂપસ્ય કો મૈ ઘાડ્ઠુભવઃ પૃથક્ ।

કૃતં કૃત્યં પ્રાપ્તીયં પ્રાપ્તમિત્યેવ નિશ્ચયઃ ॥

એક શિષ્ય પોતાના ગુરુ પ્રત્યે કહે છે, કે આ મનુષ્ય જન્મ પામીને આપની કૃપાવડે જે કરવા ચોગ્ય એટલે જે મમજ્ઞતાનું હતું તે હું સમજ્યો, અર્થાત્ જે પ્રાપ્ત કરવાનું હતું તે મેં પ્રાપ્ત કર્યું, તે એ કે હું છત્ર નથી, પગ્નુ જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ ત્રણે અવસ્થાના સુખ દુઃખાદિ દ્વંદ્વો અને તેના અનુભવને જાણવાવાળો ચૈતન્ય આત્મા હું છું માટે એની રીતે તું પણ તારો નિશ્ચય કર.

નાહં મન્યે સુષેદેતિ નો ન વેદેતિ વેદ ચ ।

યો નસ્તદ્વેદ નો ન વેદેતિ વેદ ચ ॥

જેમ કુવામા પડેલો દાગીનો કાઢવાવાળા મનુષ્યને અહર દાગીનો મળવા છતાં બોધી સકારું નથી, તેમ હું જાણને મારી રીતે જાણું એમ પણ નહીં, તથા નથી જાણતો એમ પણ નહીં, અર્થાત્ જે જાણે છે તે એવી રીતે જાણે છે કે, હું જાણતો નથી અને જાણું પણ હઉં અને તેના પ્રકારની સમજણવાળો મનુષ્ય “વિદ્યાન્મયનિ નાતિઘાદી ।” વિદ્યાન જાણાય છે અને પ્રથમ વગર તે કાઈની માથે વિતગ કે નિવાદ કરતો નથી “પંક્તિતા સમદર્શિનઃ ।” આત્મસ્વરૂપને જાણનાર મમજ્ઞો હોય છે “ન તુ સમવર્તિનઃ ।”

તસ્ય ન કૃતાઠતે તપતઃ ।

લ્લિપ્યતે સ પાપેન પદ્મપત્રમિવાંભસા ॥

તે મનુષ્યને કરેલું પાપ તથા નહીં કરેલું પુણ્ય તપાવતા નથી, તથા જળથી જેમ કમળપત્ર લેપાયમાન થતું નથી તેની પેઠે પુણ્ય

૧ “શુચીના ધીમતા જેહે ચોગ્યજ્ઞ અભિજ્ઞપતે.

અથવા ચોગ્યજ્ઞાનેવ કુલે ભવતિ ધીમતામ્

પાપરૂપ મન હોઈથી લિપ્ત થતો નથી. અને “દેહવિલયસમયે લમતે  
ચ મોક્ષઃ ।” સરીગ્નો નાશ થતાં તે વિરેહ દૈવલ્ય અર્થાત્ મોક્ષને જ  
પામે છે. પરન્તુ મૂર્ખાઓની પેટે મતાના મર્મમાં આવતો નથી.

જેમ તપાવેલો લોહનો ગોળો ચોગ્નાગ્ના દ્વાર બને છે, અને  
ચોરી ન કરવાવાળાના દ્વાર બળતા નથી. તેવી રીતે જ્ઞાનીને પોતાના  
મૂળસ્વરૂપનું જ્ઞાન હોવાથી મુક્ત થાય છે, અને અજ્ઞાની મિથ્યા દેહાદિકમાં  
આત્મભુદિમાની સરીગ્ને ધાગ્યું કરે છે.

**અમાયના યા વિપરીત ભાવના ।**

**નમમાયના વિમતિપત્તિરસ્યા ॥**

જેમ વાહનમાં બેઠેલા માણસને ધવડાટ, અચ્ચકા, ધૂળ, પવન  
વિગેરે જપાતા લાગે છે તથા આલુમાલુના ઝાડો સ્થિત દોરા જનાં  
કરતાં જણાય છે. તેમ મેંમારી જ્ઞાની<sup>૧</sup> મનુષ્યને પણ ધણા કાળના  
અધ્યામને લીધે કાઈ કાઈ સમયે “અમાયના ।” એટલે મશ્વ જોકું  
“વિપરીતભાવના” એટલે દેહાધ્યાસ અને “અસંમાયના” એટલે  
અજ્ઞાન તથા “વિપર્યય” એટલે વિશેષ સક્તિ અર્થાત્

**સંસર્ગયુક્તં ન વિમુક્તિ ધ્રુવં ।**

**વિદેવશક્તિઃ ક્ષયત્યજસ્રમ્ ॥**

પ્રપચના બ્યવહારવાળી માયાની વિશેષ સક્તિ કામાડોળ કરાવે  
છે. પરન્તુ તેનું “ધ્રુવ” એટલે જ્ઞાન નષ્ટ થતું નથી

છાયા પ્રત્યાઠ્યામાસા હાસન્તોડપ્યર્થકારિણઃ ।

एवं देहादयो भावा यच्छन्त्यामृत्युतो मयम् ॥

જેમ જાયા, પડછેડા, અને રત્નજુમાં દેખાતા મર્ષ વિગેરે ખોટા  
છે; છતાં પણ તે બધા વિગેરે આપે છે. તેમ દેહાદિક પદાર્થો પણ

૧ સંસારી જ્ઞાની (ગૃહસ્થાશ્રમી) ગ્રામ શેઠીમા જણાય છે. કાલ્પદે, જ્ઞાન  
સ્વસંવેદ દેવાથી બીજા મનુષ્યો પોતાની ભુદિ પ્રમાણે જુલે છે. તેમજ તેને  
ઓળખવાનું કામ પણ કઢીજી છે.

મિથ્યા છે; છતાં પણ તેઓ ન્યાં સુધી લય પામ્યા નથી, ત્યાં સુધી લય આપે છે.

જેમ બાળક પોતાનો પડછાયો ભાળીને પોતે જ કરી જાય છે અને મીઠા આભાસરૂપ પડછાયો જેમ પોતાના શરીરના આધારે છે; તેમ આ સ્થુળ અને સુક્ષ્મ શરીર પણ તારી છાયા છે, એમ જાણવું અને જેમ પાણીમાં પોતાના પડછાયાને જોનાર પોતે મંદેદ રહીત તે પડછાયાને જુદો જાણે છે, તેમ પોતાના આત્માને સદેહ રહીત જુદો જાણવો.

જેમ સર્પની માથે અચાનક બેટબેટા યત્રએ અને મર્પ આલી જાય, તો પણ હૃદયમાનો ધ્રુવકુળે તો ધીમેધીમે જ શાન્ત થાય છે. તથા ઝાઝવાનાં જળ મિથ્યા પ્રતીતિમાત્ર છે, એવો દૃઢ નિશ્ચય હોય છે; પરન્તુ તે ઝાઝવાના જળની પ્રતીતિ એટલે દેખાય નષ્ટ થતો નથી, માત્ર મમજશ્યથી તેનો બાધ જ થાય છે, તેવી રીતે તારા શુદ્ધ સ્વરૂપ આત્મામા માયા અને તેના કાર્યોનો જ્ઞાન એટલે સમજશ્યથી અજ્ઞૌકિક રીતે બાધ જ થાય છે, એવો મિદ્ધાન્ત છે.

હું આત્મા છું એવી મમજશ્યવાળો મનુષ્ય જ્ઞાની ગણાય છે, અને તેવી સમજશ્ય વગરનો મનુષ્ય અજ્ઞાની ગણાય છે તથા જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીના સામાન્ય કર્મો પણ એક મરખા જ હોય છે, પરન્તુ માત્ર સમજશ્યમાં જ ફરક હોય છે.

જ્ઞાન શરીરનું વિઘાતક નથી પરન્તુ શરીરના કર્મો અને તેમાં કર્તા-ભોક્તાદિપણાવાળી જે બુદ્ધિ તેનું વિઘાતક છે જેમ ગર્ભિણી સ્ત્રી મરી જતાં તેના ગર્ભનો પણ નાશ થઈ જાય છે, તેમ જાણવાની વસ્તુ જે સ્વયંપ્રકાશ આત્માની સમજશ્ય થવાથી મર્વ કર્મો ક્ષોણ થઈ જાય છે. જેમ રોકેલા બીજને વૃક્ષ કે ફળ ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી, તેમ “જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ મસ્મસાત્કુરુતે તથા ॥” જ્ઞાનીના સર્વ કર્મો હું બહા હું એવા પ્રકારની સમજશ્યરૂપી અગ્નિથી



નામરૂપ પ્રપંચની બાધરૂપી ભરમ થાય છે કે તે ભરમનો પણ પત્તો મળતો નથી. અર્થાત્ પુનર્જન્મ ફલોત્પત્તિથી રહીત હોય છે.

જેમ જ્ઞાને કૃણ આપ્યા પછી પ્રલો પોતાની મેજેજ ખરી પડે છે, તેમ જ્ઞાનીનાં કર્મો ક્ષીણ થાય છે. જેમ છોકરાઓ દાદના ધોડાની રમત રમે છે તેમાં જે છોકરા દાદને આડી જાય છે તેને માથે દાદ આવતો નથી અને મુક્ત થઈને ફરે છે; તેવી રીતે જે મનુષ્યને દાદરૂપી પોતાના અસંગ આત્માની સમજાય થાય છે, તેને પુનર્જન્મરૂપી દાદ આવવા પડતો નથી.

व्यवहारो लौकिको वा शास्त्रीयो वाऽन्यथाऽपि वा ।

ममाकर्तृरलेपस्य यथाऽऽरब्धं प्रवर्तताम् ॥

મંચદશો

લોકિક અથવા શાસ્ત્રીય તથા મોઈ કુર્નિવાર્ય કારણને કીધે અપ્રાદરૂપ નિષિદ્ધકર્મ બ્યવહારથી દૂર જે આત્મા સદા અક્રિય અવિદ્યુત અને પાપ પુણ્યાદિ કર્મ અકર્મથી રહીત હું, તેને કંઈ દાની થવાની નથી, એવો જ્ઞાનીનો નિશ્ચય હોય છે

सदृशं चेष्टते स्वस्या प्रकृतेर्मानवानपि ॥

સ્મૃતિ ÷ જે પુરુષ દેશકાશ વસ્તુ પરિચ્છેદથી રહીત એવા પોતાના આત્માને અહ બધારિમ કરીને પોતાનો અભેદ જાણે છે; તથા સત્, રજ, તમ ત્રણે સહીત માયા પ્રકૃતિને મિથ્યા જાણે છે એવો વિદ્વાન પુરુષ પ્રારબ્ધકર્મના બળથી સર્વ પ્રકારે વર્તમાન હોવા છતાં પુનઃ જન્મને પ્રાપ્ત થતો નથી.

न तदस्ति पृथिव्यां वा द्दिवि देवेषु वा पुनः ।

સત્ત્વં પ્રકૃતિર્મુક્તં યદેમિઃ સ્યાદિમિગુણૈઃ ॥ ગી૦ ૧૮-૪૦

પ્રકૃતિના ત્રણ સુણોથી છુટેલો એવો કાષ્ઠ પણ પ્રાણી સર્વ પૃથ્વી પર આકાશમાં અને દેવલોકમાં પણ નથી. “નહ ચૈ સશરીરસ્ય પ્રિયામિય યોરત્યન્તમુપદતિરસ્તિ” ॥ શ્રી શ્રુતિઃ શરીરધારીમાં દેવતાઓ અને ઋષિઓને પણ શિષ્ટાનુચ્છ, કુશ્નિચ્છ વગેરે કરવા માટે અદ્ય નામદોષથી અસદાચરણ કરવાં પડે છે.

જેમ પર્વતના શિખર ઉપર પડેલા વરસાદનું પાણી પર્વતોમાં ફેડે છે, તેવી રીતે અચળ આત્મા શરીરાદિ ધર્મોથી મુક્ત હોઇને તેને પ્રાપ્ત થાય છે, ઇતિ.

અગ્નિહોત્રાણિ વેદાશ્ચ રાક્ષસાનાં ગૃહે ગૃહે ।

દયા સત્યં ચ શૌચં ચ રાક્ષસાનાં ન વિધતે ॥

વેદોનું બળુકું, બળુકાવડું ઇત્યાદિ અપ્યપન તથા અગ્નિહોત્રાદિ કર્મ-કાંડ રાક્ષસો પણ કરતા હતા, પણ દયા, સત્ય, અને મનની નિર્મળતાથી રહિત હતા. " એક છોકરીએ પાણી બરીને ઘેર આવ્યા પછી પોતાની માતાને જણાવ્યું કે રસ્તામાં મારી બંગડી પડી ગઈ છે તે હવે પાછી મળશે કે ? માતાએ જણાવ્યું કે પૂર્વ પુણ્યના બળે જેના અંતઃકરણમાં નીતિ અને વિવેકશી ધર્મ જાગ્રત હશે તેવા માણસના હાથમાં ગઈ હશે તો જરૂર મળશે. પરંતુ કોઈ શુદ્ધ વેદાંતીના હાથમાં આવી હશે તો નહીં મળે, કારણકે તેઓ એમજ માની બેસે છે કે મારા પ્રારબ્ધનું-નશીનનું હતુ આવા પ્રકારની જે સમજણ તે વેદાન્તજ્ઞાન નથી, પરંતુ પાખંડ છે, મારાસ કે શાનીના અંતઃકરણમાં વિદિત અને નિષિદ્ધકર્મ, તથા ધર્માધર્મ, નીતિ, અનીતિ વગેરે સર્વ પ્રકારનો વિવેક જાગ્રત જ હોય છે.

શાસ્ત્રાર્યસ્ય સમાપ્તત્વાન્મુક્તિઃ સ્વાત્તાવતાપિતે ।

રાગાદય. સંતુકાર્મ ન તદ્ભાવોડપરાધ્યતે ॥

વેદાન્ત શાસ્ત્રનામારૂપ જીવ અને જ્ઞાની એકપતા-એકત્વપણું સમજવાથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. મેસારી મનુષ્યને કવચિત્ બાધિ-તાનુવૃત્તિ કરી દેહાભિમાન તથા રાગદ્વેષાદિ મેજવે છે; પરંતુ તેના વિદ્યમાન જ્ઞતાં તે મનુષ્યને મુક્તિમા દશે વાધો નથી.

રાગદ્વેષો મનોઘર્મૌ ન મનસ્તે કદાચન ।

નિર્વિકલ્પોડસિ ચોઘાત્મા નિર્વિકારઃ સુખ ચર ॥

સારાંશઃ-રાગદ્વેષ મનના ધર્મે છે પરંતુ તારા આત્માના નથી, તથા શરીર અને મનની માથે તારો કલ્પિત સંબંધ છે, અર્થાત્ કોઈ

પણ પ્રકાશનો મંબંધ નથી, અને જલજીવું કે મનના મિથ્યારૂપ જે સકલ્પ વિકલ્પ તેને વધ્યાપુત્ર સમાન જાણવા, અથવા સમજી લેવાથી મનનો નાશ અથવા ત્યાગ થશે. કારણકે મિથ્યા વસ્તુનો બીજો કાર્ષ્ણ્ય પ્રકારે નાશ અથવા ત્યાગ થઈ શકતો નથી. અને તું વિકારરહિત જ્ઞાન સ્વરૂપ અને તેને જાણવાનો સુખરૂપ દષ્ટા માત્ર જ છે.

મોક્ષો વિષયવૈરસ્યં યન્ધો વૈષયિકો રસઃ ।

પતાયદેય વિજ્ઞાનં યયેચ્છસિ તથા કુલ ॥

વિષયોમાં આગ્રહ થવું તેનું નામ બંધન છે, અને વિષયોથી વિરામ પામવું તેનું નામ મોક્ષ છે, શુદ્ધ અને વેદાન્ત શાસ્ત્રથી માત્ર એટલું જ જાણવાનું છે. માટે તને જેમ ઠીક લાગે તેમ કર. “મુક્તિઃ ક્વાપિ ન મુક્તિરસ્ત્યમિમતા ક્વાપ્યસ્તિ મુક્તિર્ન” । બોગ વિલાસ વાળા સ્થળમાં મુક્તિ હોતી નથી, અને મુક્તિના સ્થળમાં બોગ વિલાસ હોતો નથી, જેમ અનિર્દેશ સ્વપ્નની ઉપામાં હસાઈને નિર્દેશ થયો એટલે બંધનને પામ્યો, હાલિ હરના ઝમઝા થવા છતાં છટી શક્યો નહીં.

માત્રાસ્પર્શાસ્તુ કૌન્તેય શીતોષ્ણામુરુદુ પદાઃ ।

જાગમાપાયિનોઽનિત્યાસ્તાંસ્તિતિશ્ચ ભારત ॥

શીત, ઉષ્ણ, સુખ અને દુઃખ આપવાવાળા જે પદાર્થ તેનું પરિણામ ઇન્દ્રિયો ઉપર થાય છે, અને ઉત્પત્તિ અને નાશવાળા છે, ચિરકાળ ગહેનારા નથી માટે ધીરજથી સદન કર.

પતે જ્વરા- શરીરેષુ ત્રિપુ સ્થમાવિકા મતાઃ ।

વિયોગે ન જ્વરૈસ્તાનિ શરીરાણ્યેવ નાસતે ॥

શુભો એ પ્રતીતિઓ અથવા જ્વરો શરીરોની સાથે જ ઉત્પન્ન થાય છે અને સ્વાભાવિક છે, અને જે સ્વાભાવિક હોય તેનો વિયોગ શી રીતે સંભવે ? તો શરીર ગંધી શકે નહીં.

વિજ્ઞાતબ્રહ્મતત્ત્વસ્ય યથાપૂર્વે ન સંસ્કૃતિઃ ।

અસ્તિ ચૈવ ન વિજ્ઞાતબ્રહ્મભાવો ચર્હિર્મુલઃ ॥

જેણે બહુ સ્વરૂપને અનુભવ્યું છે તેની અજ્ઞાન દશાના જેવી વિષયોમાં આસક્તિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થતી નથી, અને આસક્તિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થાય તો તેણે બહુસ્વરૂપને ગ્રાસ્યું જ નથી પણ બાહ્યદૃષ્ટિવાળો છે.

पूर्णयोधे तदन्यो द्वौ प्रतिबद्धौ यदा तदा ।

મોક્ષો વિનિશ્ચિતઃ કિંતુ દષ્ટદુઃખં ન નશ્યતિ ॥

જે મનુષ્યને પોતાના અસંગ આત્માની યથાર્થ રીતે સમજણ થએલી હોય, પરંતુ કોઈ પાપ પારબંધના બળથી વેરાગ્ય અને ઉપરતિ ન હોય, તો પણ તે મનુષ્યને વિદેહ મુક્તિ અવશ્ય મળે છે. પરંતુ દષ્ટ દુઃખ મટતું નથી.

धर्माधर्मौ सुखं दुःखं मानसानि न ते विभो ।

ન કર્તાઽસિ ન મોક્તાઽસિ મુક્ત યયાસિ સર્વદા ॥

(૧) ધર્મ, અધર્મ, સુખ, દુઃખ કર્તાપણું-મોક્તાપણું ઇત્યાદિ બધા મનના મંકદપ માત્રજ છે. અને (૨) ત્રણે કાળમાં તારો તેની સાથે લેણપણ સંબંધ નથી. પરંતુ (૩) તું તો મનનો સાક્ષી અને દૃષ્ટા આત્મવસ્તુજ છો. અને સર્વદા મુક્તજ છો એટલે તને ઉપરના ધર્મો શી રીતે (૪) લાગુ પડી શકે? અર્થાત્ નિર્લેપ વસ્તુ આત્મા કદાપિ પણ લેપાયમાન થતોજ નથી. પરંતુ “અહંકાર વિમૂઢાત્મા કર્તાઽહમિતિ મન્યસે,”-જે મનુષ્યને પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્ય આત્માની સમજણ થએલી હોતી નથી તેઓનાં કર્મો નાશ પામી શકતાં નથી. કારણકે તેના કર્તાપણાનું અભિમાન<sup>૧</sup> હોય છે એટલે જન્મ મરણને પ્રાપ્ત થાય છે, તથા કર્માનુસાર ફલને<sup>૨</sup> ભોગવે છે. વાસનાવાળા મનુષ્યને કર્મરૂપી જેપીઓ પ્રાણની સાથે ગમન કરાવે છે; પછી ક્યારેક ઉપર અને ક્યારેક નીચે લટકે છે.

૧ અહ-કાર, તેમાં અહં એટલે હું; અને કાર એટલે કર્તા છું. અર્થાત્ હું કર્મનો કર્તા અને તેના ફળનો ભોક્તા છું. એવુંજે માનવું તેનું નામ અહંકાર.

૨ ફળને પુણ્ય મર્ત્યલોકં વિશંતિ ॥

યંધામિમાની યદો દિ મુક્તામિમાની મુક્તઃ ॥

સ્વસ્વનિશ્ચયો યદો મુક્તોઽર્દ્ધં ચેતિ મન્યતે ॥

જે મનુષ્ય પોતાના અંતઃકર્મજીમાં જેવો નિશ્ચય કરે છે તેવા પ્રકારની તેને કળમિદ્ધિ થાય છે. જ્યારે માનવાવાળાને બંધ પ્રતીત થાય છે, અને જે મનુષ્ય પોતાના અસંગ નિર્વિકાર, નિગકાર આત્માની સમજણથી અઢાથી પોતાને મુક્ત માનવાવાળો હોય છે તે મુક્ત જ થાય છે. કારણ કે; “જ્ઞાતીનો વિપરિનોસ્મા નિશ્ચય ॥” જાની પુરોષોનો નિશ્ચય અજ્ઞાનો પુરોષોના નિશ્ચયથી કેવલ ઉલટા પ્રકારનો હોય છે.

પુંવાનુપુંવ વિપયે ક્ષણ તત્પરોઽપિ ।

મહાવલોકન ધિયં ન જદાતિ યોગી ॥

ભાવાર્થ—જેમ પાણી જરીને આવતી ઓગોળી ટોળી પરસ્પર વાતો કરે છે, ચોતરફ અવલોકે છે, હમે છે, તેમજ અનેક તરફની એજાઓ<sup>૧</sup> કરતી હોના છતાં તેમનું દૃષ્ટિબિંદુ એટલે વૃત્તિ દરેક વખતે એકા ઉપર જ હોય છે તેમ હવે અપરોક્ષ જ્ઞાનવાન મનુષ્ય પ્રારબ્ધ પ્રમાણે મંમારના વિષયોમાં ગમણ કરતો દેખાતા છતાં, તેમના મનમાં ઉપર મુજબ આત્માનો જ પ્રત્યય હોય છે.

“પરા યયા તદક્ષરમધિગમ્યતે ॥

જે પ્રમાણ અને યુક્તિવડે અવિનાશી બ્રહ્મ મમજવામાં આવે, અર્થાત્ પોતાના નિર્મળ આત્માની મમજણ એટલે “જ્ઞાન” થાય તેને પરાવિદ્યા કહે છે તથા હું આત્મવસ્તુ જ છું એવા પ્રકારની જે રહેતે અથવા જે યુક્તિઓ વડે મમજણ થાય તેને જ વિવેક તરીકે ગણવામાં આવે છે, અને તેવા પ્રકારના મુખ્ય વિવેકના દૃષ્ટાંતો અગાઉ લખી ગયો છું તે ખૂબ ધ્યાનમાં ગળજે જાઈ.

૧ જત્વંતિ સાર્દ્ધમન્યન પશ્યત્કન્ય સવિભ્રામા ।

હૃદયે ચિત્તય સ્વન્ય ન સ્ત્રીણમેષ્વતો રતિ. ॥

માયામેધો જગન્નીરં ઘર્ષત્વેપ યથા તથા ।

ચિદાકાશસ્ય નો દ્વાનિર્ન યા લાભ ઇતિ સ્થિતિઃ ॥

આત્મજ્ઞાન વડે જાણ પામેલ આ માયારૂપ મેલ, નામરૂપાત્મક જગદુપ પાણી તેને જેમ ઠીક લાગે તેમ લેવે વગરો. પરંતુ તે વડે મને એનરૂપ આકાશને કાંઈ પણ દાનિ થતી નથી, અથવા કાંઈ લાભ પણ થતો નથી એવી વાસ્તવિક સ્થિતિ છે. મિથ્યામાંથી મિથ્યા ઉભું થયું તેમાં ખંધાવાનું શું ? અર્થાત્ વિવેકીને એવો નિશ્ચય હોય છે.

જ્ઞાનં વિવેકો નિગમસ્તપશ્ચ પ્રત્યક્ષમૈતિહામથાનુમાનમ્ ।

આયન્તયોરસ્યય દેવ કેવલં કાલશ્ચ હેતુશ્ચ તવેવ મર્યે ॥

જ્ઞાનનેજ વિવેક જાણવો અને તે સમજણ વેદ, ગુરુનો સિપદેશ, અને પોતાનો જાતિ અનુભવ આટલા માધને વડે થાય છે આ જગતના આદિમા અને અતમા જે છે, તે અત્યારે મધ્યમા પણ અનેક નામરૂપને આકારે પ્રતીત થાય છે.

અણ્ણેન્મધુર્ધિદેત કો વિદ્વાન્ પર્વતં વ્રજેત્ ।

અયત્નેનાર્થસંસિદ્ધો કો વિદ્વાન્ યત્નમાચરેત્ ॥

૧ જે નામરૂપાત્મક જગત્ બ્રહ્મનું જ સ્વરૂપ ॥ પણ તે વિવર્તિ હોવાથી તેને માયા કહેલી છે તે માયા સત્ પણ નથી અને અસત્ પણ નથી, અર્થાત્ ભગવતી શ્રુતિએ મોટાનું દિવ કરવા માટે નિરસ બ્રહ્મમા અસાની મિથ્યા રૂપના ફરીને કહ્યું છે કે, બ્યવહાર દ્રષ્ટિવાજાને સત્ત્વ, જ્ઞાન દ્રષ્ટિવાજાને મિથ્યા, અને યુક્તિ દ્રષ્ટિવાજાને અનિર્વચનિય કહી ॥

“ પ્રત્યક્ષેનાનુમાનેન નિગમેનાત્મસંવિદા ॥

“ જ્ઞાદાવન્તે ચ યન્નાસ્તિ વર્તમાનેઽપિ તત્તથા ॥

જે વસ્તુ આદિમા અને અતમા ન હોય તે વસ્તુ વર્તમાનમા પણ મિથ્યા પ્રતીતિ સાત જ હોય છે અર્થાત્ માયા વિષે કાંઈ પણ કહેવું તે અધર્મ નમરમા મૂળજળની ખરબ જેસાડવા જેવું છે, તથા પોતાની છાયાનુ માયુ ફેડી લોદી કાઢવા જેવું છે, પરંતુ જ્ઞાન એ જ માયાનુ મૂળ છે અને શૂલ એના ફળ છે.

આ શરીરરૂપી મૂઢમાં આત્મારૂપી મધ મળે, તે મનુષ્યને  
-આત્માની પ્રાપ્તિ માટે પર્વતોમાં શા માટે જવું જોઈએ ? કારણકે કાંઈ  
પણ પ્રપત્ન વિના પ્રાણીયાત્મને પોતાનો સિદ્ધ આત્મા દાગર દબુર  
વિઘ્નમાનજ છે. પરન્તુ તે શુદ્ધાત્માજ હું છું એવા પ્રકારની સમજાણની  
આવશ્યકતા છે.

તારાયણોઽહં નરકાન્તકોઽહં પુરાન્તકોઽહં પુરુષોઽહમીશઃ ।

અત્વંડયોઽહમદોષસાક્ષી નિરીશ્વરોઽહં નિરહં ચ નિર્મમઃ ॥

હું ક્ષીર તત્ત્વ સમુદ્રશાષી નાગપથ છું, નરકાસુર એટલે  
શરીરાદિ અવિદ્યાનો વિધાતક છું, ત્રિપુરદૈત્ય એટલે જામત, સ્વપ્ન,  
અને સુષુપ્તિ ત્રણે અવસ્થાને જાણવાવાળો અને આધિરૂપી નાશ  
કરવાવાળો છું. સર્વનો સાક્ષી છું, અખંડ બોધરૂપ હું સ્વતંત્ર અને  
અહંના મમતાથી રહિત છું.

તાપક્ત્વં તયોર્વિદ્યાનુપેક્ષાનુદિતત્વયોઃ ।

આત્માનં પ્રીણયન્ યોઘાત્સુદ્ધદીકુચતે ધિયમ્ ॥

ભાવાર્થ:—ધર્મ અને અધર્મ ભયનાં કારણ છે અને તે પ્રત્યેક  
અનાત્મજ એટલે અજ્ઞાનીને અતિશય સંતાપે છે, પરન્તુ જ્ઞાનીને કાંઈ  
કરી શકે નહીં. તે ધર્મ અને અધર્મની ક્રમે ઉપેક્ષા, અને અનુક્રાન,  
તે પરત્વે તાપકપણું હોય છે; એમ જાણનાર જ્ઞાની મનુષ્ય આત્મજ્ઞાન  
થકી પોતાને તૃપ્ત અને બહુશુદ્ધ કરીને શુદ્ધિને અતિશય દ્રઢ કરે છે.

ન ધાવતિ ઝનાકીર્ણે નારણ્યમુપશાંતપીઃ ।

યથા તથા યથ તથ સમ યથાવતિપ્તે ॥

તત્ત્વવિદ્ મનુષ્ય ઇચ્છાપૂર્વક લોકોના સમૂહોમાં તથા અરણ્યમાં  
જવાની ઇચ્છા કરતો નથી, પરન્તુ જ્યાં જેવી રીતે હોય ત્યાં તેવી  
રીતે શાંતિપૂર્વક આત્મામાં રિયતિ કરે છે.

યસ્માદ્વાલો નિવર્તતે અપ્રાપ્ય મનસા સદ્ ।

યન્મૌનં યોગિર્મિર્ગમ્યં તદ્ભવેત્સર્વદા હુષઃ ॥

મન સદિત વાણીઓ જે બહારને વિષય નદા કરીને જોનાથી પાછી કરે છે તે બહારૂંપ મૌન; અને તે મૌન શ્રદ્ધ યોગીઓ વડે સેવવા યોગ્ય છે. મારે વિવેકી મર્યાદા તેનું અનુમંપાન કરે તો તે રૂપ થાય. કારણ કે; “મત્યન્તર્યાં વિમોક્ષાય નિવંધાય પરામ્દશાં ॥”

શુદ્ધ જ્ઞાનીનો એક દ્રષ્ટાંત—મમાન હમ્મરની એ ગાંધણ એટલે બેનપણીઓ દત્તી, તેમાં એક મદાયરણી એટલે સંપત્તિ, અને બીજી દુરાચરણી દત્તી. હવે પેલી મદાયરણી લેને અનેક વખત દુરાચરણી છોડવા વિનવે છે—સમજાવે છે, પરન્તુ દુરાચરણીને જ મદાયરણી માની બેઠેલ તે છોડીએ મદાયરણીનું બોલતું માન્યું નહીં. એક દિવસે એક મહાત્મા વેદાન્ત શ્રવણ કરાવતા દત્તા ત્યાં પેલી બંને મખીઓ ગઈ અને કથાના શબ્દો “પરુમેયાદિતીયં ।” એટલે સત્તતીય, વિતતીય, તથા સ્વગતભેદ રહિત મર્યાદા એક બહાર છે અને બહારમાં ભેદ જેવું કર્ષ નથી. એવું મામળો પેલી દુરાચરણી છોડી બહુ બહુ ખુશી થઈ, અને મહાત્માની તથા કથાની સ્તુતિ એટલે વખાણ કરવા લાગી, અને પેલી મદાયરણી છોડીને કહે છે કે હે સખિ.—

ઘૃણ્ય સત્યમચિલં ન હિ કિંચિદન્યત્ ।

તસ્માન્ન મે સખિ પરાવત્સેરવુદ્ધિઃ ॥

જારેડપવા નિજવરેડવિ સમાનુરાગો ।

વ્યર્થય લોકમસતીતિ કદર્શયન્તિ ॥

પરબ્રહ્મ પરમાત્મા સત્ય છે, આ સર્વ જગત બહારૂંપ છે, અને માત્માથી કાંઈ પણ ભુદુ નથી; જાર ખુદૂપ અને મારો પતિ મને કેમાં સમાન પ્રેમ છે. મારી ભેદભુદ્ધિ મરી ગઈ છે. સો કો દેખરીઆ કે મને અસતી કહે છે મારી વ્યર્થ નિંદા કરે છે મને તો મદાન<sup>૧</sup> મર્ષ મથું. આવા શબ્દો સાંભળીને પેલી મદાયરણી છોડરી ની કે હે બહેન ! આવા પ્રકારનું તારું જ્ઞાન તને ખુમારકે હો, તેવા ને મારા સો સો જજના નમસ્કાર છે. મારે તેરી મમજણુ જોઈતી



નથી એમ કહીને ચાલી ગઈ. આવા મનુષ્યોને પાપંડીની ઉપમા આપેલી છે.

અપિ પેદસિ પાપેભ્યઃ સર્વેભ્યઃ પાપકૃત્તમઃ ॥

સર્વે જ્ઞાનદ્રવ્યેનૈવ યુજિનં સંતરિષ્યસિ ॥

કહાચિત્ તું સર્વ પાપીઓ કરતાં પણ અધિક પાપી હોઈશ તો પણ તારા અસંગ અને અક્રિય આત્માની દ્રઢ સમગ્રજીવો જરૂર તરી જઈશ.

ન નિરોધો ન ચોત્પત્તિર્ન યદ્વો ન ચ સાધકઃ ।

ન મુમુક્ષુર્ન ધૈ મુક્ત ક્ષત્રેણ પરમાર્થતા ।

નિરોધ પણ નથી, ઉત્પત્તિ પણ નથી, કોઈ બંધાવણો પણ નથી, તેમ કોઈ સાધક પણ નથી-આવી રીતની શુદ્ધિની સ્થિતિને પરમાર્થ શુદ્ધિ કહેવામાં આવે છે તથા બ્રાહ્મો સ્થિતિ પણ ગણાય છે.

અન્તઃકરણસંમિશ્રણોઃ સ ત્વંપદામિધઃ ॥ મ. શં.

આત્મા મન વાણીનો વિષય ન હોવાથી દ્રઢ મનુષ્યનું મન આત્મા માટે પ્રવૃત્ત થાય નહીં એવી રીતે અંતર બહિર પ્રવૃત્તિથી રહિત થએલું મન લોકડા વગરના અગ્નિની માફક પોતાના અધિષ્ઠાનરૂપ કારણમાં લય થાય છે. એટલે કે; તદ્રૂપ ન થતાં બ્રહ્મને જોયો બિન્ન માને છે, અર્થાત્ બિન્નતાથી જાણે છે તેઓ બ્રહ્મ થવાની યોગ્યતાને પામેલા છે.

યંધમોક્ષદશાહીના દ્વિત્વૈકત્વચિવર્જિતા ।

સર્વેય પ્રક્ષલત્તેયમિત્યેણ પરમાર્થતા ॥

બંધ મોક્ષ દશાથી રહિત તથા દ્વિત્વથી કે એકત્વથી અત્યંત વર્જિત એવી બ્રહ્મસત્તા જ સર્વ છે એ પરમાર્થ શુદ્ધિ ગણાય છે, અર્થાત્ જે વખતે દ્વિત અને અદ્વિત એવી ભાવનાવાળી ઉર્મિઓ શાન્ત થઈ જાય અર્થાત્ ગણિત થઈ જાય એવી સ્થિતિ અથવા અંતઃકરણની અવસ્થા તેને સાક્ષાદ્કાર કહેવામાં આવે છે.

મૈત્ર્યં પ્રજ્ઞાત્મૈક્ય પૈક્યં મોક્ષકારણમ્ ।

યેષ્યદર્શો મુચ્યતેઽતો મેદદર્શો ન મુચ્યતે ॥

કેવળ બ્રહ્મ અને આત્માના એકત્વનો બોધ જ મોક્ષનું કારણ છે માટે તે બંનેનું એક જ બળનાર મુક્ત થાય છે, અને પોતાને તેથી જુદા માનવાવાળા મુક્ત થતા નથી. જેમ એક જ કુંડું એક માણસને ચોર રૂપે ભાસવાથી તેને ભય થાય છે, બીજાને કુંડા રૂપે ભાસવાથી તે નિર્ભય થાય છે, તેમ તત્ત્વબોધ નિર્ભયપણાનું કારણ છે.

કાર્તિક જ્ઞાનીના હાથે જનાચાર થવા વિષેનું ઉદાહરણ કવચિત્ મળી આવે છે. પણ તે અપવાદરૂપ જ હોય છે અને તે અપવાદનો "દોમ્યા ગોપાલનંદનઃ (ભગવાન બે ગધેડા રાખતા હતા એવો ખેટો અર્થ કરી) સબ્દનો જ્ઞાનીઓ નિરંતર ખેટો લાભ લેવા મંડી જાય છે, એવાઓને મદદ પુરૂષોએ પાખંડીની પદવી આપેલી છે. તેમ બનવાનું કારણ અનધિકારી મનુષ્ય વેદાન્તનું શ્રવણ કરવાથી તેના હિતકારી કર્તવ્યનો સંદેહર અભાવ થઈ શુદ્ધ બની જાય છે. માટે મુમુક્ષુએ નીચે જણાવેલી બાબતને ખુલી જવી નહીં.

અ. કલા આપ વિશેષે કરીને કંઈ બાબતનો વિચાર કરો છો ?

ચ. શાન્તિના સમયે આપનો જીવાત્મા કંઈ ગ્રાણ્થુએ ઝુકે છે ? તો આપને જણાઈ આવશે કે આપ આત્મીય શાન્તિ, અથવા અનાત્મ જગત, આ બેમાં કંઈ અવરથા તરફ જઈ રહ્યા છો ! અર્થાત્ આપનું કેદ (બંધન) તરત જ આપને જણાઈ આવશે.

ત્યાંસુધી મનુષ્ય લૌકિક જીવનમાં રહે છે, ત્યાંસુધી બ્રહ્મલૌકિક મુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. સમગ્ર પૃથ્વી તમારો પરિત્યાગ કરે પરંતુ તમારો જે આત્મા તમારો કદિપણ પરિત્યાગ કરતો નથી, એવા સર્વાત્રય બંધુનો પરિત્યાગ કરી મોહજનક પદાર્થોની તમે શા માટે ઉપાસના કરો છો ભાઈ ! !

શિયો બ્રહ્મતે જીવ, અગ્ર કરવો ચાહે કહા,

કહા કરી હૈ નિર્જીવ ? આરો ! તવ આશય કવન.

માત્ર કર્મના ત્યાગથી જ દ્રવ્યનું અગ્રહણ થતું નથી, પરંતુ દલ બાવનાપૂર્વક દ્રષ્ટિને ઘડામાં સ્થાપવાથી જ દ્રવ્યનું અગ્રહણ થાય છે.

ગ્યું અધિકૃત કાતેયમેં રાધાપુત્ર પ્રતીતિ ।

ચિદાનન્દયન બ્રહ્મમેં જીવમાય યદ્ રીતિ ॥

જેમ કર્મ દારીપુત્ર હતો જ નહો, પરંતુ અધિકૃત જ હતો, તેવીજ રીતે તારા ચિદ્ધન સત્તા માત્ર આત્મામાં જીવતો વ્યર્થ આરોપ જ કરાએલો છે. શ્રુત્યાચાર્યપ્રસાદેન દ્વલો ચોધો યદા મધેત્ । શીશ્રુતિ અને આચાર્યના ઉપદેશથી કૃપાપ્રસાદ વડે જે મનુષ્યને આત્માની દૃઢ સમજણ થાય; અર્થાત્ જેમ વાંઝણી રાણીનો પુત્ર રાજપતા બળથી જગતને દંડી શરે જ નહો, તેમ જક દેહને કર્મ બાધા કરે નહો; અને આત્માને ધર્મ અધર્મ સ્પર્શ કરે નહો એવો જેને નિશ્ચય થાય, અને તે મર્મ જેને સમજાયો છે તે દેહમાં વર્તે છે છતાં વિદેહી છે.

જખ લુમ આયો જગતમેં, જગ હસે લુમ રોય;

ઐસી કરણી કર ચલો, લુમ હસો જગ રોય.

વિધિમુખ સમામે ”

જ્ઞ શાન્તિરસ્તુ ॥ ”

“ત્રણ ગુણ અને તેનાં કાર્ય અથવા

કર્મો ગુણ કેવો અનુભવ કરાવે છે તે.”

સાત્ત્વિકં સુષ્પમાત્મોત્થં ચિપયોત્થં તુ રાજસમ્ ।

તામસં મોહદૈન્યોત્થં નિર્ગુણં મદપાધ્યમ્ ॥

આત્મા સર્વથી છુદો છે આમ જાણીને જે આનંદ થાય તે સાત્ત્વિક આનંદ છે; શબ્દ, સ્પર્શાદિ વિષયોને લઇને જે આનંદ થાય તે રાજસ આનંદ છે, અને મોહથી તથા દીનનાથી જે આનંદ થાય તે તમોગુણી આનંદ છે; અને શુદ્ધ બ્રહ્મના જ્ઞાનથી જે આનંદ થાય તે નિર્ગુણ આનંદ જાણવો.

સત્ત્વગુણ:—નિર્ભજ છે અથવા શુદ્ધચિત્તના જિજ્ઞાસે મહત્ત્વ કરવા થોડું છે, અર્થાત્ ચિત્તની અભિવક્તિ તે દ્વારા જ થાય છે, માટે સુખ

અને જ્ઞાન આદિનું કારણ છે, અને પ્રકાશક-એટલે જ્ઞાનધર્મ વાળો, અને અનામય-એટલે આમય વગરનો તથા દુઃખ વગરનો એટલે સુખધર્મ વાળો છે, માટે જ સત્તને જ્ઞાન અને સુખનું કારણ ગણવામાં આવેલ છે.

**રજોગુણ** — રજસ્ રાગાત્મક છે એટલે જ્યારે ચિત્ત ઇન્દ્રિયોના સંગથી દેહ તથા ધર વિગેરે, સંસારના વિષયો, તથા અનિત્ય પદાર્થોમાં આદુ અચળ દોડે તેમાં તૃષ્ણા-એટલે અપ્રાપ્ત માટે અભિલાષા, આસંગ-એટલે પ્રાપ્ત થયેલાના વિનાશથી રક્ષણ કરવાની ઈચ્છા વિગેરે પ્રકારના સમુદ્વેષોની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને એ રજોગુણદેહીને કર્મમાં અર્થાત્ ધૂમભાગોની પ્રવૃત્તિમાં જોડે છે મોહ ઉત્પન્ન કરી અવિવેક રૂપ ભ્રાન્તિ પેદા કરે છે, અને વસ્તુવિવેકરૂપ માર્મર્ય પ્રકાશનું વિરોધી કાર્ય છે, અને કર્મ પ્રવૃત્તિ થઈ જ્ઞાનમાર્ગ છૂટી જઈ કર્મેકતા પ્રાપ્ત થાય છે.

**તમોગુણ** — કેવળ જડતા પ્રમાદ અપ્રકાશ, આવરણ મોહ, અને અપ્રવૃત્તિ ઇત્યાદિની પ્રખળતા થાય છે.

મરણ વેળાએ પ્રકૃતિના સત્વાદિ ત્રણ ગુણોની વૃદ્ધિનું ફળ. સત્ત્વગુણ વૃદ્ધિ પામ્યો હોય તો તેના પ્રમાણમાં દિ-ધ્યયગલ આદિની ઉપાસના કરનારાના સુખાદિ વૈભવ ભોગવવાના સ્થાનરૂપ ઉભયવલ લોકોમાં જાય છે રજોગુણથી કર્મની આસક્તિવાળા જીવોની યોનિમાં અવતરે છે, અર્થાત્ રજોગુણી કર્મનું દુઃખદાયક ફળ હોય છે અને તમોગુણથી તો પશુ આદિ મૂઢ યોનિમાં અવતરે છે અર્થાત્ તમોગુણી કર્મનું ફળ અજ્ઞાન હોય છે એવું મહર્ષિ કપિનાદિકે કહે છે.

પુણ્ય પાપ સમાન હોય તો મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત થાય છે, અને પાપ વધારે હોય તો “આમુરી યોનિમાપન્ના મૃદ્ધા જન્મન્તિ જન્મન્તિ” એપણા પશુ યોનિમાં અવતરે છે, અને તેથી પશુ વધારે પાપ હોય તો તિર્યક એટલે પક્ષીઓની યોનિમાં અવતરે છે તેથી પશુ વધારે પાપ હોય તો સ્થાવર એટલે વૃક્ષાદિ અને પેં આસનાર પ્રાણીની યોનિમાં પશુ અવતરે.

અને વિવેકી અર્થાત્ જ્ઞાની મનુષ્યો તો જુદી આદિના આકારમાં પશ્ચિમ પામેલા જે ગુણો તે ગમે તે રીતે અથવા પોતાની મેળે પ્રાપ્ત થયા હોય, તો પણ તે ગુણથી સ્વયં-આત્મા જૂદો છે એવા પ્રકારનો નિષ્કર્ષ અને અનુભવ હોવાથી મુક્તિને પામે છે.

નિદિધ્યાસનના પરિપાકવડે ત્રણે ગુણનું અતિક્રમણ કરી પર ગએલા એટલે સ્વાત્મારામ થએલા ગુણાતીત ગણાય છે. એવી રીતે નૈષ્કર્મ્ય સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થએલા મનુષ્યનું કર્મ અને મન અત્રાશિત હોય છે અને તે અદિર્ભુષ જનોના જાણવામાં આવતું નથી.

યનં તુ સાત્ત્વિકો ઘાસો ગ્રામો રાજસ ઉચ્ચને ।

સામસં છૂતસદનં અનિષેતં તુ નિર્ગુણમ્ ॥

યનમા (નિર્જન સ્થાનમાં) ઘાસ કરવો એ મત્વગુણી ગણાય છે, ગામમા (મજૂરવાળા સ્થાનમાં) વમણ તે રાજેગુણી ગણાય છે, ભુગારખાનામાં રહેવું એ તમોગુણી<sup>૧</sup> ગણાય છે, અને કાષ્ઠપણ સ્થાનના અભિમાનથી રહિત વિચારણુ તે નિર્ગુણી ગણાય છે.

ષ્ઠકામી ચિન્તયેદ્રિત્યં ચિત્તિષ્ઠે દિતમાત્મનઃ ।

શાઓમા કશું છે કે એકલો વિચરનાર વશાર્ય છે, એ જાણી સાથે વિચરે તેને મિથુન કહેવાય છે, ત્રણથી ગામડું અને તેથી વધારે હોય તો શહેર ગણાય છે. મારે શહેર, ગામડું અથવા મિથુન કયું નહીં.

અનુકૂલવેદનીયં સુખં પ્રતિકૂલવેદનીયં દુઃખં,

અનુકૂલે હર્ષણીઃ સ્યાત્ ।

પ્રતિકૂલે તુ દુઃસ્વર્ણીઃ, દ્વેષાઽભાવે નિજાનંદો

નિજદુઃખં ન તુ ક્વચિત્ ॥

અનુકૂલ વસ્તુના પ્રાપ્ત થવાથી સુખજુદિ થાય છે. અને પ્રતિકૂલ વસ્તુના પ્રાપ્ત થવાથી દુઃખજુદિ થાય છે, તે જાનેનો ત્યારે અભાવ હોય ત્યારે જાણાનદ છે એમ જાણવું.

૧ નિંદા, કલહ, મદમદાસાદિ, સ્થાનો અને તેમા વસનારાઓ તથા બરાડા પાડીને મેલનારા તાવસી ગણાય છે.

## “જ્ઞાનયોગ વ્યવસ્થા”

અવણુ, મનન, નિદિધ્યાસન, તેમાં મનની વિશેષ પ્રકારે સ્થિતિ તે. દમઃ-કુષ્ટ વહેવાર થકી બાલ ઇન્દ્રિયનો નિગ્રહ, શરીર, મન, વાણીથી અમત્ય ન કરવું, શ્રૌતરમાર્તાદિ સ્વાખ્યાય, બ્રહ્મચર્ય, દેવયજ્ઞ આદિ પંચ મહાયજ્ઞ, દેવ, ગ્રુર, દ્વિજ આદિની અનુચાર ન કરવી તે. દ્વાનઃ-અર્થો માત્રને વયાશક્તિ મહાપૂરંક આપવું તે. આર્જવઃ-મન, વાણી અને કર્મની એકરૂપતા તે. અર્હિસા-ભાવમાત્રથી પણ ક્રોધનો પ્રાત ન કરવો તે. સત્યઃ-ન્યાય ભાવણુ અપ્રોધઃ-ક્રોધનો અભાવ તે ત્યાગઃ-નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મ માત્રનો ઈશ્વરાર્પણુ શુદ્ધિથી ફલત્યાગ. ઉપરતિ-અંત ક્રમ્યની સાતિ. અપેશુનઃ-પિશુનતા જેવા કાર્યો તથા અતિશયોક્તિથી અતિક્રમણુ કરી અન્યના પ્રાપ્તિ તિરસ્કાર શુદ્ધિથી હર્ષ ન પામવું તે મૂતદયાઃ-સર્વત્ર દયાભાવ અલોલુપ્સ્યઃ-વિપયોની સંનિધિમાં વિકાર રહિત રહેવું માર્દવઃ-ચિત્તની કઠણતાનો અભાવ અચાપલ્યઃ-નિમિત્ત વિના મન, વાણી, કર્મથી ક્રોધ પણ વેપાર ન કરવો એવી સ્થિતિ અર્થાત્ ગભીરતા. સ્તેજઃ-શુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા અથવા અધિક પ્રકાશ ક્ષમાઃ-વિકાર પામ્યા વિના ઉપદ્રવોને સહન કરવાની ટેવ. ધૈર્યઃ-વિશેષ થવા છતાં મનોશુદ્ધિ આદિને નિશ્ચલ સ્થિતિમાં લાવી દેવાની શક્તિ; અથવા પોતે ધર્મવાન બની બીજાને ખિન્ન કરવાની કુષ્ટ વૃત્તિનો મર્વદા અભાવ શૌચ-બાહ્ય, મૃત્તિકા જલાદિથી શુદ્ધિ તથા આત્મ, મદમદિવેક વડે વિચારથી અદ્રોહઃ-પોતાનો અપગ્રહ કરનારને પણ અપકાર કરવાની હમ્મજાનો અભાવ. અતિમાનિતા-પોતામા મોટાપણુના અભિનિવેશનો અભાવ સૌમ્યત્વઃ ઉપકારી, અપકારી, ઇષ્ટ, અનિષ્ટ સર્વ ઉપર નિષ્પક્ષપાત દષ્ટિ રાખવી તે. મૌન-એટલે મુનિ દશા, અર્થાત્ સચણુ વા નિર્ગુણુ આનંદ મનમાં નિરતર અનુસંધાન રાખવું તે માત્રસંશુદ્ધિઃ-પદાર્થની ભાવના થઈ શકે તે તથા રાગદ્વેષાદિ વિગેરે કબુલમાવથી

વિરમિ. અમયાઃ-એટલે લયનો અભાવ, અર્થાત્ શરીરને રોગાદિથી પીડા થાય તેથી ઉદ્દેગ ન પામતાં પ્રારબ્ધ ઉપર છોડી દેવું, તથા ક્રોધને લય ન ઉત્પન્ન કરવો તે, તથા કર્મમાર્ગ અથવા જ્ઞાનમાર્ગ અદ્યક્ષ કરીશ તો શું ખાઈશ શું પીશ વગેરે વિચાર ન રાખતાં પરમાત્મા ઉપર છોડી દેવું તે, તથા સત્વ શુદ્ધિ તે, તથા રાગ, દ્વેષ, લોભ, મોહ, ઇર્ષ્યા, અત્સર, અદકાર, આદિનો અભાવ તે પણ અગ્રયમાં જ ગણાય છે. પરન્તુ ચેર, શુન્દેમાર, બળિચારી, નિર્વ્રજ, વચક, રોખીબેર, સુવર, સારંગા, વગેરેનું જે અભય છે, તે સુસંધર્મી અભય કે આત્મભય નહિ, પરન્તુ પશુબળ જ ગણાય છે. પણ સત્યની પવિત્રતમ ભાવનામાં અત્યંત સપ્રમિત થયેલ મનમાં આત્માનો આવિર્ભાવ તેનું નામજ અભય.

घृणा शङ्का भयं लज्जा जुगुप्सा चेति पंचमी ।

ફુલં શીલં તથા જાતિરષ્ટો વાચાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

મુગ્ધાનું મોહુ-અર્થાત્ એરડીયું પીવા જેવી આકૃતિ, શંકાશીલતા, લજ્જા, ભય, શીતરી જેવી ગ્લાનિ થવી, 'કુસાગિમાન, ગુપ્તાગિમાન, જ્વલિ અગિમાન આ આઠ પ્રકારના પાસો (મૂર્છાઓ) જ્ઞાનમાં પ્રતિબંધક થાય છે.

“મનની અસૌકિક ઉત્પત્તિ.”

“શરીરના અણુ અણુમાં આધિવેદના કરે છતાં મન એક ન પામે, કે કાચર ન બને,

“પ્રિયમાં પ્રિયજનોનું મરણ ચતાં શોક કે ગ્લાનિને વશ ન થાય.

“ઉદર નિર્વાહનાં સાધનોનો દેવળ અભાવ હોવા છતાં વિકળતા કે સતાપ ન થાય.

“સ્ત્રી કંકણ અને પુત્રાદિ પ્રભ મૂર્ખ હોય છતાં ઉદ્દેગ કે ચિંતા ન થાય.

“રહેવાને સ્થાન કે પહેરવાને વસ્ત્રનો કંકડો પણ ન હોય છતાં કલેશ કે ધિક્કાર ન પ્રકટે.

“ મરણને ડાઘીયાં કરતું જોવા છતાં, તેનો ભય ન થાય.

“ અત્યંત પોતાના મનાયલાં મનુષ્યો વૈરી બનેલા જણાય, અને દુઃખ તથા વિપત્તિને આણુનાર જણાય છતાં તેના પ્રતિ કોઈ કે દેવ ન થાય.

“ અત્યંત મેષતિવાળા કે બ્યવહારિક ઉન્નતિવાળાને જોઈ, દીનતા કે પોતાની હલકી રિયતિનું જાન યઈ બ્યથા ન ઉપજે.

“ મોટા રાજા કે નવાજબાદશને જોઈ તેના વૈભવમાં અંગત ન જવાય.

“ અન્ય મનુષ્યના અનંત સુખ કે જ્ઞાન જોઈ મધ્યાં ન પ્રકટે. સારેજ મનની અલૌકિક ઉન્નતિ યઈ છે એમ જાણવું. હમ.

“ દર્પાદિ દોષોની બ્યાખ્યા.”

દર્પ—અન્ય મનુષ્યો પ્રત્યે તિરસ્કાર વગેરેમાં દ્રઢબુદ્ધિ તે; ફેંછછા ધન વગેરેનો અભિલાષ તે; દ્વેષ—શત્રુ વગેરેનો વધ કરવા માટે થતી બુદ્ધિ તે; સુદ્ધ—અતુકૂળ દ્રવ્યાદિ લાભથી બુદ્ધિનું સ્વસ્થપણ તે; દુઃસ્થ અતુકૂળ દ્રવ્યાદિના અલાભથી થતું બુદ્ધિનું અસ્વસ્થપણ તે; કામ—સ્ત્રી વિગેરેમાં અભિલાષ તે; ક્રોધ—મનિષ્ઠ પદાર્થના વિધાતથી બુદ્ધિમાં થતો હોભ તે; લોભ—પ્રાપ્ત કરેલ ધનનો ત્યાગ ન કરી શકાય તે; મોદ—મિત્રમાં શત્રુબુદ્ધિ અને શત્રુમાં મિત્રબુદ્ધિ તે; હર્ષ—ચિત્ત ગતસુખનો અભિવ્યક્ત કરનાર મુખવિકાસ વગેરેમાં હેતુશૂન ચિત્ત-વૃત્તિ તે; અસૂચા—ખીજના શ્લોમાં દોષોનું આરોપણ કરવું તે; અહંકાર—દેહ મન્દિર વગેરે સમુદાયમાં આત્મત્વ ભ્રમ તે; નિદા—વિવિધ પુરુષોમાં પોતે કરેલી દોષોક્તિ<sup>૧</sup> અથવા વિવિધ પુરુષોએ કરેલી દોષોક્તિ તે; શર્વ—અન્ય કરતાં હું અધિક છું એવી ચિત્તવૃત્તિ તે; મત્સર—વિદ્યા તથા ધન વિગેરેમાં અન્યના જોવા થાઉ તેના પ્રકારની બુદ્ધિ તે; દંમ—ખીજઓની આગળ પોતે કરેલ જપ, ખ્યાન

૧. તથા પોતાનો અભિપ્રાય ન જણાવ દેવા. સીધી કે આડકતરી રીતે પારકાની વૃત્તિનો ઉચ્છેદ કરનાર માયાવી નૈષ્ઠૃતિ ગણાય છે.



વિરક્તિ. અર્થ:-એટલે બધો અભાવ, અર્થાત્ શરીરને રોગાદિથી પીડા થાય તેથી ઉદ્વેગ ન થામતાં પ્રારબ્ધ ઉપર છોડી દેવું, તથા ક્રોધને બધ ન ઉત્પન્ન કરવો તે, તથા કર્મમાર્ગ અથવા જ્ઞાનમાર્ગ પ્રદક્ષ કરીશ તો શું ખાઈશ શું પીશ વગેરે વિચાર ન રાખતાં પરમાત્મા ઉપર છોડી દેવું તે, તથા મત્વ શુદ્ધિ તે, તથા ગમ, દ્રેષ, લોભ, મોહ, ધર્ષ, મત્સર, અહંકાર, આદિનો અભાવ તે પણ અભયમાજ ગણાય છે. પરન્તુ ચોર, ચુન-દેગાર, બલિયારી, નિર્લજ, વચક, રોખીખોર, સુવર, સાંઘા, વગેરેનું જે અભય છે, તે સુસંયમી અભય કે આત્મજન નહિ, પરન્તુ પરજન જ ગણાય છે. પણ સત્યનો પવિત્રનમ ભાવનામાં અત્યર્થ સંપત્તિ થયેલ મનમાં આત્માનો આવિર્ભાવ તેનું નામજ અભય.

છૂળા શદ્ધા મયં લજ્ઞા જુગુપ્સા ચેતિ પંચમી ।

ફુલં શીલં તથા જાતિરપી પાશાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

મુગ્ધામુ મોહ-અર્થાત્ એવંડીધું પીત્રા જેવી આકૃતિ, સકારીલતા, લજ્જા, બધ, શીતરી જેવી ગ્લાનિ યરી, 'કુસાભિમાન, યુષ્માભિમાન, જાતિ અભિમાન આ આઠ પ્રકારના પાશો (મૂર્છાઓ) જ્ઞાનમાં પ્રતિબદ્ધ થાય છે.

“મનની અસૌકિક ઉત્પત્તિ.”

“શરીરના અણુ અણુમાં આધિવેદના કરે છતાં મન ખેદ ન પામે, કે કાવર ન બને,

“પ્રિયમાં પ્રિયજનોનું મરણ થતાં શોક કે ગ્વાનિને વશ ન થાય.

“ઉદર નિર્વાહના સાધનોનો કેવળ અભાવ હોવા છતાં વિકંગતા કે સતાપ ન થાય.

“ભી કંકશા અને પુત્રાદિ પ્રજા મૂર્ખ હોય છતાં ઉદ્વેગ કે ચિંતા ન થાય.

“રહેવાને સ્થાન કે પહેરવાને વસ્ત્રનો કંકડો પણ ન હોય છતાં કલેશ કે ધિક્કાર ન પ્રકટે.

“મરણને ડાકીયા કરવું જોવા જતા, તેનો ભય ન થાય

“અત્યંત પોતાના મનાયના મનુષ્યો વેરી બનેલા જાણીય, અને  
દુઃખ તથા વિપત્તિને આજીવન જાણીય જતા તેના પ્રતિ કોઈ કે  
દેશ ન થાય

‘અત્યંત મંપતિનાળા કે અવહાનિક ઉન્નતિવાળાને જોઈ, દીનતા  
કે પોતાની હલખી સ્થિતિનું જ્ઞાન થઈ બધા ન ઉપજે

“જોટા રાજા કે નવાજાગાને જોઈ તેના વંશવંશ અત્યંત  
ત જવાય.

“અન્ય મનુષ્યના અંતર સુખ કે શાંત જોઈ ધર્મ ન પ્રકે  
સારેજ મનની અનૈકિક ઉન્નતિ થઈ ॥ એમ જાણવું હમ

“દર્પાદિ દોષોની બ્યાખ્યા”

દર્પ—અન્ય મનુષ્યો પ્રત્યે નિરંકાર વગેરેમાં દ્રઢશુદ્ધિ તે, રૂંચડા  
ધન વગેરેનો અભિધાય તે, દ્વેષ-શત્રુ વગેરેનો વધ કરવા માટે થતી  
શુદ્ધિ તે, સુસ્થ-અનુરૂપ દ્રવ્યાદિ લાભથી શુદ્ધિનું સ્વસ્થપણ તે, હુ માર  
અનુરૂપ દ્રવ્યાદિના અલાભથી થતું શુદ્ધિનું અસ્વસ્થપણ તે, કામ-  
ભી વગેરેમાં અભિધાય તે, ક્રોધ-પ્રવિહન પદાર્થના વિવાલથી શુદ્ધિમાં  
થતો હોભ તે, છોમ-પ્રાપ્ત કરેલ ધનનો ત્યાગ ન કરી સકાય તે,  
મોહ-મિત્રમાં શત્રુશુદ્ધિ અને શત્રુમાં મિત્રશુદ્ધિ તે, દુર્વ-ચિત્ત  
જાતમુખનો અભિવ્યક્ત કરનાર મુખવિકાસ વગેરેમાં હેતુમત ચિત્ત  
જ્ઞાપિ તે, મસૂયા-ખીજના ગુણોમાં દોષોનું આરોપણ કરવું તે,  
અહંકાર-દેહ ધન્વિય વગેરે સમુદાયમાં આત્મત્વ જમ તે, નિદ્રા-  
વિવિધ પુરોષોમાં પોતે કરેલી દોષોમિતિ અથવા વિવિધ પુરોષોએ  
કરેલી દોષોક્તિ તે, ગર્વ-અન્ય કગતા હુ અધિક હુ એવી વિપ્રજ્ઞાપિ  
તે મત્સર-વિદ્યા તથા ધન વગેરેમાં અન્યના જેવો થાઉં નેવા  
પ્રકારની શુદ્ધિ તે, દુઃખ-શીત્તઓની આગળ પોતે કરેલ જાણ, બ્યાન

૧ તથા પોતાનો અભિધાય ન જાણવા દેતા સીધી કે આકાશની રીતે  
પાડાની રીતેનો ઉપદેશ કરનાર માયાવી નૈમૃતિ જણાય છે

પમેતો પ્રાણ હરવો, અર્થે "દુત્તરણ અનુર્જાગમમ્" એવે હરેક  
મતનેનું જે જોનન કર્યું તે, આપા પ્રમાણા દેવોથી જે રદિન દોષ  
હો, તે પ્રદાનન મિલ્ય મળ્યું છે.

જાલરવે મદમોદો જ જાપવ્યં મોષિરેય જ ।

જનમ્પના જામિમાનિયં તથાડ્યાગિવમેષ જ ।

એવે વૈ જાતરોયાઃ જુ તદા વિષાગિર્ના મતાઃ ।

અ તત્પ, મદ-મોદ, અપગતા, રથાવાતા, જડના, અભિમાની-  
પણ, તથા જો.અ એ પ્રમાણે વિષાધોઓમાં આન રીતે મદા રહેલા છે.

જ જાતિપાદ્યપત્તો જ મંત્રવપત્તોડનુજુઃ ।

જ જ્યાઢાપ જપલધેય જ મદ્દોદ્ધર્મધીઃ ॥

મનુષ્યે દાધ, ધન, મેત્ર તથા વાળીની અપગતા, દુરિહતા,  
અને પરદોહ કરવાની હુદિ ન ગણવી.

આત્મનં જાનમેતેન જામિનો નિગ્યવેરિણા ।

કામરુપેણ કૌન્તેય દુષ્પૂરેણાનલેન જ ।

દે અર્જુન—ગમેશુભના સમુદ્ભવથી ઉત્પન્ન થએલો હરીપજ  
તમ ન થાય એવો અદર્શનીયો અને અતિ ઉદ્ધ કામરૂપી અગ્નિ જાની  
મનુષ્યોના જાનને પણ લાગી દે છે તેને તું પૈરી જળ; સ્ત્રીમિઃ  
વમ્ય જ જંદિરામ્ મુવિ મન શ્રીઆમ ભવવાન શ્રીગુરોવ પ્રત્યે  
હરે છે કે; શ્રીએ પૃથ્વીમાં જાના મનને ખડિત કર્યું નથી; "જ વિધ્યામ્  
કુરુ વ્રથમનુપ્પાજાં । શીનારદ ભવવાન અંગીરા પ્રત્યે હરે છે કે;  
મનુષ્યોએ સ્ત્રી, ધન, અને રાજ્ય આ ત્રણનો વિશ્વામ હરવો નહીં,  
તથા "જ મૂર્ગજનસંસર્ગઃ સુરેન્દ્રમુવનેષ્યથિ । ઈદના ધગમાં પણ  
મૂર્ખ માણસનો સંસર્ગ દુઃખરૂપ થાય છે.

મૃગયાક્ષા દિવામ્વાપ- પરિયાદઃ સ્ત્રિયો મદઃ ।

તોર્યન્ત્રિકં કૃષાઢવા જ કામજો દુષ્કર્તો ગણઃ ॥ મૃં મનુ

શ્રગપા, ભુગાગ, દિવમે નિદ્રા, પરનિદ્રા, સ્ત્રીસેવા, હરી વસ્ત્રધી

સ્તેયં દ્વિસાનૃતં વમ્મઃ કામઃ ક્રોધઃ સ્મયો મદઃ ॥

મેદો વૈરમચિન્વાસઃ સંસ્પર્શા વ્યસનાનિ ચ ॥

પતે પશ્ચદશાનર્થા હ્યર્થમૂલા મતા નૃણામ્ ॥

તસ્માદનર્થમર્થાસ્થ્યં શ્રેયોઽર્ચ્યં દુરતસ્ત્યજેત્ ॥

ભાવાર્થઃ—સંસારીને ધન વિના ચાલતું ન હોવાથી પ્રમાણિક-  
પણે નીતિપૂર્વક ધન મેળવવામાં દોષ નથી; ધનની તૃષ્ણા ને કે  
મટતી જ નથી, પરંતુ જે મનુષ્યને પોતાના અર્થ પુરતું પ્રાપ્ત થએલું  
હોય, તેવા માણસે વલખાં ન મારતાં પોતાના શ્રેય તરફ જ લક્ષ  
આપવું નોંધવું. અનર્થો અને ગુણ કર્યા વગર ધનનો સંગ્રહ થતો નથી,  
અને તેવી રીતે એટલે ‘યક્ષચિત્તસ્ય’ યક્ષની પેઠે ધન મેળવવામાં  
ચોરી, દ્વિસા, મિથ્યાભાષણ, દલ, કામ, ક્રોધ, વિરમ્ભ, મદ, મેદ-  
શુદ્ધિ, વૈર, અવિશ્વાસ, સ્પર્ષા, શ્રીઓનું વ્યસન, લુભારનું વ્યસન, અને  
મદિરાપાનનું વ્યસન મળી પદ્મ અનર્થો મનુષ્યને પ્રાપ્ત થાય છે.

અન્યાયોપાર્જિતં દ્રવ્યં દશવર્ષાણિ તિષ્ઠતિ ।

પ્રાપ્તે ચૈકાદશે વર્ષે સમૂલં ચ વિનશ્યતિ ॥

અન્યાયથી પેદા કરેલું દ્રવ્ય દસ વર્ષ સુધી રહે છે, અને  
અગીઆરમે વર્ષે તે મૂળસહિત નષ્ટ થાય છે.

જ્ઞાનાશ્લેષે ઉગ્ધર સાથે સંબંધ નથી—

ન તેન છૃદ્ધો મયતિ યેનાસ્ય પલિતં શિરઃ ।

યો યૈ યુવાપ્યધીયાનસ્તં દેવાઃ સ્થવિરં વિદુઃ ॥

માયાના વાળ ઘોળા થવાથી જુદું થવાતું નથી, પરંતુ યુવાન  
હોવા છતાં વિદ્વાન અને પરમાર્થ તત્ત્વમાં નિષ્ણવાન મનુષ્યને દેવતાઓ  
જુદું કહે છે. શાસ્ત્રોમાં ઉત્તરોત્તર અદ્ધાર પ્રકારના જુદું કહ્યા છે. તેમાં  
મુખ્ય અવસ્થા જુદું, તેથી જાતિજુદું, તેથી આશ્રમજુદું, તેથી વિદ્યા  
જુદું, તેથી ધર્મજુદું, અને તેથી જ્ઞાનજુદુંની સર્વોત્તમ શ્રેષ્ઠતા પ્રતિપાદન  
કરેલી છે. જ્ઞાનજુદું એટલે કલ્યાણરૂપ પરમાત્મતત્ત્વમાં આરૂઢ  
શિયતિવાળાને મહર્ષિઓએ જુદું તરીકે જણાવેલ છે.

જેમ હજાર ગાયના ટોળામાં વાહરું માતાની સમીપ જાય છે તેમ કરેલું કર્મ કર્તાની પછવાડે જાય છે.

असंमाने तपोवृद्धिः संमानाच्च तपः क्षयः ।

पूजया पुण्यदानिः स्याद्विन्द्या सद्गतिर्भवेत् ॥

અર્થ—સન્માનની હિંજીવાળો મનુષ્ય મિથ્યાવાદી અને પ્રસંગ શવાથી તેના તપનો દાપ થાય છે, અપમાનની હિંજીવાળાના તપની વૃદ્ધિ થાય છે, પૂજાની હિંજીવાળાનું પુણ્ય નાશ પામે છે, અને પાપોનો નાશ કરનારી નિંદાથી સદ્ગતિ થાય છે. જેમ માના પોતાના અધ્યાનું દામવતી શુ ધૂવે છે ત્યારે નિંદક મનુષ્ય પોતાની જીભવતી મલ સાફ કરે છે. સંત શ્રી તુકારામ કહે છે કે “નિંદકાભા ઘર અસાધ્ય હોજારી”. નિંદકનું ઘર પાસે દબે.

નિંદક હમારા મત મરો, મરો હમારા પુત્ર,

અપનેકો પાવન કરે, નો સરજેગા જૂત.

મૃગયાસક્ત રાજા દયારથ શ્રવણનો વધ કરી પુત્રનો વિયોગ કરાવનાર બંધકર શાપનું કારણ યર્ષ પડ્યા હતા. મૃગરૂપે યજ્ઞેશ્વર શ્વિના ગ્રાપથી પાંડુરાજના આણુ ગયા હતા. જુમારમાં જીતેલું દ્રવ્ય વિષરૂપ ગણાય છે. તેમાં ઉપરથી જીત દેખાય છે, પરંતુ તે મોટું વેર ઉત્પન્ન કરે છે. પાડવ, કૌરવો, નજરાજ, તેઓને જુમારથી જ રાજ્ય તથા વનવાસ વેઠવો પડ્યો હતો. વળી અત્યારના જમાનામાં સાધારણ જુગાર જેવા કે શેર-સટ્ટો-એકો-દુઓ તથા ઘોડોડાની રારત રમનારાઓને પણ પરધન હરણ કરવાની કુદેવ પડવાથી અનેક આપત્તિઓ ભોગવવી પડે છે.

ઝીમાં આસક્ત પુરુષ વિદ્યા અને ધન મેળવી શકતો નથી, રાજા રાજકીય કાર્યોમાં દ્રષ્ટિ આપી શકતો નથી, અને પરઝીમાં પ્રીતિવાળા પુરુષનું તો સર્વસ્વ નાશ પામે છે. સીતા નિમિત્તે રાવણના સર્વ કુટુંબનો અને ધન વિગેરેનો નાશ થયો હતો.

યો ધ્રુવાણિ પરિત્યજ્ય અધ્રુવં પરિપેચતે ।

ધ્રુવાણિ તસ્ય નદ્યંતિ અધ્રુવં નષ્ટમેવ ચ ॥

જે મનુષ્ય ધ્રુવને એટલે નિશ્ચલને ત્યજીને અધ્રુવ એટલે નાશવંતનું  
તેવન કરે છે તેવા મનુષ્યનું ધ્રુવ તો નાશ પામ્યું, અને અધ્રુવ તો  
॥૩ પામેલું જ હોય છે.

ગાયત્રી સર્વમંત્રાણાં શિરોમણી તયા સ્થિતા ॥

વિદ્યાનાપિ તે નૈતાં સાધયેત્ સર્વસિદ્ધયે ॥

સર્વ મંત્રોમાં ગાયત્રી મંત્ર શિરોમણી છે તથા તેનું અર્થ સહિત  
અનુષ્ઠાન કરવાથી સર્વ વિદ્યા અને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

સન્ધ્યાદિ કર્મ કરતી વખતે ઓછામાં ઓછા ગાયત્રી મન્ત્રના  
૧૦૮ જપ અવશ્ય કરવા જ જોઈએ, તેવી રીતે કરવામાં અસમર્થ  
જનોએ ૧૦ જપ જરૂર કરવા.

દ્વિજને વૈદિક સંસ્કારના સમયે યજોપવીત કરાવવાવાલા પાસેથી  
ગાયત્રી મંત્રનો ઉપદેશ લેવાનું કહ્યું છે અને “વેદ યચ દ્વિજાતીનાં  
તિઃશ્રેયસકરઃ પરઃ ॥” ગાયત્રી મન્ત્રના ઉપર ખીન્ને કોઈપણ મંત્ર  
લેવાનું અને આપવાનું દ્વિજને માટે વેદશાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે.

સમ્પૂર્ણ નિત્યકર્મ કરવાને અસમર્થ પુરૂષોએ સન્ધ્યાદિ કર્મ  
કરતી વખતે નીચેના મન્ત્રોનો પાઠ કરવાથી બ્રહ્મપત્નના ફલનો  
લાભ થાય છે.

( ઋગ્વેદ પ્રથમ મન્ત્ર )

ૐ અગ્નિમીઢ ઇત્યસ્ય મધુચન્દા ઋપિ ગાયત્રી ઇન્દાઽગ્નિ  
દેવતા બ્રહ્મયજ્ઞ જપે વિનિયોગઃ ।

ૐ અગ્નિમીઢે પુરોહિતં, યજ્ઞસ્ય દેવમૃત્વિજં । હોતારં  
રત્નઘાતમમ્ ॥ ૧ ॥

( યજુર્વેદ પ્રથમ મન્ત્ર )

ઇપે ત્વેત્યસ્ય યાજ્ઞવલ્ક્યઃ ઋપિ રુષિઃકલ્પ્યો, વ્યારુર્દેવતા,  
બ્રહ્મયજ્ઞ જપે વિનિયોગઃ ।

પરન્તુ મંસારીક ગોમ અને વિલાસો સંબંધે જેની આમંત્રિ નાશ થઈ ન હોય તેવા માત્ર વયોટ્કનું મન તો અદાર વર્ધના યુવાન જેવું હોય છે, તે વૃદ્ધ ગણાતો નથી.

वेदां कालं तधाऽत्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनं ।

उपपत्तिं जघस्थां च छात्या शौचं समारमेत् ॥

તિતિક્ષા ભેદએ તેટલી બની શકે નહોં એવું ભેદને શાસ્ત્ર-દારોએ તેવાઓને યુક્તિયુક્ત આગા કરી છે કે, દેશ, કાળ, પોતે, દ્રવ્યશીલક, પ્રયોજન, યુક્તિ, અને ઉભર એ બધું ભેદ વિચારીને બની શકે તે રીતે શૌચ-પવિત્રતા અર્થાત્ આચાર પાળવો.

वर्तमानेन कालेन प्रवर्तन्ते विचक्षणः ॥

विचक्षणं पुरुषो वर्तमानं कालेन अनुसरति वर्तते ॥

अग्निहोषां बलं पुंसां शुक्रं यस्य च जीवितम् ।

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन अग्निं शुक्रं च रक्षयेत् ॥

જઠરામિથી અત્તનું પાચન થઈ બસ (શુક્ર) પેદા થાય છે અને તે શુક્ર મનુષ્યનું જીવન છે, માટે જઠરામિ, અને શુક્રનું રક્ષણ કરવું ભેદએ.

“સ્મરણ”-એટલે ભોગશુદ્ધિથી ચિત્તમાં સ્ત્રીઓનું ચિંતન કીર્તન એટલે વાણી વડે સ્ત્રીઓના શુષ્ણેની વાર્તા, કેલિ: એટલે સ્ત્રીઓની સાથે જુગાર સોગડાગાજી ધત્વાદિ ક્રીડા, “પ્રેક્ષણ”-એટલે ભોગશુદ્ધિથી સ્ત્રીઓને જેવું, મુદ્દામાપણ, એટલે સ્ત્રી સાથે એકાંતમાં વાતો કરવી, સંકલ્પ: એટલે સ્ત્રીઓની પ્રાપ્તિની જે ઇચ્છા, અપ્યવસાય:-એટલે સ્ત્રીઓની પ્રાપ્તિ માટે વારંવાર મનમાં વિચાર, ક્રિયાનિવૃત્તિરેષ્ઠ એટલે વ્યભિચાર; એવી રીતે આઠ પ્રકાર મૈથુનમાં ગણાય છે.

उत्सवे लोकयात्रायां तीर्थेष्वन्यनिकेतने ।

न पत्नीं प्रेषयेत्प्राज्ञः पुत्रामात्यविर्जिताम् ॥

શુદ્ધિમાન મનુષ્યે સ્ત્રીને ઉત્સવોમાં, લોકોના મેળામાં, તીર્થોમાં તથા ખીજને ઘરે પુત્ર અથવા વિશ્વાસુ માણસ વિના મોકલવી નહોં.

દેવયજ્ઞ,<sup>૧</sup> પિતૃયજ્ઞ, મનુષ્યયજ્ઞ, ભૂતયજ્ઞ, અને ધર્મયજ્ઞ અર્થાત્  
પચમહાયજ્ઞ કર્યા સિવાય માત્ર પોતાના જ માટે રાધે છે. તે પોતાનાં  
પાપો રાંધીને જ ખાય છે. માટે યથારક્તિ કરવા જ જોઈએ.

તથૈવ સતિ કર્તારમાત્માને કેવલં જુ યઃ ।

પશ્યત્યકૃત્ત્વુદ્ધિત્વાદ્ય સ પશ્યતિ દુર્મતિઃ ॥ ગી૦ ૧૬

અર્થઃ—જો મનુષ્ય નિરૂપાધિક અને અસંગ આત્માને કર્તા જુવે  
અર્થાત્ જાણે છે, તે કુદૃષ્ટબુદ્ધિવાળો સંસ્કારહીન મનુષ્ય યથાર્થ જાણતો  
નથી કારણ કે “પરં ભાવમજ્ઞાનંતો મમાગ્યયમનુત્તમમ્” ॥

તેઓ મારા અવિનાશી અને સર્વ શ્રેષ્ઠ એવાં સ્વરૂપને  
જાણતા નથી.

દાસશ્રોત્રઃ—સમર્થ સ્વામી શ્રી રામદાસજી કહે છે કે ભગવાનના  
નામના ચોદ કરોડ જપ કરનારને ભગવાન સગુણ રૂપે પ્રત્યક્ષ દર્શન  
આપે છે, માટે એવી ઇચ્છાવાળાએ સિદ્ધ પુરુષના વચન ઉપર  
વિશ્વાસ રાખી કાર્ય કરવા મડી પડતું જોઈએ. “પ્રયત્નેન કાર્યાણિ  
સિદ્ધયન્તિ ન મનોરથૈઃ સિદ્ધયન્તિ” ॥

“સુકૃત સોક્રોધાથી ચાર પ્રકારના મનુષ્યો પરમાત્માને બળે છે,  
તેમાં ચાર્ત-અક્ત પોતે જ કુ ખરૂં થઈને જ પદાર્થની અપેક્ષા કરે  
છે તે પદાર્થવાળી ભક્તિરૂપ પોતે જ બને છે અર્થાર્થી-અક્ત પોતે જ  
અર્થ, અર્થપ્રાપ્તિનું સાધન, અને અર્થપ્રાપ્તિની ઇચ્છા કરનાર એ  
પ્રમાણેની ત્રિપુટી બનીને પોતાને જ અર્થ નામની મર્યાદામાં લાવી  
મૂકે છે, તથા અજ્ઞાનને પ્રકાશિત કરી, બુદ્ધિમાં બેદ ઉત્પન્ન કરી,

૧ સિવનૈવેદ્ય દેવામા દોષ મનાય છે તે માત્ર સ્થાપિત સિંગને માટે  
છે. પરંતુ નર્મદેશ્વર અથવા પાર્શ્વેશ્વર સિંગને શુદ્ધદેવતા પૂજતા હોઈ એ  
તેનું નૈવેદ્ય પરમપાવન હોઈ સર્વથા ગ્રાહ્ય છે. આ વિષયનો વિરોધ જુલાસો  
જાણુ બેસસિદ્ધ સગૃહીત “સિવનિર્માલ્ય નિર્લય” જોઈ લેવો. ત્રિષ્ટુ નૈવેદ્ય  
દેવાનો ભાગવનમા નિષેધ લખેલો છે તે પછુ શુદ્ધદેવતા તરીકે પૂજતા શાલિ-  
ગ્રામના નૈવેદ્યને માટે નથી.



ॐ इये 'त्वोज्जे' त्वा घाययः स्थ देवो नः सविता  
प्रार्थयतु । श्रेष्ठतमाय कर्मणे ॥ २ ॥

( सामवेદ પ્રથમ મન્ત્ર )

અગ્ન આયાહીત્યસ્ય ગૌતમ ઋષિ ગાયત્રીહ્રન્દોઽગ્નિર્દેવતા  
બ્રહ્મયજ્ઞ જપે યિનિયોગઃ ।

ॐ અગ્ન આયાહિ હીતયે શૃણાનો હ્રન્વ દાતયે । નિદોતા  
સત્સિ વહિપિ ॥ ૩ ॥

( અથર્વ વેદ પ્રથમ મન્ત્ર )

શન્નોદેવી રિત્યસ્ય પિપ્પલાદ ઋષિર્ગાયત્રી હ્રન્વ આપો  
દેવતા શાન્તિકરણે યિનિયોગઃ ।

શન્નો દેવીરભિષ્ઠ આપો ભવન્તુ પીતયે । શં યોરમિ-  
શ્રવન્તુ નઃ ॥ ૪ ॥

પરાશ્નં વશગાયત્રી શ્રાદ્ધે ચૈવ શતત્રયં ।

સીમંતે ચ સદસ્ત્રાણિ અયુર્ત પ્રેતભોજને ॥

વક્રાક્ષર પ્રદાતારં યો ગુરં નામિ ધંદતે ।

શ્વાતયોનિ શતં મુક્ત્યાન્ન ચાણ્ડાલેષ્યામિ આયતે ॥

અર્થઃ—અ-ક્ષર એટલે નાશભાવથી રહીત “તત્ત્વમસિ” શ્વ  
ધ્વજની એકતાનો ભોધ કરનાર ગુરુને જે મનુષ્ય પ્રજ્ઞામ નથી કરતો  
તે કુતરાની એકસો થોની ભોગથી આંકાકને ત્યાં જન્મે છે.

પંચસૂતા ગૃહસ્થસ્ય છુલ્લો પેપથ્યુપસ્કરઃ ।

કણ્ઠની ચોદકુમ્ભશ્ચ ઘણ્યતે યાસ્તુવાહન ॥

ગૃહસ્થાશ્રમીને દરરોજ સુલો, ઘંટી, સાવરણી, ખાંડખીઓ, અને  
પાણીઆરં બાટલાં સ્થાનોમાં છપજંતુ મરવાથી પાપની ઉત્પત્તિ  
થાય છે, માટે તે તે સ્થાનોનાં કામ કરતી વખતે તથા હાંધુ લોપતી  
વખતે કાળછપૂર્વક ત્યાંજ દ્રષ્ટિ રાખીને કરવાં જોઈએ.

યશ્શિષ્ટાશિનઃ સન્તો મુખ્યન્તે સર્વેકિલ્ષિપૈઃ ।

મુજ્જતે તે ત્વર્ધં પાપા યે વચન્ત્યાત્મકારણાત્ ॥

દેવયજ્ઞ,<sup>૧</sup> પિતૃયજ્ઞ, મનુષ્યયજ્ઞ, જૂનયજ્ઞ, અને ઘક્ષયજ્ઞ અર્થાત્ પંચમહાયજ્ઞ કર્યા સિવાય માત્ર પોતાના જ માટે રાંધે છે. તે પોતાનાં પાપો રાંધીને જ ખાય છે. માટે વચાચકિત કરવા જ જોઈએ.

તત્રૈવ સતિ કર્તારમાત્માનં કેવલં તુ યઃ ।

પદ્યત્યકૃતબુદ્ધિત્વાજ્ઞ સ પદ્યતિ કુર્મતિઃ ॥ ગી૦ ૨૬

અર્થઃ—જો મનુષ્ય નિરૂપાધિક અને અસંગ આત્માને કર્તા ભુવે અર્થાત્ જાણે છે, તે દુષ્ક્રુદ્ધિવાળો સંસ્કારહીન મનુષ્ય વચાર્થ જાણતો નથી કારણ કે “વરં માવમજ્ઞાનંતો મમાગ્રયમનુત્તમમ્” ॥

તેઓ મારાં અવિનાશી અને સર્વ એક એવાં સ્વરૂપને જાણતા નથી.

દાસખોદ્ધઃ—સમર્થ સ્વામી શ્રી રામદાસજી કહે છે કે જગવાનના નામના ચોદ કરોડ જપ કરનારને જગવાન સગુણ રૂપે પ્રત્યક્ષ દર્શન આપે છે, માટે એવી ઈચ્છાવાળાએ સિદ્ધ પુરુષના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી કાંઈ કરવા મંડી પડતું જોઈએ. “પ્રયત્નેન કાર્યાણિ સિદ્ધયન્તિ ન મનોરથૈઃ સિદ્ધયન્તિ” ॥

“સુકૃત લોકોમાંથી આર પ્રકારના મનુષ્યો પરમાત્માને જાણે છે, તેમાં આર્ત-જક્ત પોતે જ દુઃખરૂપ થઈને જો પદાર્થની અપેક્ષા કરે છે તે પદાર્થવાળી ભક્તિરૂપ પોતે જ અને છે કર્થાર્થીઃ—ભક્ત પોતે જ અર્થ, અર્થપ્રાપ્તિનું સાધન, અને અર્થપ્રાપ્તિની ઇચ્છા કરનાર એ પ્રમાણેની ત્રિપુટી જનીને પોતાને જ અર્થ નામની મર્યાદામાં લાવી મૂકે છે, તથા અજ્ઞાનને પ્રકાશિત કરી, બુદ્ધિમાં બેદ ઉત્પન્ન કરી,

૧ શિવનૈવેદ્ય લેવામા દોષ મનાય છે તે માત્ર સ્થાપિત લિંગને માટે છે. પરંતુ નમદેવેર અથવા પાર્શ્વેવાદિ લિંગને શૂદ્ધદેવતા પૂજતા દોઈ એ તેનું નૈવેદ્ય પરમપાવન દોઈ સર્વથા ગ્રાહ્ય છે. આ વિષયનો વિશેષ ખુલાસો બાજુ બેસસિદ્ધ સંશુદ્ધીત “સિવનિર્માલ્ય નિર્ણય” જોઈ જવા. વિષય નૈવેદ્ય લેવાનો સાગવતમાં ત્રિવેદ કહેલો છે તે પશુ શૂદ્ધદેવતા તરીકે પૂજતા શાલિ-ગ્રામના નૈવેદ્યને માટે નથી.

પોતાને ગમતા ઉપચારો વડે, મનમાં નાના પ્રકારના ઉદ્દેશોને ધારણ કરી પરમાત્માની ઉત્પત્તિ અને નાશ<sup>૧</sup> બનાવે છે. એટલે તે પ્રકારના ઔદિક અને પારલૌકિક વાસનાવાળા સકામ<sup>૨</sup> ભક્તોને તેમની ધારણા પ્રમાણે જ ફળપ્રાપ્તિ થાય છે. અને જિજ્ઞાસુ:-અક્તમાં જ્ઞાનની ઈચ્છા અને જ્ઞાન એ બંનેરૂપ પોતે જ બને છે.

“તેષાં જ્ઞાની નિત્યયુક્ત’ષ્ઠકમક્તિર્વિશિષ્યતે ॥

જેનું ચિત્ત મિથ્યા પદાર્થને ત્યાગીને સર્વકાળ આત્મામાં લાગેલ હોય છે એટલે કે શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસનના ક્રમવડે ભક્ત-ભક્તિ અને ભગવાન એકરૂપ થાય તેવા પ્રકારની ભક્તિના નામથી ઓળખાતી ચતુર્થ ભક્તિયોગવાળા જ્ઞાનીની અતિ શ્રેષ્ઠતા દર્શાવી છે.

આધુનિક જમાનામાં મહાભક્તિમતી મીરાંબાઈ તથા નરસિંહ મહેતા આદિ ભક્તરાજોના ચરિત્રો ઉપરથી જણાય છે કે; તેઓ શમ-દમાદિ સાધન સમ્યક્ તથા આત્મતિક વૈરાગ્ય અને નિષ્કામતા વડે અગાઉના જન્મોના અપમાનુસાર પુરુષાર્થ-કર્મ વડે જેને વિશુદ્ધ સત્ત્વ કહેવામાં આવે છે તે પ્રમાણેની સ્થિતિને પ્રાપ્ત થએલા અર્થાત્ તદ્દુપ હતા “વિશુદ્ધસત્ત્વઃ કામયતે ચાંશ્વકામાન્-” એવા વિશુદ્ધ સત્ત્વવાળા અર્થાત્ ચતુર્થ ભૂમિકાથી પર ગએલાના અંતઃકરણની ઈચ્છા અનુસાર ચમત્કારો જનતા હતા અને તે ભક્તોના અંતઃકરણમાં સંસારીક સુખો તથા ભોગ વિલાસોનું જરાપણ સ્થાન નહોતું અને એવું માગતા હતા કે:-

૧ વાદીઓ જન્મ રહિત ભક્તની પણ પરિણામવડે ઉત્પત્તિ અને નાશ બનાવે છે! તથા દ્રષ્ટા જે જોનારો તેને જોવાની વસ્તુ બનાવે છે!! પરંતુ જન્મ અને મરણ રહિત અનંત ધર્મવાળો કાર્યપણુને કેમ પામશે!! માણસોનું કૃતૃત્વ અને કર્મ પરમેશ્વર ઉત્પન્ન કરતા નથી; તેમ તેના કૃણની યોગના પણ કરતા નથી, પરંતુ જેનો જેવો અધ્યાસ (સંસ્કાર) હોય તે તે પ્રમાણે કર્યા કરે છે.

૨ લોહીથી ખરડાયલા દાખ લોહીથી સાફ થશે નહીં.

યદિ રાશીશ મે કામાન્ વરાંસ્ત્વં વરદર્પમ ।

કામાનાં હૃદયસરોહં ભવતસ્તુ વૃણે વરમ્ ॥

વરદાન આપવામાં એક એવા શ્રીનારાયણ પ્રભુ મારા હિપર પ્રસન્ન થયા હો તો એવું વરદાન આપો કે મારા હૃદયમાં ઠાઈપણુ બાબતની માગણીનો અંકુર પેદા ન થાય. બહુ અક્રિય છતાં સક્રિય બાસે છે તેનું કારણુ સ્વભાવ માત્ર જ છે અને એ બધી પ્રવૃત્તિ કરાવે છે પરંતુ બહુ પ્રવૃત્તિનું કારણુ નથી. સ્વભાવ એટલે માયા-અવિદ્યા ઇત્યાદિના નામે અવહારની જે પ્રકૃતિ તેજ બધાની કર્તા છે. બહુમાં તેની ગંધ પણ નથી, એમ સમજીને બહુની દશાને યથાર્થ જાણવી -સમજવી, કારણુ કે વિશુ-એટલે સર્વમય એવું બહુ તે કાંઈનાં પાપ કે સુકૃત લેવું કે આપવું નથી. તેને દયા-પ્રસાદ કે હોલા કાંઈ નથી.

ન કર્તૃત્વં ન કર્મોણિ લોકસ્ય સ્ત્રજતિ પ્રભુઃ ।

ન કર્મફલસંયોગં સ્વભાવસ્તુ પ્રવર્તતે ॥ ગી૦ ૧-૧૪

અર્થ:—ઈશ્વર-મનુષ્યનાં કર્તાપણાં વગેરેને, તેનાં કર્મોને, તથા કર્મનાફળોના સંબંધને ઉત્પન્ન કરતા નથી. પરંતુ તે તો જીવનો જ સ્વભાવ છે, એટલે અનાદિ કાળની અવિદ્યા જ જીવને કર્તૃત્વાદિકે રૂપે કર્મ સાથે જોડે છે.

એમ સૂર્યનો ઉદય અવાધી મનુષ્યો પોત પોતાનાં કાર્યો કરે છે, પરંતુ સૂર્ય કાંઈ પણ કરતો નથી. તેમજ આત્મા કાંઈપણુ કરતો નથી અને કાંઈ પણ કરાવતો નથી.

પરંતુ પ્રમાતા-પ્રમેય-પ્રમાણુ-કર્તા-કર્મ-કરણુ-લોકતા-લોચ- — અને લોગ એવી રીતે નવ પ્રકારે સંસાર પ્રપચ્ચ અનત ગુણુવાળો જણાય છે તે માત્ર અજ્ઞાનની આવરણુ અને વિદ્યેય શક્તિનો પ્રભાવ છે. જોથી કરીને પોતાનો બહુભાવ તિરોહિત થવાને લીધે વાસનાના બળે મોહ પામે છે, અને અક્રિય બહુમાં ક્રિયા<sup>૧</sup> આરોપી મિથ્યા-

૧ મનુષ્યને પોતાની ક્રિયાનો હેતુ જાણવો હોય તો તેમણે પોતાના આત્માને પૂછી જોવું તો તેનો આત્મા તરવ જ જણાવી દેશે કે આના માટે અને તે “ ધૂમ્રાશૃત બમિની જેમ, સરોવ સર્વ પ્રવૃત્તિ તેમ ” જણવું.

જ્ઞાનમાં કુટાય છે. અર્થાત્ જ્ઞાન પ્રમાદના ઉત્થાનની લહેરી છે.

“ કષ્ઠં ચવાનાં કારણેઃ ઈન્દ્રિયા, કુઃખ, મુખ, રાગ, દ્વેષ ઇત્યાદિ અને તેના આશ્રયરૂપ જે ચરીર, કર્તા એટલે કઈ હું એવા પ્રકારનો અભિમાની અહંકાર અથવા જીવ, અંતઃકરણ અર્થાત્ જેને બુદ્ધિવિજ્ઞાન ઇત્યાદિના નામથી કહેવામાં આવે છે તેના તાદાત્મ્યાભ્યાસે કરીને આત્માને વિષે કૃત્વત્વાદિ આરોપ કરે છે. અર્થાત્ સર્વ કર્મોની જન્મ-ભુમિ જ્ઞાન અને માયા છે.

કુઃખ નિવૃત્તિનો ઉપાય જગતના મિથ્યાત્વનું ઉપલક્ષ્ય જ્ઞાન નથી. પરંતુ જગત્ મિથ્યા હોવાથી વાસનાના-આશ્રય તથા વિષય વિગેરે સ્વપ્ન પદાર્થોની ખેડે અવિષ્મયન હોવાથી મૃગજીવવત્ કામતા અવલોકારિક તથા પ્રાતિભાસિક પણ ચત્ત્વ હોવાથી જેનું ચિત્ત સદા વિલીન રહે છે તેવું દ્રઢજ્ઞાન<sup>૨</sup> કુઃખ નિવૃત્તિનો હેતુ છે

न देया वृण्डमादाय रक्षन्ति पशुपालयत् ।

यं हि रक्षितुमिच्छन्ति बुद्ध्या संयोजयन्ति तम् ॥

પશુઓના રખેવાળની માફક દેવતાઓ હાથમા લાકડી લઈ જોવાળી કરતા નથી, પરંતુ પ્રતિબંધનો ક્ષય અર્થાત્ સંસારામ્ભિનો નાશ કરી બુદ્ધિને પરમ ધર્મમા યોજે છે.

अयमात्मा नित्यसिद्धः प्रमाणे सति भासते ॥

આત્મા નિત્યસિદ્ધ છે એવું પ્રમાણો વડે કરીને ભણુવામાં

૨ નવારે કુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેથી મુક્ત થવામા આવશે, ક્રમ, કુળ, વીર્ય, વિહાર, અને મત્ર આગાનું મર્દ પશુ સમર્થ થઈ નથી. પરંતુ શમાવિરૂપ સત્ત્વ, ધીરજથી શાન્તિ થાય, છે તથા “ તત્ત્વચિત્તિરોદયૈર્દર્શિર્જેવ હોમાર્ચનાદિમિ ” બીજી, કાન, નાસ, હોમ, અર્ચન આદિથી કરે એવું પ્રાણીક કર્મમા અત્યંત ભક્તિવાદી મનુષ્યને માટે ઉપરનું શાસ્ત્ર વચન છે. અને જ્ઞાનીની દ્રષ્ટિમા પ્રાણીક કર્મ એટલે યુગલની જેઠે જાણારે બાસડ રારીર વચન કરી નાખેલ પદાર્થની જેઠે દોષ છે એટલે તેનું મહાજ્ઞ અથવા આસન્ધિ નિરાનો ન હોય છે.

આવે છે. તત્ત્વવેત્તા ગુરુની કૃપાવડે પ્રાપ્તિ એવો જે વિચાર; જે ભાણસને સહકારી વા અતુલ થાય એટલે કે જેને ગળે ઉતરે તેને તો સર્વોત્કૃષ્ટ અને મહાન રૂળના હેતુવાળું આત્મ-જ્ઞાન સુલભ અને અનાયાસવડે જ પ્રાપ્ત થાય છે. એવા સુલભ-માર્ગ વિષે સર્વ પ્રાણીઓની પ્રવૃત્તિ ન થવાનાં મુખ્ય કારણો એવાં હોય છે કે; ભ્રાંત ભેદવાદી મનુષ્યોના સંગના સંસ્કારવડે અનર્થના હેતુવાળી અશ્રદ્ધા જ કારણ છે. હવે જણાવવાનું કે બ્રહ્મ આત્માની ઐક્યતાનું સાધન વિચાર, અને તેનું રૂળ જે ભાણ એવું શાસ્ત્રોમાં જણાવેલું છે. તે ત્રણે બાબતોને “અધ્યદધાનાઃ પુરુષાર્થમ્દેશ્યાસ્ય પરંતપ ॥” અશ્રદ્ધાવડે અપ્રમાણરૂપ માને છે અને મનાવે છે. જેથી કરીને “અપ્રાપ્યમાંનિવર્તેતે મૃત્યુસ્તં-સારવર્ત્મનિ” ॥ મૃત્યુ યુક્ત સંસારરૂપ માર્ગ વિષે ભ્રમણ કરે છે.

“આત્માની સિદ્ધિથી યાવન્માન જગતની સિદ્ધિ છે, પરંતુ સન્દિગ્ધ મનુષ્યોની શકા-નિવૃત્તિના માટે શ્રુતિ, સ્મૃતિ વગેરે સત્ શાસ્ત્રોના અવાજો આત્માની સત્તાને સ્થળ સ્થળપર પ્રમાણ આપી રહ્યાં છે; પરંતુ તે સર્વે શાસ્ત્રો અને પ્રમાણો પરમાત્માના પત્રો છે અને આત્માને જાણવા માટેની જ વ્યુત્પત્તિઓ છે “ શ્રી નિશ્ચલકાંતજી કૃત વિચારચંદ્રોદય મંથ વાચો. ”

એક વાણીઆને અથવા પારસીને બ્રાહ્મણ બનાવી ખીજા બ્રાહ્મણો પોતાની સાથે લઈ જાય છે અને બ્રાહ્મણ કરે છે કે; બ્રાહ્મણોદ્-હું બ્રાહ્મણ છું એમ ગોખતો રહેજે જોજે હો ! જુલતો નહીં; અને વૈશ્ય કે પારસી છું એવું જૂલી જજે. તેથી તે ગોખ્યા કરે છે, અર્થાત્ બોલ્યા કરે છે. પરંતુ પેલા બ્રાહ્મણોને એવી રીતે બોલ્યા કરવાની કશી જરૂર નથી, કારણ કે તેના અંતઃપટપર એવા સંસ્કારનો વધાર બેસી ગયો છે કે અમે બ્રાહ્મણ જ છીએ. તેમ સ્વરૂપે હું બ્રાહ્મણ છું, એવું નિદિધ્યાસન વડે જોણે સિદ્ધ ૬૯ કરેલું હોય છે તેને તેથી રીતે વારંવાર બોલ્યા કરવાની જરૂર નથી.

જેમકે મારું નામ પરમાનન્દ છે, તો પછી હું પરમાનન્દ છું-  
પરમાનન્દ છું એવી રીતે ગોખવાની શી જરૂર !'

“આત્માથી વિન્ન ખીજા પ્રગરનો ૧ બોધ કરનાવાળા મત  
પંથ, સમ્રદાયો-વાડાઓમા સારી રીતે જકડાયલા મેંદાઓના અત  
પટપટ વાડાઓની શિયાપત્રીઓની એવી અજળડ છાપ બેઠેલી જેવામ  
આવે છે ( કાલી નીકળે નહીં અને.. ) જેથી ધદને દિવમે  
ક્રમોત થાય છે

‘ પરમાત્માને તેના ગુણ ગણીને સમજવા કરતાં તેના ગુણ  
ગણાય તેમ નથી એમ માનવાથી તમે તેને વધારે સારી રીતે  
જાણી શકશો ’

‘ રાગ અને દ્વેષ બને જોડીયા ભાઈ છે ત્યાં રાગ ત્યાં દ્વેષ  
પણ રહેલો જ હોય છે ’

‘ હાસ્ય વિનોદાદિકમાં અત કરણ વાણીના વિષયના આમરે  
થાય છે ’

આ સાકર વરતુ છે અથવા જાણવામા આવી શકે છે એવું  
મન તથા શુદ્ધિનુ માવવવપણું જે વડે જાણાય છે તે આત્મદેવજ તું છે.

‘ અનુભવજનક શબ્દો સત્પુરૂષો પોતાના હિતના માટે ગ્રહણ  
કરે છે ત્યારે મૂખ માણસો વિવાદ માટે ગ્રહણ કરે છે ’

‘ જ્ઞાન અને કર્મ એ બંનેના વિન વિન જ અધિકારી હોય છે,  
અને જ્ઞાન નિષ્ઠાના ઉપાય રૂપ જે નિષ્કામ કર્મનિષ્ઠા છે તેમા કર્મનિષ્ઠા  
પ્રધાનરૂપે છે અને એવી નિષ્કામ કર્મનિષ્ઠામા જ્ઞાન ગૌણરૂપે રહે છે  
દારાજ કે દીવો લઈ સૂર્યને જોવાય નહીં ’

૧ કાકો અજમેર ગયા કામળે રે, કરી વાચનારે કાવ્ય સારારા —કામ  
દાએ જેમ પહેલી આખો ફાગ નાખે છે તેમ તેવા ગુરુઓ કુતર્કો કરી બોતા  
ગિદારો જોની આખે અનાતમ પાટા જકડીને જાધે છે અને પારધિ જેમ  
વીલાત વરે વમાળે મુગ્ધાને એકાં કરે છે અને તે બિચારાને તીખા બધ  
વડે પ્રાણ હરે છે તથા અત વાણાવદિ શૈવા સમામખે વ વૈષ્ણવા  
નાનાદ્યપરા કૌલ વિચરંતિ મહીતલે ॥ ” એવા મનુષ્યોથી સાવધાન રહેવું

‘વાસના અવાતર ભેટે કરીને ઘણા પ્રકારની હોય છે પરંતુ સાગરપે એટલુંજ જાણવાનું કે વગર વિચારે અન્ધ પતન થઈ મનને કલેશમાં લાઈ જાય તેનું નામ વાસના ’

‘લોકોને કર્મના આચરણમાં જ્ઞાનદ્રષ્ટિ છે કાગળ કે માપદાયિક લોકો સૂર્ય ચંદ્ર, ઇંડ, વરુણ, અગ્નિ વિગેરેમાં પરમાત્માની પૂજન કરે છે પરંતુ તે તેમનું જાનન પદ્મતિપુર સરનું ન હોઈને જમપૂર્ણ હોય છે, માટે આચરણનું જ્ઞાન પણ નિર્દોષ ચવાથી ફળ વ્યાપ્તિ થાય છે ’

‘વાર્તિકમાર પ્રૌઢીવાદનો આશ્રય કરીને ત્રિવર્ણસુધી મન્યામની હા પાડે છે પરંતુ ખરા માનસ ત્યાગ અને બ્રહ્મભાવ તેમાં વાસ્તવિક રીતે વર્ણભેદ કર્યા ?

‘પાપી જીવને પ્રાણ છૂટતી વખતે એક સહજ વાંછીતી વેદના તથા જન્મમરના પાપો ભયાનકરૂપ ધારણ કરી તેની સામે ઉપસ્થિત થાય છે અર્થાત્ વિશ્વદ્રષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે તથા વાન પિત્ત વદ વોર શત્રુની માફક પોતાનું રૂપ દેખાડે છે કે જેનું વર્ણન કરી શકાય નથી, એવી મર્માન્તિક વેદના થાય છે પરમાત્મા કહે છે કે સનદિન તેમ હૈ એન્દિન મેરા હૈ ” માટે મનુષ્યે જાણવું કે મૃત્યુ એક અજ્ઞ (ભયકર) સમય છે એવું જાણીને જ્ઞાની તથા અજ્ઞાનીએ મન, વાણી અને કર્મથી ચતા પાપોનો મયમ કરવો તથા હૃદયગત અવૃત્તને ત્યજવું

“વાક્સંયમો હિ નૃપતે સુદુષ્કરતમો મત ॥ ’

મનુષ્ય જે જે વખતે જે જે શબ્દો ઉચ્ચારે છે તે તે શબ્દો ઉચ્ચારવામાં અત્ત કરણનો હેતુ શુ છે, સમતાનો હેતુ છે, કે વિષમતા છે, શ્રદ્ધા, કષ્ટતા, તીવ્રતા આશ્લેષ, કે કોઈ જોગ પ્રકારની પાપ-નિષ્ઠા છે તે જાનતનો વિચાર કરી વાણી તથા શરીરની ચેષ્ટાને

૧ એક ચૈર્વવાન મનુષ્યના મત્સ્ય વખતે તેને પૂછવામાં આવ્યું તમે બ્યાડુજ કેમ છો? શુ થાય છે? તેમણે ચૈર્વથી જાણ્યું કે હું મરવાથી ડરતો નથી પરંતુ વેદનાનું વર્ણન કરી સમજાવી શકાય તેમ નથી, એટલામાં તેનો પ્રાણ છૂટી ગયો



નિયમમાં રાખવાનો પ્રયત્ન થાય તો કરવો, કામ્ય કે, સુઘસ્ય  
 દુઃસ્ય ન કોઽપિદાતા । પરો દદાતીતિ કુવુદ્ધિરેવા ॥ સર્પની  
 માફક પોતાનું ઓકેણુ ઝેર પોતાને જ ખાવું પડે છે એવો પરમાત્માનો  
 નિયમ (કાયદો) છે ઉપરની બાબતનો વિચાર થવો એ મહાન પ્રુણ્યનું  
 ફલ છે અને અબ્યુદયનું ચિન્હ છે, પરંતુ એવો કોઈક જ મનુષ્ય જન્મે છે

સત્યાન્ત નામ્નિ પરોઘર્મઃ ॥ સત્ય બોલનાર મનુષ્યને બાર  
 વગ્ધે વચન સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. અને સત્ય બોલનારની વાણીમાં  
 કેટલી શક્તિ રહે છે તેના એક દ્રષ્ટાન્ત—અશ્વમેધ પર્વ અ. ૧૫૦  
 શ્લોક ૧૯-૨૨-૨૩ અર્જુન બોલે છે કે, હમવામાં પણ હું જૂઠું  
 ન બોલ્યો હોઉં, મેં ગણમાં પાછી પાની ન કરી હોય, મત્સ્ય અને  
 સદાચાર સદા મારામાં સ્થિત રહ્યા હોય, કસ તથા કેસીને માગવામાં  
 બીજે ધર્મથી કામ કર્યું હોય તો તે ધર્મના પ્રજ્ઞાવથી અભીમન્યુનો  
 મરેલો પુત્ર જીવતો થાવ તેમ જ દશરથ, શીખી, ધર્મરાજ, મધુરખંડ,  
 રુદ્રમાનદ, અમર્ક, અને દરિશદ્ર આદિ અનેક દ્રષ્ટાન્તો શાસ્ત્રો ઉપરથી  
 મળી આવે છે

કલિયુગનું સ્વરૂપ અસત્ય હોવાથી જૂઠું વધારે ફક્તીમૂત મળું  
 જણાય પરંતુ તેનું પરિણામ ભયકર જ હોય છે,

રાજા સત્યવ્રતે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાલન કરવા માટે સ્ત્રીચરની  
 મૂર્તિ ખરીદ કરી ત્યાં લક્ષ્મી, ધન, કર્મ વિદાય થયા અને સત્ય  
 વિદાય થતા તેમણે કહ્યું કે તારા મટે મેં આ કામ કર્યું એટલે એના  
 રહેવાથી સર્વને આવડું જ પડ્યું

घनानि भूर्मो षड्वक्षगोप्ते भार्या गृहद्वारिजन इमशाने ।  
 देहद्विक्ताया परलोक मार्गे कर्मानुगोचच्छति जीव एका ॥

મારાશ કે પોતાના માટે તથા કુટુંબના માટે પાપો કરીને  
 મેળવેલું ધન વિગેરે અર્હિતું અહોજ રહે છે અને તે પાપનું ફળ  
 કરનારને જ ભોગવવું પડે છે

મહર્ષિ વાલ્મીકિ ઋષિ—બીજી ગાત્રિમા જન્મેલા હતા અને પૂર્વાવસ્થામા તેઓ મુસાફરોને લૂંટી-પકાવી-તથા જનવરોને મારી કુટુંબનું ભરણ પોષણ કરતા હતા એવું ધણા વખત સુધી ચાલ્યું. એટલામા એક દિવસે રસ્તેથી સપ્તઋષિ નીકળ્યા કે તરત જ વાલીયો બીજ તેને લુંટવા માગવા પ્રવૃત્ત થયો. ઋષિઓએ તેમને લુંટવા તો દીધો અને માગવાનું કરે છે ત્યારે ઋષિઓએ કહ્યું કે આ બધું ભલે લઈ જા, અને મારવા હોય તો મારજો પણ અમો પૂછીએ છીએ કે આ બધું તું કેના માટે કરે છે ? અને જેના જેના માટે કરતો હોય તે મર્વને પૂછી આવ કે—તમારા માટે હું અનેક પાપો કરી રહ્યો છું તેમા તમે ભાગીદાર ખગ કે કેમ ? એવું સાબળી વાલીયો કહે ઠીક છે હું પૂછી આવું, પણ તમે ભાગી જાઓ તો ? ત્યારે ઋષિઓએ કહ્યું કે અમે વચન આપીએ છીએ, અને મત્તવાદી છીએ, અને પ્રતિજ્ઞા કરીએ છીએ કે અમે બોલ્યું ફરવાના નથી ઉદ્ધારક ઋષિઓએ આટલું કહેવા છતાં પણ પોતાના જાતિસ્વભાવ પ્રમાણે કષ્ટ દીધું, તે સાતે જથ્થાને બાંધીને ઝાડ માથે જકડ્યા અને ઘેર પૂછવા ગયો માબાપે સાફ સાફ જણાવી દીધું કે પાપ હોય કે નો હોય તે તું જ ભોગવ અમારે તેમા કાંઈ લેવા દેવા નથી, માર્છીએ પણ તેવો જ જવાબ આપ્યો, હોકરાને પૂછ્યું ત્યારે તેમણે પણ તેવો જ જવાબ દીધો, તથા ભાઈભાડુએ પણ તેવી જ રીતે જણાવી દીધું કે તારા પાપના અમો ભાગીદાર નથી બધા તરફથી આવો ખુમાસો થતા તે પાછો ઋષિઓ પાસે આવ્યો અને મર્વેની હકીકત જણાવી ત્યારે ઋષિઓએ કહ્યું કે જો ભાઈ તારાં માબાપ, ખેરી, છોકરાં, ભાઈભાડુ વગેરે બહાલામાં બહાલાં અને નશ્કનાં હોવા છતાં કેઈ પણ તારા પાપનો અંગીકાર કરવા તૈયાર થયા નહીં તો પછી .... હવે સારા કામ કરી લે એટલે વાલીવાએ ઋષિનું શરણ લીધું અને વાલ્મીકિ ઋષિ—અને મહર્ષિ થયા

પલેશમૂલઃ કર્માશયો વ્રણાઽદ્ય જન્મ લેપનીયઃ ।

સતિમૂલે તદ્વિષાકો જાત્યાયુ મોગઃ ॥

આયુઃ કર્મ ચ વિષ્ણુ ચ વિદ્યા નિષળ મેઘ ચ ।

પંચેતાનિ ચિલિગ્યંતે ગર્ભસ્થંભૈઃ લેહિનઃ ॥

ભાવાર્થ.—પૂર્વે ચર્ચા ગએલા અનત જન્માતરોમાં કાર્મિક, વાચિક અને માનસિક દ્વારા જેવાં જેવાં પાપ-પુણ્યાદિ કર્મ કરેલાં હોય છે, તેને અનુભરીને મનુષ્યને આયુષ્ય, કર્મ, ધન, વિદ્યા, અને મૃત્યુ એ પાંચે વાના ગર્ભસ્થાનમાં જ પ્રાપ્ત થએલા હોય છે, તેને કર્માશય અર્થાત્ વિષાતા કહેવામાં આવે છે. “અઘશ્વમેઘ મૌક્તિક્યં કૃતં કર્મ શુભાશુભમ્ । ના શુકં ક્ષીયતે કર્મ કસ્પકોટિશતૈરપિ” ॥ માટે “અધિતલ્ય નિયોગેન માલ્યંમયતિ નાઽન્યથા” ॥ પ્રારબ્ધ કર્મવડે નિર્માણ થયેલું એવું જે જે કાળે ભલું અથવા ખરાબ ફળ પ્રાપ્ત થવાનું હોય તે કદાપિ પણ અન્યથા કરી શકાતું નથી.

સુનકુ ભરત ભાષી પ્રમત્ત, નિભજિ કહે મુનિનાથ !

હાનિ ભાજી જીવન મરજી, વય અપવય વિધિ દાય ॥

હુંજે સોજું રામ રચ રાચા; કો કરિ સર્ક ચઢાવહિ શાન્વા ॥

તાત્પર્ય કે ભાષ્યરૂપી પાત્ર મર્યાદિત ॥ તેમાં જેટલું અને જેટલું નિર્માણ થયેલું હોય તે તે પ્રમાણે ગામમાં કે અરણ્યમાં અવરણ પ્રાપ્ત થાય છે.

નાટકઃ—કાષ્ઠપક્ષ ચક્રમ લક્ષપર દ્રષ્ટિને સ્થિર રચાપવાની કળાને નાટક કહે છે તેમાં આરભથી અંતપર્યંત આઠ પ્રકારની સ્થિતિ અનુભવાય છે, પરંતુ પદ્ધતિ અવધા વિના આંખને નુકસાન પણ થાય છે.

મિત્રાઃ—પાંપણો તથા પોપચાનું ન મળવું, તારા-કીડીની કંઈક સ્થિરતા, બેલા-કીડીની વિશેષ સ્થિરતા, દીસા-પ્રમથાનુભવ,

સ્થિરા-મનની સ્થિરતા, કાંતા-ધ્યેયમા પ્રીતિ, પ્રભા-ધ્યેયનો કષ્ટક અનુભવ, પરા-ધ્યેયનો વિશેષ અનુભવ.

જ્ઞાનીને પાંચ અનુભવ પર્યંત ત્રાટક સિદ્ધ હોય છે

= સ્વરોદય—મનુષ્યના પ્રાણની ગતિ બાર આગળ હોય છે. અને તે પ્રાણ કલાને ન્યૂન દરવાની રીતને સ્વરોદય કહેવામા આવે છે.

(૧૧) આગળ કરવાથી નિષ્કામતા પ્રાપ્ત થાય છે (૧૦) આગળ કરવાથી સર્વ નાદી સ્થલાકાગ્ર થાય છે તૃષ્ણાનો નાશ થઈ આનંદ-સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે (૯) આગળથી મનના સંસ્કરણો નાશ પામે છે તથા વેદાતના ગૂઢ તાત્પર્યવાળા અર્થો જાણી શકવાની અલૌકિક શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે (૮) આગળથી મનનો બાહ્યવેગ શાંત થતો જાય છે, તથા વાચાસિક પશુ થાય છે (૭) આગળથી દૂર દ્રષ્ટિની પ્રાપ્તિ (૬) આગળથી આકાશગમન પ્રાપ્તિ, તથા દેવો વિગેરે લોકોનો અનુભવ (૫) આગળથી પ્રચ્છ વેગની પ્રાપ્તિ, તથા મહત્ત્વાનુસાર દેવોનું દર્શન (૪) આગળથી અષ્ટસિદ્ધિની પ્રાપ્તિ, મુક્તિસ્થિતિ (૩) આગળથી નવનિધિની પ્રાપ્તિ, તથા સર્વ જગતમા જે બનવાનું હોય તે જાણી શકે, અર્થાત્ ચિત્તમા તેવા પ્રકારના સંસ્કરણો અનુભવાય. (૨) આગળથી દસ પ્રકારના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ, તથા પરકાયા પ્રવેશ (૧) આગળથી છાયા નિવૃત્તિ, અર્થાત્ બાહ્યચેતના અસ્પષ્ટ થાય છે અને બાર આગળ ન્યૂન દરવાની પુરીવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ બ્રહ્મમા સ્થિતિ

તાંદ્રારોપક ને તાંદ્રાભાજન પ્રયોગ—કેટલાક દરદીઓ ઉપર આ પ્રયોગ કરવામા આવે છે અને ફાયદો પણ થાય છે પરંતુ ઘણી બાબતની કાળજીવાળો હોવાથી કદાચિત જોખમકારક પણ થઈ પડે.

‘ તથા જડપદાર્થ વિજ્ઞાનીઓ અને સુધરેલા લોકો તરફથી થતી કૃત્રીક ક્રિયાઓ અને પ્રયોગો જેવા કે—મેસમેરીઝમ, હિપ્નોટીઝમ આદિ ક્રિયાનો વિચાર કરી જોતા જણાય છે કે રાજયોગના અમુક તરત્તોવડે થતી હોય તેવું અનુમાન થાય છે

“પ્રેતવાહન વિદ્યા—નિર્ગળ પ્રાણ પ્રવાહવાળા અને બેમાને થએલા પ્રેતગ્રસ્ત મનુષ્યદ્વારા અનેક પ્રકારના ચમત્કારો બને છે, સારાંશ એટલો જ કે નબળા પ્રાણ પ્રવાહવાળામાં પાસેના ભેદિના દંડ રોકપનો કે સૂક્ષ્મ શરીરધારી કાષ્ઠ પ્રેતનો આવિર્ભાવ એટલુજ. માટે મોક્ષેચ્છુએ આવી બાબતમાં પ્રભુનો આનિર્ભાવ-આનાર માની આસક્ત થવું નહીં.”

“ અરિષ્ટાનાં ચિન્હો ”

સર્વે ક્ષયાન્તા નિચયાઃ પતનાન્તાઃ સમુદ્ઘ્રયા ।

સયોગા વિપ્રયોગાન્તા સર્વે સંસારચત્ત્વર્તિ ॥

વૃદ્ધિને અતે ક્ષય, ઉન્નતિને અતે પતન, સયોગને અતે વિભોગ એવી રીતે મંમારમાર્ગમાં સર્વની વ્યવસ્થા છે.

‘ જે મનુષ્ય પૂર્વે જોએલી પોતાની અર્ધશક્તિને એટલે જીભના અગ્રભાગને, તથા મુવસ્થાનને એટલે નાસિકાના અગ્રભાગને જોતાં દેખાય નહિં તથા દરેક અને પૂનમનો ચંદ્ર જમણી બાજુથી ખડિત દેખાય તેનું આયુષ્ય એક વરસનું જાણુવું

‘ જે ખીજના ત્રેતમા પોતાની આકૃતિ હાથાને દેખતા નથી તે પણ એક વરસ જીવે છે ’

‘ જે મનુષ્ય ક્રાંતિવાળો અને બહુ છુદ્ધિવાળો હોય તે ક્રાંતિહીન તથા છુદ્ધિહીન ચર્ધ જાય અથવા જેની જે પ્રકૃતિ હોય તે બદવાર્ધ જાય તો તે ૭ માસમા મૃત્યુ પામે છે

‘ જે મનુષ્ય દેવાલયમા રહીને સુગંધવાળા પદાર્થના વાયુને પણ જાણના સરખો જાણે તે સાત દિવસમાં મૃત્યુ પામે છે ’

‘ કરાળિયાની જાગમા જેવું ચક્ર હોય છે અને જેવા છિદ્ર હોય હોય તેવા છિદ્રવાળો સૂર્ય કે ચંદ્ર જોવામા આવે તો સાત દિવસમાં મૃત્યુ થાય છે ’

‘ જેના કાન અને નાક વળી જાય અર્થાત્ નમી જાય, તથા

જેના દાંત અને નેત્રનો રંગ બદલાઈ જાય અને જેની સંજ્ઞાનો લોપ થાય એટલે બેલાન થાય તે તત્કાળ મરણ પામે છે.’

‘એકાએક જેનું કાણું નેત્ર ઝરવા માંડે અને મસ્તકમાંથી ધુમાડો નીકળે તેનું તત્કાળ મૃત્યુ થાય છે. “યાજ્ઞવલ્કય”

घनेषु जीवितव्ये च स्त्रीषु चाहारकर्मसु ।

अहस्ताः प्राणिनः सर्वे याता यास्यंतियांति च ॥

અર્થ—ધનમાં, જીવનમાં, ભોજનમાં, તથા કર્મકાર્યોમાં પ્રાણીઓ અમંત્રણ ગયા છે “તુ નં તુ ઘલવાન્લોકે કૃતાન્તઃ સર્વમાદિશમ્” ॥ સર્વને આદેશ દેતો કાળ લોકોમાં બળવાન છે. “કૃતાન્તસ્ય ગતિઃ દુર્વિભાવ્યા સદા મુચિ ॥” અને કાળની ગતી લોકમાં દુર્વિભાવ્ય—ન જાણી શકાય તેવી છે.

આ પૃથ્વીના તમામ ખાદ્ય પદાર્થો સુવર્ણાદિક ધન, ગો, અશ્વાદિક પશુ, તથા તમામ સુંદર સ્ત્રીઓ વિગેરે, કામનાવાલા એક જ માથુસને પ્રાપ્ત થાય તો પણ તેને તૃપ્તી ન થતાં તેની કામના વૃદ્ધિને જ પ્રાપ્ત થાય છે.

શબ્દાદિ વિષય, રાજ્યની વિભૂતિ, ભૂમિ, સેના, કોષ, નોકર, ચાકર, મન્ત્રી તથા પ્રિયજન આ બધું મળાયમાન છે. અને—એ બધા શોક, મોહ, ભય, અને પીડાને આપવાવાળા છે. મધર્વનગરની પેઠે કોઈ વખતે પેતાની મેળે ઉપસ્થિત થાય છે, અને પેતાની મેળાએ ચાલ્યા જાય છે, વાસ્તવીક રીતે આ મમસ્ત માયીક મનોરથ સ્વપ્નવત્ છે.

प्रियं त्वां रोत्स्यतीत्येवमुत्तरं वक्ति तत्त्ववित् ।

स्वोक्तस्य प्रियदुष्टत्वं शिष्यो वेत्ति चिचेकतः ॥

તત્ત્વવિત્ પુરુષ શિષ્ય તથા પ્રતિવાદી બંનેના પ્રતિ કહે છે કે તારી ધારેલી જે જે પ્રિય વસ્તુ છે તે તને રાવરાવશે. એટલે શિષ્ય પ્રિયનું સંદોષપણું જાણી જાય છે.

ગુંજતેયે જીનકે ડેકે, જમીનો આસમાન,  
 સુપ પડે હૈ મહબરોમે, હું વહોં મુછબી નહોં,  
 તખ્તવાલોકા પતા, દેતે હૈ તખ્તે ગોરકે  
 ખોજ મિલતે હૈ વહાંતક, બાદ અગ્ન કુછબી નહોં

“ સંમીલને નયનયોર્ન હિ કિચિદસ્તિ । ”

“ પ્રાણોત્કંભશુનો અકાર ”

જ્ઞાનીના પ્રાણ ઉત્કંભશુ કંઠતા નથી અઘાનીના પ્રાણોત્કંભશુના  
 સ્થાન અને યનારી ગતિ

‘ અને ચરણથી ઉત્કંભશુ કરનાર વિપ્લુના સ્થાનને પામે છે  
 અને જધાથી વસુઓને કુંટલથી સાખ્ય દેવોને ગુદાથી મિત્રદેવને  
 જધનથી પૃથ્વીદેવને ઉરસ્થાનની પ્રજાપતિને અને પાસાથી મરુતદેવોને  
 નાભિથી ઈંદ્રત્વને અને બાહુથી ઇન્દ્રને છાતીથી રૂદ્રને શ્રીવાથી શ્રેષ્ઠ  
 નગદેવને મુખથી વિશ્વદેવોને શ્રોત્રથી દિશાઓને આણુથી ગધ વદન  
 કરનાર વાણને નેત્રથી અગ્નિને હામરોથી અશ્વિનીપુત્રોને. લલાટથી  
 પિતૃઓને મૂર્ધારસ્થાનથી બલદેવને પામે છે એવી રીતે જે જે  
 સ્થાનથી પ્રાણોત્કંભશુ થાય છે તે તે સ્થાનનો જે જે આધાર દેવ  
 હોય તે તે દેવને પામે છે

“ યાજ્ઞવલ્કય ”

एके कृक्षे समारूढा नानावर्णा विहगमा ।

प्रमाते दिक्षु दशसु याति का परिदेवना ॥

જાતજાનના પક્ષી રાત્રિના સમયે એક જ ઝાડ ઉપર એમે છે  
 અને સવારે દરે દિશામાં ચાલ્યા જાય છે તેનો દર્શ સૌક શું ?

એક ઠેકાણે પુત્ર જન્મ્યો જાણીને મિત્રો જ્યાં રહ્યા ( રોજર-  
 ઉગાણી ) આપવાનું કહે છે તે રસ્તે જતા એક નિરપદ્ધી સંતે સાંભળ્યું  
 પછી જોડ્યા કે જ્યાં રહ્યા શું આપો છો બાઈઓ ? એ તો આદ્યત  
 આવી કારણે સુખે સુતાં હતા તે હવે રાત દહાડે કાળજી લાગી

અને ફીકરના અનેક પ્રવાહમાં પડ્યો. તે ક્યાં સુધી તેમાં તણાતો જવાનો કે છવશે ત્યાંસુધી.

અવલોકી સુખ ઉપરનું, ગણીયે નહિ સદ્ભાગ્ય,  
છે પૃથ્વીના પેટમાં, સદા સળગતી આગ.

પ્રાણી ક્યાંથી આવે છે અને ક્યાં જાય છે તે વાતનો પત્તો નથી. પણ અદ્રશ્યથી આવે છે અને અદ્રશ્યમાં જ જાય છે તે ફરીને મોઢું ખતાવતો જ નથી. એવા આગમાપાથીમાં જન્મ ધારણ કરવાની ખુશી માનવી અને મરણને દુઃખ માનવું તેમાં શું લાભ છે વાર ? મૃત્યુ સર્વની પછવાડે લાગેલું છે, ત્યારે મરણના જન્મથી ખુશી થવામાં શું ફળ છે ? અને જેના આવવાથી ખુશી થાય છે, તેના જવાથી દુઃખ પણ થશે.

યાચન્તઃ કુરુતે જંતુઃ સંવન્ધ્યાન્મનસઃ પ્રિયાન્ ।

તાયન્તોઽસ્ય નિશ્ચન્પન્તે હૃદયે શોકશઙ્કચ ॥

મનુષ્ય જેટલા મંબંધ મનને પ્રિય કરે છે તેટલા તેના હૃદયમાં શોકના ખીસા ઠોકાય છે. માટે આવવાની ખુશી ન મનાય તો જવાથી દુઃખ પણ ન થાય. માટે યાનવું કર્તવ્ય એટલુંજ કે પુત્રવું આતિથ્ય કરવા માટે તૈયાર રહેવું. તેના તન, મન, અને વાણીથી સત્કાર કરવો, અને 'ગતાસૂત મતાસુંદ્ર નાનુ શોચન્તિ પંચિડતાઃ' તેના આવવા જવામાં હર્ષશોક ન માનતાં ગમે તે આવો જાઓ, એવા ભાવપૂર્વક ભવપ્રવાસ પૂર્ણ કરવો. તાત્પર્ય કે આવા અનિત્ય મંસારમાં જન્મ પામી બીજી વખત જન્મવું ન પડે તેજ કાર્ય કરવાનું છે અને જે મનુષ્ય જન્મ અને મરણને એક સરખું ગણે છે તે જ ચતુર છે.

૧. મૃત્યુ એ અદ્રશ્ય નથી પણ નિર્માણ છે, કારણ કે અકસ્માતથી નો મૃત્યુ થઈ હોય તો આ સરીરને અનેક લયકર અકસ્માતો ઘણી વખત ફરી વળ્યા હતા કે તેમાંથી શરીર ફરી પણ જન્મી શકે જ નહીં; માટે આવા પ્રકારના સ્વાતુલ્યનો તાત્પર્ય એટલો જ કે જેવી રીતે નિર્માણ હોય તેવી જ



“જાતસ્ય દિ ધુવો મૃત્યુર્ધુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ” ॥ જેનો જન્મ તેનું મૃત્યુ, અને જેનું મૃત્યુ તેનો જન્મ નિશ્ચિત જ છે.

“પ્રારબ્ધ અને પુરૂષાર્થ સંબંધેના એક પ્રશ્નનો ઉત્તર”

પ્રારબ્ધ એટલે પૂર્વના અનંત જન્મોમાં જે જે પદાર્થોની ઇચ્છાનુમાર કરેલાં શુભાશુભ કર્મોના અધ્યાસના મંસ્કારાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરનાર અને તેના ફળભોગ તરીકેનું સુખ દુઃખાદિનો અનુભવ કરનાર આ સ્થૂળ શરીર તેને પ્રારબ્ધ કહેવામાં આવે છે.

૧ “કર્મનો શાભીય દ્રષ્ટીએ વિચાર કરીએ તો એટલો જ થાય કે ક્રિયા માત્ર એમ સમજવાનું છે. પરન્તુ અમુક ધર્મ, કે અમુક દેવદર્શનાદિ, કે યજ્ઞયાગાદિ, કે ભજન કીર્તન તેટલુંજ કર્મ ગણાય નહોં, પણ કારણ સમૂહ એટલે મન, વાણી, અને કાયાથી જે જે ક્રિયા માત્ર થાય તે બધી ક્રિયા કર્મમાં જ ગણાય. તદનુસાર કર્મના ત્રણ પ્રકાર છે.

કર્મ એટલે સક્રમ અથવા નિષ્ક્રમપણાથી ઈશ્વરપ્રીત્યર્થે કરવામાં આવેલા શાસ્ત્રવિદિત જે જે પુણ્ય કર્મો તે બધાં શુભ કર્મો ગણાય છે. જેવા કે દયા, દાન, પરાપકાર, જપ, તપ, વ્રત અનુષ્ઠાન ઇત્યાદિ અનેક શાખાઓ છે.

અકર્મ તથા વિકર્મ-શાસ્ત્ર વિદિત નહોં એવા પ્રકારનાં તથા અજ્ઞાત પાપોનો જે સમુદાય તે, તથા બળ્યતાં છતાં કરેલાં એવાં જે જે પ્રકારનાં જ્ઞાત પાપો તે બધાં અકર્મ અને વિકર્મ તરીકેનાં ઉપપાતકોના પછુ પછા પ્રકાર છે.

---

રીતે અને સમયે શરીર પડે છે. જે જે નિશ્ચિતે દેહનું પકડું થવાનું થાય છે, ત્યાં સાક્ષીભાવે દેખતાં જ્ઞાતમ નહોં ભરમાય છે.

૨ આ જગતમાં તારા સ્થૂળ દેહનો જન્મ થયો ત્યારે તારી સાથે તારો નિશ્ચંતા એક જ હતો, તેમજ વિરામ વખતે પણ તે એકજ રહેવાનો; માટે પ્રતિબોધીય (દિદાદિ)મા મમત્વ કીચ નહીં.

પુરુષાર્થ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. ઔદિક, પારલૌકિક, અને પારમાર્થિક; તેમાં ઔદિક અને પારલૌકિક પુરુષાર્થની વ્યાખ્યા એવી છે કે; તમે જે અર્થ સિદ્ધ કરવા માટે પુરુષાર્થ કર્મ કરી રહ્યા છો તે અર્થસિદ્ધિના પુરુષાર્થ કર્મનો પરિપાક થતાં તે તે પ્રકારે ફળ આપે છે. [ જેમ વાવેલું વૃક્ષ સમયે ફળ આપે છે તેમ ] એટલે જેવી જેવી ઇચ્છાનુસાર તે તે પ્રકારના પુરુષાર્થ કર્મ કરવાવાળા મનુષ્યને તેવા તેવા ફળની પ્રાપ્તિ તો માય છે. પરંતુ ઉપર જણાવેલ કાવિક, વાચિક, અને માનસિક અર્થાત્ કર્મ, અકર્મ, અને વિકર્મના બળે કરીને હિતમ, મધ્યમ અને હનિષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારે ફળ પ્રાપ્તિ થાય છે.

તથા! જાણવું કે જે યનાર હતું તે થયું અને યનાર હશે તે થશે એમ નહિ. પરંતુ તેનો મિદ્ધાન્ત એવો છે કે, વર્તમાનમાં જે જે બનાવો બને છે, તે પૂર્વે થઈ ગયેલા કારણોના કાર્યો છે. એટલે મનુષ્યે જે થવાનું કારણ રચ્યું હતું તે થયું અને વર્તમાનમાં યનારાં કર્મો બીજા કાર્યના કારણ છે. એટલે હવે જે થવાનું કારણ રચે છે તેજ થાય છે. કારણ કે કર્મ સ્વતત્ત્વ હોતું નથી. માટે મનુષ્યના પોતાના રચ્યા વિના કાર્ય કદિ રચાતુ જ નથી, અને જેમ નવા કારણો રચવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે તેવીજ રીતે તેને બદલી નાખવાનું સામર્થ્ય પણ પોતે જ ધરાવે છે. અને તેવા પ્રકારના સામર્થ્યને પુરુષાર્થ તરીકે ગણવામાં આવે છે.

“ પારમાર્થિક પુરુષાર્થ એટલે—આત્મજ્ઞાન કહો, તત્ત્વજ્ઞાન કહો, વા બ્રહ્મજ્ઞાન કહો. અર્થાત્ પોતાના નિત્ય શુદ્ધ આત્માની યથાર્થ સમજણ મેળવવી તેને પારમાર્થિક પુરુષાર્થ કહેવામાં આવે છે. અને જેના યોગથી તમામ કર્મો જાળી બન્યા છે એવું જેને સમજાય છે તેનો જન્મ સંકળ છે તથા તેનેજ ગુરુકૃપા થયેલી છે. આવો શ્રી શ્રુતિનો અભિપ્રાય જાણવાવાળા વિદ્વાન્નેનો મત છે.

આગામી કર્મ:—એટલે જ્ઞાન થયા પછી યનારાં જે પુણ્ય-પાપાદિ કર્મોનો સમુદાય તે.

મંચીત કર્મ—એટલે જ્ઞાન પૂર્વે કરેલાં જે યુગ્ય-પાપાદિ કર્મો સમુદાય તે ગ્રંથિત કર્મ ગણાય છે.

મંચિત અને આગામી કર્મો:—“હું ‘અહા જા હું’ આવા નિશ્ચયરૂપ જ્ઞાનરૂઝે નાશ પામે છે; કારણ કે જ્ઞાનીના અંત કરણમાં “ન કરોમિ જ મુંઝામિ” इति निश्चल मति:” । કર્મના કર્તા અને તેના ફલના બોક્તાપણાને અધ્યામ હોતો નથી, સદા અકર્તા-અબોક્તા ભાવને અનુભવે છે, જેથી ફલ આપવાના મામર્યથી ગ્રહીત થાય છે, અને તપ્ત લોહ અથવા કમળની પાખડીપગ ગ્રહેલા જળની માફક ગેય પ્રારબ્ધ વડે વા અન્યના પ્રારબ્ધ વડે જે જે કર્મો તેનાથી કરાય તે કર્મના મંસ્કાર તેના અસંગ! અંતઃકરણમાં પડી શકતા નથી. મર્વે જ્ઞાનીઓનાં નિર્માણ પ્રારબ્ધકર્મ એક સરખાં હોતાં નથી, પરંતુ પૂર્વ જન્મમા કરેલા ત્રિવ શુભાશુભ કર્મના બળથી તથા પ્રકારે અનુભવે છે “इच्छाप्रारब्ध” એટલે ઇચ્છા ઉપજાવી પ્રવૃત્તિ કરનારે પણ હોય છે. “अनेच्छाप्रारब्ध” એટલે ઇચ્છા વિના પ્રવૃત્તિ કરનારે પણ હોય છે “परेच्छाप्रारब्ध” એટલે બીજાની ઇચ્છાથી પ્રવૃત્તિ કરનારે પણ હોય છે.

“તાત્પર્ય” કે, પ્રારબ્ધકર્મને લઈને જ્ઞાનીઓની બાહ્યસ્થિતિ અને તેમના આચાર લિલ લિલ હોય છે અને પોત પોતાના પ્રારબ્ધકર્મ પ્રમાણે વર્તના છતાં સર્વજ્ઞાનીઓનો બોધ અને તેમની મુક્તિ એટલે શરીર પડ્યા પછી સ્વભાવે સ્થિતિ સરખી જ છે.

એક મહાત્મા પોતાની સદગુણવસ્થામા બેઠા હતા ત્યાં કેટલાક શાળદમૂર્ક ગૃહસ્થોએ આવીને વીનતો કરી, કે મહારાજ! ત્રિવિધ તાપર

૧ દગ્ધવસ્ત્રાવશાસ અથવા બળેલી રાઈસીની માફક.

૨ “ભાગ્યાત્મિક” એટલે રોગ, વૃદ્ધાવસ્થા વિગેરે સાંસારિક દુઃખો તે, “ભાગ્યમૌલિક” એટલે વાપ, સર્પ, મચ્છર માફક, તથા રાત્રી આદિથી યતી પીડા તે, “ભાગ્યદૈવિક” એટલે વૃષ્ટિ ન થાય, દુહાળ પડે, ધરતીકંપ વાગે છતાં.

અને જન્મ મરણરૂપ ક્લેશની નિવૃત્તિ ક્યારે થશે? મહાત્માએ કાર્મ  
પણ લાંબી ચોડી ચર્ચા ન કરતાં હુંકામાં જણાવ્યું કે ત્યારે એમ  
સમજશો કે હું જન્મ્યો જ નથી તે જ વખતે. આ ઉત્તરનું યથાર્થ  
રહસ્ય ધ્યાત્મિક સાક્ષાત્કારવાન અનુભવી સિવાય અન્ય સાધારણ  
વ્યક્તિને સમજાય તેમ નથી. એટલામાં એક પ્રીત્તું શબ્દપ્રહ (સત્સંગ)  
મંડળ આવ્યું અને વિનંતિ કરી કે મહારાજ! અમને કંઇક સંમળાવવા  
કૃપા કરો. મહાત્માએ ધન્યવાદ આપતાં પૂછ્યું કે તમે શું વાંચ્યું વિચાર્યું  
છે? તેના જવાબમાં તેઓ બોધ્યા કે ગીતા, યોગવાસિષ્ઠ પંચદશી,  
ઉપનિષદ્, ધ્વજસૂત્ર, વિજેર ત્રયો વાચ્યો નાખ્યા છે [ચાવી નાખ્યા]  
ત્યારે મહાત્મા બોલ્યા કે અહોહો!! એવા જગતચુરના રચેલા ત્રયો-  
વાણી ઉપર તમારી શ્રદ્ધા ન બેસી તો મારા જેવાની વાણી ઉપર શ્રદ્ધા  
ચોંટશે એ શું જનવા ભ્રમ છે? અને વળી હું જો કહીશ તે પણ તે  
મહાપુરુષોની જ વાણીરૂપ મહાસાગરમાની જળની કણિકા મમજવી.  
તે તો તમે વાંચ્યું છે. હવે તેનું પુનઃ પુનઃ મનન કરો ત્યારે એમ માનજો  
કે આ હું જ કહું છું અર્થાત્ કથા કરોડની, ચર્ચા ચારની, ગુજ બેતી,  
અને અનુભવ એકનો... અનુભવમા એ નહિ સમાય.

“કેટલાક માણસો કથા સાંભળવા જતાં બોલે છે કે બે ધડી  
કાન પવિત્ર કરી આવીએ. અરે ભાઈ! કાનમા શું પેસી ગયું છે કે  
સાફ કરવાની જરૂર પડે? અને કાનને જ સાફ કરવાની જરૂર હોય  
તો દવાખાને જવું જોઈએ પરંતુ કથામાં જવાનો આશય તો કથાના  
શબ્દોના સારને ગ્રહણ કરવાનો છે.

૧. પચાસમાં લખેલું હોય છે કે આ વરસમા આટલો વરસાદ થશે,  
પરંતુ તે પંચામને નીચેતરો તો તેમાથી એક ટીપ્પું પણ નીકળત નથી.  
“જલવાર પટિત્વાપિ હા ન વિચો જલવલ્લભ” ॥

૨. કથાણુ માસિકમા જ્ઞાન સંબંધે અનુભવી મહાત્માએના ઘણા  
સારા લેખો આવે છે.

“ધાવણા બચ્ચાવાળી સ્ત્રી ઉપવાસ કરે તો નરકગામી થાય છે એવું શાસ્ત્ર વચન છે.”

“ગર્ભરત્ની તથા ધાવણા બચ્ચાવાળી સ્ત્રીને અતિથિની પહેલાં જોજન કરવામાં પાપ નથી.”

( “કટલાક મનુષ્યોને મેં જોએલ છે કે ઝાડે ફરી આવીને તથા દુગેશ્વ બચ્ચાંની ગાંઠ ધોણને દાઘ ઉપર આગ પાણી રેડે છે, તેવાઓને વિનંતિ કે તેમણે આગણીનાં ટેરવાં મુઘી જોવાં. જેથી પોતાની મૂર્ખતાની સમજણ પડે. તથા નખને જરા પણ વધવા દેવા નહીં. અને દાઘ તેમાં વિશેષે કરીને ટેરવાને સાણુ અથવા ધુળથી ઝોળીને ધોવાં. તેમ ન કરે તો ધર્મક્ષયતાથી કુબેર સમાન અશ્વર્ય નષ્ટ થઈ જાય છે.”

“મક્ષીન વસ્ત્ર ધારણ કરનાર, ધસીને દાંતણુ નહીં કરનાર, ઘણું ખાનાર, સૂર્યોદય તથા સૂર્યાસ્તમાં સુવાવાલો, અને નિધુર તથા તોળડું કાપણુ કરનાર ઇંદ્રના સમાન વંશવતી હોય તો પણ નાશ પામે છે.”

૧. દુર્યોધન હતો તો દાનો હતો પરંતુ મૂર્ખ મિત્ર પણ સારો નહીં, તેનું એક દૃષ્ટાંત—વાદરાની ભત્રીજે અતિ અચળ અને દુશીપણ સમજીને એક રાત્રીએ પોતાના રાજ્યદેશમાં અચરસક વડીલે વાદરાને રાખેલા હતા, ત્યે એવુ જાણું કે તે રાત્રીના મહેલમાં એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ રાત્રે ઘાસી કરવા ગયો અને સોનું, રૂપા, ધવેરાલ, વગેરે કામતી ચીજો લઈ લઈને તેમાં દોષ સમજીને પડતો મુકતો ગયો, અને ઉઘટે સાજનું પોટકુ બાધી, લઈ જવાની તૈયારી કરતો હતો, એટલામાં રાત્રીના ઘરેર ઉપર સૂઈને પડાયો. પડેલો જાણી અને તે પડાયોને જ સૂઈ સમજીને પેલા વાનરે તરવાર ખેંચી પડાયોના ઉપર ઘા કરવા ગયો એટલે બ્રાહ્મણે ભયરું કે વાનરાની મૂર્ખતાથી રાત્રી કપાઈ જશે એમ સમજીને તે વાનરને પડાયો એટલામાં રાત્રી ભંગી થઈ. અને સર્વે હાથીકાથી પાકેડુ થયો અને પોતાની ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ કરી પેના બ્રાહ્મણનો ઉપકાર માની સંતુષ્ટ થયો. વાતપર કે, આત્મજન, સી, પુત્ર, મિત્ર, કે હિતેચ્છુ જો મૂર્ખ હોય તો તેનું ફળ આપત્તિ સિવાય બીજું હોઈ નથી.

“નાના બાળકોનું અત કરણ બીજાની ક્રિયાને ગ્રહણ કરવામા બહુ કુશળ હોય છે, અને જેના સહવાસમા રહેતું હોય તેના કુદરતી આચારવિચારના મૂળને જુવે છે, પરંતુ ઉપર ઉપરના આકર્ષવાળા આચારવિચારનું અનુકરણ કરતું નથી”

‘બહુ અધિક બોલવાથી હમેશા વ્યર્થ અને અસત્ય શબ્દ નીકળી જાય છે એટલા માટે આ કર્મક્ષેત્રમા પ્રયોજન પૂરતું બોલવાથી વાણીનો અવશ થાય છે”

“આ મમારચક ગગ, દેવ, સુખ, દુઃખ, ધર્મ અને અધર્મ એવી રીતે ૭ આરાના પૈકા જેવો છે માગસ કે જેમ દિવાળીના ચાર જ દિવસ અને શ્રાદ્ધના સોળ દિવસ થાય છે ’

‘લોકોના બેવહાગના સારાપણનો વા નરમાપણનો વાર્તાલાપ વિક્ષેપનો અને નિંદાનો હેતુ છે તે તજના યોગ છે કાગલ કે જાત-જાતની વાતો કરવાથી એક પ્રકારની ભુરી આદત પડે છે અને એવી રીતે બહિર્મુખ થએલું મન અંધાત્મદષ્ટિથી વિમુખ થાય છે ’

“પોતાના અગ્રાને ધાવતા પોતાના જ મુખની લાજ મુખમા આવે છે તેને છોકરા જેમ દૂધ ધારે છે, તેમ શબ્દ મ્પશ, રૂપ, રસ, અને ગંધાદિથી મેળવેના ઇન્દ્રિયજન્ય આનંદો ભગવાનથી મિશ્રિત વાસનાનંદ અને વિષ્ણુનંદ જ ગણાય છે કાગલ કે ઉત્તમ પક્ષવાન બનાવીને મોઢામા જ મુકવામા આવે છે પરંતુ બીજે નહીં ’

“મકરપ સિદ્ધ ન થયેમા હેતુ કે સંપ્ત ઉપર મંકરપની સધાર-પલટન દોઝાવે (મિનેમા) પરંતુ પોતે સંકરપ કરતો અપકી જઈ ખસી મેસે તો ઇષ્ટ સંકલ્પિત વસ્તુ તરત પ્રાપ્ત થાય

“યૂરોપિયનવિદ્વાન (Prof Maxmuller) અષ્ટાષ્ટમેકમમૂનગ લખે છે કે —

(1) I spend my happiest hours in reading Vedantic books They are to me like the light

of the morning, like the pure air of the mountains, so simple, so true, if once understood.

(2) The Upanishads are the...sources of... the Vedanta philosophy, a system in which human speculation seems to me to have reached its very acme.

(૧) હું માગે વધારે સુખી વખત પર્વતોની સુદ્ધ હવા સમાન તથા ઉગતા સૂર્યના પ્રકાશ જેવા વેદાંતના ગ્રંથોના સ્વાધ્યાયમાં વ્યતીત કરું છું, અને તે ગ્રંથો એકજવાર મનજવામાં આવી જાય તો સરળ અર્થ પડે છે અને સાચા છે.

(૨) ઉપનિષદ ગ્રંથ વેદાંત ફીલસોફીનું કેન્દ્ર છે અને માગે અનુભવ પ્રમાણે તે એક એવો નિબંધ છે કે તેમાં મનુષ્યની ભાવના ઉચ્ચત્તમ સિખર ઉપર પહોંચેલી જણાય છે.

તદુપરાંત પોતાના એક ભાષણમાં જણાવ્યું છે કે માનસિક ઉન્નતિનો પ્રકાશ હજવાવાળા પુરષો દ્વિદુસ્માનમાં જ જન્મેલા છે અને સુકૃતસ્વરે સ્વીકાર કરે છે બીજા પાશ્ચિમાત્મ વિદ્વાનો શોપનહર, ઈત્યાદિના પણ એવા જ અભિપ્રાય છે.

ઉગ દિવ્ય દર્શન શાસ્ત્રમે, હૈ કૌન પદ્મસે અગણી,

ધૂનાન, ધૂરપ, અરબ, આદિક હૈ હમારે હી રશ્મી.

૧ આધુનિક જમાનામાં કોનિષ્ઠ પ્રશ્નનિષ્ઠ પરમપૂજ્યપાદ શ્રીમતપુરામ શર્માજીએ લોકહિતાર્થે સનાતન ધર્મ, નીતિ, અને જ્ઞાન સંબંધે મંચે અને વ્યાખ્યાનો દ્વારા અદ્વૈતભોગ આપી ને નવચિંતિ કરી છે તેના માટે ધર્મશ્રિય સન્માનો તેમના કહ્દી જ છે.

તેમજ શ્રી ભાવનગર મંથે “શ્રીમસ્તરામ સાર્વજનિક સનાતન ધર્મ કન્યાશાળા” એ નામથી બાળકીઓને હિંદુ સનાતન ધર્માનુસાર રચ્ય કેળવણી સાથે સામાજિક અને પ્રાથમિકજ્ઞાન, જાત, ગુણ, શીવજી, તથા સંસ્કૃતભાષાનો પરિચય તથા ધર ઉપયોગી બને તેવું ખાસ શિક્ષણ આપનારી આદર્શપૂર્વક ધર્મના અસ્પૃશ્યની સારામાં સારી “ક્રી” સંસ્થામાં આમારે કલ્પ કન્યાઓ

ત્યારે સિકંદર હિંદમાં આવ્યા તે વખતે દહી નામના એક તપસ્વી પ્લાહણ્ય મુનિવ્રત ધારણ કરીને પર્ણકુટીમાં ગટેતા હતા. તેમની પ્રશસા સાલળી ગિકંદરને તેને મળવાની ઈચ્છા થઈ તમણે પોતાના પ્રધાન આદિને તેમને તેડવા માટે મોકલ્યા પરંતુ તે મક્કાતમા ગયા નહો ત્યારે સિકંદર તેની પાસે સિખ્યાવાવે ગયા આ બાબતનો ઉલ્લેખ કરીને મેગાસ્થનીસ નામના મુસાફર લખે છે કે, જે સિકંદરે દુનિયાની અનેક જાતિઓ અને રાષ્ટ્રોને પરાસ્ત કરી નાખ્યા હતા તેજ સિકંદર ભારતના એક નમ્ર પુરૂષથી પરાસ્ત થયો.

મારાશ એટલો જ કે જેના ધરમા ગયાનો ચોરી પ્રવાહ વહે છે, તેના પુત્રો અત્યારે દારીલેષ્ટો લઈ કૃવો ચોંવવા લાગ્યા છે. એટલું જ નહીં પરંતુ બ્રહ્માચારવાળી અજ્ઞાન સગિતાના પ્રવાહમાં તથાવા વાગ્યા છે.

લાભ લઈ રહી છે આવા નાસ્તિકવાદના સમયમાં ધર્મના નક્ષત્રાર્થે આ સંસ્થાને મોટા પાયા ઉપર લાવવા ઉચ્છા ધરાવતા કાર્યવાહક દેહમાસ્તર શ્રી. જયનાનંદભાઈને ધન્યવાદ થતે છે

સારવર્ધમાં યુરોપના જુદા જુદા દેશો તરફથી મિશનને ખ્રિસ્તીધર્મના પ્રચાર માટે ૭૦૦ સંસ્થાએને દરવર્ષે કુલ ૭૮૩૦૭૦૦૦ પૌન્ડ મદદ મળ્યા કરે છે અને એ ધનવડે અનેક ઉપાયો દ્વારા ખ્રિસ્તી બનાવવાનું કામ ચાલુ કરે છે.

(સુબોધ સુમદ પા ૧૧૧ પૃથી)

મટે લગભગ પચ્ચીસ વર્ષથી આવતી “શ્રીમસ્તરામ સાર્વજનિક સનાતન-ધર્મ કન્યાશાળા” પણ ધર્મના અભ્યુદયની સાશામા સારી મર્યાદા દોવાથી ધર્મપ્રેમી ગ્રહસ્થાએ ધર્મના ત્ષાણાર્થે મદદ કરવાની ખાસ જરૂર છે.

૧ વિવદ્દ દુષ્ટાશુચિ મોજનાનિ પ્રચર્પણ દેવ શુભ દ્વિજાન ।

ઉન્માદહેતુર્મયહર્ષપૂર્વા મનોમિષાતો વિષમાય ચષ્ટા ॥

ભાવાર્થ—આ જન્મ કે પૂર્વજન્મકૃત પાપો જેવા કે અપરધ, અજ્ઞાનમદ્ધ, અને અપવિત્ર પદાર્થોના ખાવાવડે, તથા દેવ, શુભ, અને બ્રાહ્મણના આરવડે તથા અતિહર્ષશોકાદિવડે કરીને પ્રાણીને ઉન્માદ એટલે દિસ્ટ્રોયા, મુગ્ધા, મૂર્ખતા, જડતા, તથા ગાડા થઈ જવાપણ પ્રમદ થાય છે. એવું ત્રિશલદર્શિઓએ જણાવેલું છે.



એક ઉચ્ચકોટિના ગદ્યસ્વરૂપા મુસલમાન ફકીર સુફી ઔસિયા  
આલિ હજરત પીરાનપીર ખવાજ મુર્શિદીન માહેબ ચિસ્તી પ્રસિદ્ધ  
અજમેરી, પોતાના દીવાનમાં લીનાવસ્થાના મહાત્મ્યનું પ્રતિપાદન  
કરતાં લખે છે કે—

દમે ગૃહસ્થિયે સુદ ચિગુજરી વેદ બજ મદ સાલ ।

ફે રોજ રોજા વદારો યા શર નિમાજ ફુનો ॥

આમ લેરાગા જેટલો વખત લાગે છે તેટલો જ વખત અર્થાત્  
એક શણકાર દેહાત્મશુદ્ધિને હટારી તાગ મનને આત્મામાં લીન  
કરીશ તો તેનું કૃત્ય મેંકડા વર્ષોની ગત દિવસની નગાળે અને પ્રતિ-  
દિવસના રોગગ્રસ્તો કરતા પણ અર્નનશર્ણુ વધારે છે.

ગમીરે વાસારે વિશતિ ઘિજને ઘોરવિપિને ।

વિદ્યાલે જૈલે શ્વ ધ્રમતિ કુસુમાર્થે જહમતિઃ ॥

નમર્ણ્યપં ચેત સર્વસિજમુમાનાથ મયતે, ।

સુસેનૈથ સ્થાનું જન રૂદ્ધ ન જાનાતિ કિમહો ॥

હે શમો! આપને અમર્ણ્ય કરવા અવિવેકી જનો ગમીર  
તજાવમા અને વનોમાં તથા પર્વનોમાં પુષ્પો માટે જતપ છે, પરંતુ  
પોતાની પામે જે અનરૂપ સુંદર કમળ છે તેને સુખપૂર્વક આપને  
વિશે અર્પણ કરીને સ્થિત થતા નથી એ આશ્ચર્ય છે

આપણા સ્વાર્થ માટે રીંગણા, વનસ્પતિ, પુષ્પો, પત્રોનો ધાત  
કરીએ પરંતુ તેને વાચા હોય અને પૂટે તો શું જળામ આપી શકાય  
વારૂ! આપણા સ્વાર્થ માટે ખીજો માણુમ પોતાની આંગળીયો કાપી  
આપશે ખરે કે ?

દાનં સ્વધર્મો નિયમા યમચ્ચ ધ્યુનં ચ કર્માણિ ચ સદ્ગુણાનિ ।

સર્વે મનોનિગ્રહલક્ષણાન્તાઃ પરો દિ યોગો મનસઃ સમાધિઃ ॥

દાન, સ્વધર્મ, નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મ, નિયમ, યમ, વ્રત, જપ,  
તપ અને ખીજા તમામ ઉત્તમ કાર્યો આ સર્વેનું કૃત્ય મનનો નિગ્રહ  
કરવો એ છે કારણ કે મનનો નિગ્રહ એ ઉત્તમ સમાધિ ॥

गान भूमिदान उत्तरांग आभ यवध भूतानी स्थिति ॥



भक्तानु याग ५ भा. ३४४ परना २ गीत स्थिति ३५५  
श्रीगीताप्रस गोरखपुर

પ્રત્યક્ તત્ત્વદર્શી જ્ઞાનારૂઢ મહાત્માઓ—

“અવ્યક્તોપાસકે જીવન્મુક્ત પુરુષોનું કિંચિત્ દિગ્દર્શન.”

દક્ષાગ્રેય હરે કૃષ્ણ ઉન્મત્તાનન્દ દાયક ।

દિગમ્બર મુને વાલ પિશાચ દ્વાનસાગર ॥

ધામિ પ્રાણ મહોદયોગં જનં મૂકજડાલસમ્ ।

કરોતિ તત્ત્વયોધોડ્યમતસ્ત્યક્તો ઘુમુશ્ચુમિઃ ॥

તત્ત્વજ્ઞાન અથવા આત્મજ્ઞાન સિવાય ખીજ કોઈ પણ રસ્તે સંમાગમક્તિ માને વિષયાસક્તિનો નાશ થતો નથી. તે પ્રસિદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન વાચાલ મનુષ્યને મૌન બનાવે છે, પડિતને જડ કરી નાખે છે, ઉદ્યોગી મનુષ્યને આજસુ બનાવે છે કાગળ કે મન પ્રત્યગાત્મામાં ચોંટવાથી જ્ઞાનીની વાણી, મન અને શરીરની વૃત્તિઓ નષ્ટ થાય છે. માટે વિષયભોગની લાલસા કરવાવાળા મનુષ્યોએ આત્મજ્ઞાનનો અનાદર કર્યો છે. ‘અમાનેન પરં પ્રેમમાનેન વિષયે સ્પૃહા’—ત્યારે અધિકારી આત્મામાં સ્થિતિ થાય છે ત્યારે મંસાગેક ભોગવિલાસોમાં આસક્તિ<sup>૧</sup> રહેતી નથી. “જેનો ચારો જે કરે, તેને ભાવે તેજ, હંસ સદા મોતી ચરે, કાગ અભક્ષ કરે જ.” અર્થાત્ અત્યંત પ્રયત્નથી ત્યજ શકાય એવા વિષયોની આશારૂપ મહાપાશથી જેઓ મોકળા થયા છે તેઓ જ યોગ્યતાને પામ્યા છે. પરંતુ ખીજ હ શાસ્ત્રને બંધોલા યોગ્ય થતા નથી.

૧ “વિષયા વિનિવર્તન્તે નિરાહારસ્ય દેહિનઃ ॥”—માદા અને લાધણ

કરવાવાળાના વિષયો શાન્ત થકી જમ છે, છતાં તેના અત કરણમાં તેનું આસ્વાદન એટલે વિષયોનો ચટકો અથવા વિષયોપભોગની દહેજતરૂપ વાસના રહે છે. પરંતુ જેનું ચિત્ત પ્રત્યક્ આત્મામાં લાગેલું હોય છે તેને વિષયોનું આસ્વાદન સરખું પણ રહેલું નથી. મારવાડના પ્રદેશમાં મૃગજળની ઈચ્છાનો ત્યાગ કોઈ વીરલ દરજ્જા કરે છે.

યઃ શાસ્ત્રવિધિમુત્સજ્ય વર્તતે કામકારતઃ ।

न न सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ गी ૧૩

જે મનુષ્ય વેદવિદિન ધર્મનો ત્યાગ કરી ઈચ્છાનુમાર વર્તે છે, તે મનુષ્યને શાંતિ, સુખ અને મોક્ષ મળતો નથી.

अष्टैरिच गणाद्रीतः सन्मानाक्षरकादिव ।

કુળપાદિય ઇત્યાદિયસ્તં દેવા પ્રાણ્યર્ણ ચિદુઃ ।

જેમ દેવાભિમાની મનુષ્ય મર્યાદા બધ પામે છે તેવી રીતે તે શાના૧૬ પુરુષ સોફોના મમદથી બધ પામે છે. “નિઃસંગતા મુક્તિપદ ચતીનાં સંગાદદોષાઃ પ્રમયંતિ દોષાઃ ।” બહિર્બુધ જાનોના સંગથી અનેક પ્રકારના દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. અને “પાપકો લોહસંગેન મુદ્ગરૈરમિદન્યતે ।” જેમ અગ્નિને સોદ સાથે સંગ્રામ થવાથી હથોડા ખાવા પડે છે. મારે “સેન સંગઃ પરિત્યાજ્યઃ સર્વદા સુખમિચ્છતા ।” નિર્દોષ સુખ ઈચ્છનાર તે પુરુષ પ્રાણીમાનના અર્થાત્ સર્વસંગ વિવર્જીત રહે છે. જેથી કરીને નિદાશ્વ અને કલહશ્વ એમ બે પ્રકારના વિભવાદાભાવની નિવૃત્તિ થાય છે. જનસમૂહમાં તેની દૈત્યુદ્ધિ હોતી નથી; પરન્તુ વાસનારહિત નિઃસ્પૃહીને, “અરણ્યમિથ સંવૃત્તં” તથા “વર્ષાપ્રોન્મુષ્ણિચ્ચામં” અરણ્યના જેવું, તથા વરસાદથી ધોવાઈ ગએલા ચિત્ર જેવું અર્થાત્ “પશ્યતિ સ્વપ્નયલ્લોકં” સ્વપ્નના પદાર્થ જેવું અસત દેખે છે એટલે જગત્માં તેની પ્રીતિ હોતી નથી, તથા જેમ સોફો નરકથી બધ પામે છે તેવી રીતે તે સન્માનથી બધ પામે છે, તથા જેમ સોફો મૃત શરીરથી બધ પામે છે તેમ તે પુરુષ સ્ત્રીજનોથી ભય પામે છે, એવા પુરુષને દેવતાઓ બ્રાહ્મણ કહે છે.

सधितर्यपि शीतवच्चौ चन्द्रेऽप्युष्णेऽप्यधोमुखे वह्नौ ।

માયિકમિદમિતિ જાનન્ જીવન્મુકો ન વિસ્મયીમયતિ ॥

કદાચિત્ સૂર્ય શીતળ જલુપ, ચંદ્રમા ઉષ્ણ પ્રતીત થાય, અને અગ્નિ અધોમુખ જ્વલિત દેખાય, તથાપિ આ સર્વશું દેવણ માયિક જ

છે એમ જાણતો તે જીવન્મુક્ત પુરુષ તેમાં કિંચિત્ પણ વિસ્મય<sup>૧</sup>  
પામતો નથી. “માયાયાં સર્વસંભવઃ” “મત્વા ધીરો ન શોચતિ”

નિરાશિષ્યમનારંભં નિર્નમસ્કારમસ્તુતિ ।

અક્ષીણં ક્ષીણકર્માણં તં દેવા બ્રાહ્મણ વિદુઃ ॥

૪૬ વસ્તુની આર્યના રહિત, લૌકિક કર્મારંભોથી રહિત; નમસ્કાર  
પ્રજ્ઞાભાદિથી ગહિત; પોતાની તથા બીજાની સ્તુતિ નિંદાથી રહિત;  
અપત્ન વગર પ્રાપ્ત વસ્તુમાં દીનતાથી રહિત પુરુષને દેવતાઓ બ્રાહ્મણ  
કહે છે. તેમજ “દૂન્યં યસ્ય જનાકીર્ણં તં દેવા બ્રાહ્મણ વિદુઃ ।”  
જેમ અંસારી મનુષ્યને નિર્જનરચાન લય અને કલેશ આપે છે, તેમજ  
મુક્ત પુરુષને જનમુક્તારે સ્થાન વિશેષનો હેતુ હોવાથી દૂર અને એકાકી  
વિચરનાર પુરુષને દેવતાઓ બ્રાહ્મણ કહે છે તેઓના —

“જ્ઞાનની સાત ભૂમિકાઓ”

યોગીઓ એ પ્રકારના હોય છે તેમાં ભગવાન ગમકૃષ્ણાદિક  
જેવા મુક્ત યોગીઓમાં ગણાય છે, એટલે કે તેઓને જન્મથી જ  
જ્ઞાન હતું, અને જેને જન્મથી જ્ઞાન નહોતું એવા પુરુષો યુગ્મન  
યોગીમાં ગણાય છે તેમાંના કેટલાક પુરુષો એક જ જન્મમાં ક્રમથી  
સાતે ભૂમિકામાં જાય છે, અને કેટલાક અજ્ઞાનરૂપી આવરણને લગ્ન હોવા  
છતાં પ્રમથ પ્રાગ્બધના યોગે નીચે જણાવેલી ભૂમિકાઓમાં વિચરે છે.

જ્ઞાનાંશ મહાત્માઓની જીતાંમાની શરૂઆતથી કેવલ્ય પર્યંત  
જેમ જેમ મત્સ્યશુદ્ધિ થતા તેમની અન સ્થિતિમાં મુખ્ય-અતિ જરૂરના  
માત રૂપાતરે થાય છે. અને અમમકિત, પદાર્થાભાવિની, અને દુર્વશ  
એ નામની પાંચમી, છઠી, અને સાતમી ગિચ્છિતને પામી કૃતાર્થ થાય છે.  
એક ભૂમિકામાંથી બીજી ભૂમિકામાં જતાં પહેલાં સાધકની કસોટી

૧ “ઇત્યસ્યાર્યજાલેષુ નામ્યુદેતિ કુત્તહલમ ॥”

માયાના કાર્યરૂપ આશ્ચર્યના સમૂહોમાં કુત્તહલ ઉત્પન્ન થવું નથી. અર્થાત્  
રમ્ય તથા અરમ્યને જોઈ પાપાશ્લવત્ સ્થિર હોય છે.

૨ રપેક્ષા સર્વમૂતાનામેતાવદ્ધિસુલક્ષણમ્ ॥

અર્થે નાના પ્રકારના વિદ્યા અને પ્રલોભનો આવે છે; પણ સાધક પોતાનું કર્તવ્ય યથાર્થ રીતે સમજે અને તેનું પ્રાજ્ઞાપરો પાલન કરે તો જલ્દી આગળ વધી શકે છે, અને તેમ કરવામાં મદદલત કરે તો તેજ સ્થિતિમાં રહે છે, સર્વ જ્ઞાનીઓની સ્થિતિનો બેદ જ્ઞાન ભૂમિકાના બેદે હોય છે તે સમયે મંદોષમાં થોડું દિગ્દર્શન “ ભૂમિકા સપ્તર્ક ચૈતત્ત્વિમતામેવ ગોચરમ્ ” જ્ઞાનની માત્ર ભૂમિકાઓ પીમાન મનુષ્યો માટે છે, પણ “ ન પશુસ્થાવરાદીનાં ન મ્લેચ્છાદિચેતસામ્ ॥ ” પશુ, સ્થાવર તથા મ્લેચ્છપ્રાણીવાળા દેહાત્મવાદીઓ માટે નથી, “ વિશેષિનો જરા લોકે ચરન્તે રિતિ ભૂમિપુ ॥ ” એવા પ્રકારની ભૂમિકાઓને પ્રાપ્ત થએલ વિશેષી પુરોષો, “ પ્રહાયનન તાપસ્ય દ્વધાચેશેષુ સંસ્થિતા ॥ ” આત્મ વિષયનો, બાહ્ય વિષયનો, તથા શરીરનો આત્મા વિશે લય કરવા માટે મદદ ઉદ્યોગ કર્યા કરે છે. એટલે કે કર્મનો મન્યામ ઉપરદપકનો ન ગણના વિચારમાં ચિત રાખીને મનનપૂર્વક સંન્યાસ કરે છે.

“ જ્ઞાનભૂમિઃ શુમેચ્છા સ્યાત્પ્રથમા સમુદાહતા, વિચારણા દ્વિતીયા, સ્યાનૃતીયા તનુમાનસા, સત્યાપતિથતુર્યોસ્યા સત્તોડસસત્તિનામિકા, પદાર્થામાદિની વધી સપ્તમી તુર્યગા સ્મૃતા ॥ ” યોગવાસિષ્ઠ ”

૧ શુમેચ્છા - એટલે આ જન્મના તથા પૂર્વજન્મનાં નિષ્કામ સતકર્મોના પુણ્યના જલે (ઉદયથી) વિવેક વૈરાગ્ય આદિ સપત્તિવાળા જે મનુષ્યને જ્ઞાતિય જાણવાની ઈચ્છાથી સતપુરૂષોના સમાગમની ઈચ્છા થતી તે.

૨ વિચારણા - એટલે સદ્ગુણને શરણે જઈ સુરમુખદ્વારા જીવ અને જ્ઞાની ઐક્યતાનો ભોધ શ્રવણ કરી, શુદ્ધિની અનેક યુક્તિઓ-દ્વારા તત્ત્વવિચારણું મનન કરવું તે.

૧ સર્વને સરખા ગણે, જેને નહિ વિવેક,  
દીપક મણી ને દિનમણિ, મૂરખને મન એક

૩ તત્તુમાનસાઃ—એટલે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં મનનો રાગ શિથિલ થઈ મન સૂક્ષ્મપણાને પ્રાપ્ત થાય છે, તથા શ્રવણ મનન વિચારવડે બ્રહ્મ અને આત્માની અકૃત્યતારૂપ અર્થનું નિરતર ચિંતન (નિદિધ્યાસન)થી સ્થૂળ મન જે બહિર્મુખ હોય તે અંતર્મુખ થાય છે અર્થાત્ મનની દોડ ઓછી થાય છે

ભૂમિકા ધિતયન્વેતત્ રામ જાગ્રદિતિ સ્થિતમ્ ।

યથા યદ્વેદયુજ્જયેદં જગજ્જાગ્રતિ દૃશ્યતે ॥

ઉપરની ત્રણ ભૂમિકા મુમુક્ષુની છે, અને આ ત્રણ ભૂમિકા સુધી માંસારિક વિષયોમાં મન પરાવાયેલું રહે છે, અર્થાત્ જગતમાં સત્યપણાની યુદ્ધિ મટતી નથી, જેથી મુમુક્ષુ આગળ વધી શકતો નથી; પરંતુ ત્યાગ અને અભ્યાસના બળથી આગળ વધી શકે છે આ ત્રણ ભૂમિકા સુધી મુમુક્ષુ હેયશુન્ય હોય છે. અને મનનું સ્થાન નાભિના નીચે હોય છે તથા અવસ્થા જાગ્રત હોય છે.

૪ સત્ત્વાપત્તિઃ—એટલે નિદિધ્યાસનના બળથી રાજા વગર આત્મરૂપ (સ્વરૂપ)ની પ્રાપ્તિ થાય છે, એટલે સ્વરૂપ માહાત્મારૂપ નિર્વિકલ્પ સ્થિતિ યથાથી પ્રત્યક્ અભિન્ન બ્રહ્મના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, અર્થાત્ ઇશ્વર દર્શનરૂપ સદ્બ્રહ્મવસ્થાનો અનુભવ થાય છે. એટલે પછી તેના જ પ્રયાસમાં અને તેના જ પતનમાં માનુકૂળપણું<sup>૧</sup> શોધે છે, મંમારના પદાર્થ પર દૃષ્ટિ ઠગતી નથી તેમાં દુઃખ માને છે “અદ્વૈતૈ સ્થૈર્યમાયાતે હૈતે પ્રજામમાગતે ।” જ્ઞાન સ્થિર થાય છે, જગતના પદાર્થોને “પદ્યતિ સ્વપ્નવલ્લોકં ચતુર્થો ભૂમિકા મતા ॥” સ્વપ્ન તુલ્ય જુએ છે, એવા ચતુર્થ ભૂમિકાવાળા પુરુષ બ્રહ્મવિદ્ અર્થાત્ જ્ઞાની કહેવાય છે. મનનું સ્થાન હૃદયે હોય છે, અવસ્થા સ્વપ્ન હોય છે, લોકોના જોવામાં મહેજ ગાંડા જેવો જણાય છે, કર્મક્ષય અને વાસના વિલય હોય છે

૧ “યત્રકામતા તત્રાવિશેષાત્ ” વેદાંતસૂત્ર ॥

જ્ઞાની મનુષ્યે ન્યા પોતાના ચિત્તની એકાગ્રતા રહે તેવા સ્થાનમાં રહેવું.

યદ્વાડ્ડસ્મન્યપિતં ચિત્તં જ્ઞાન્ત સત્યોપસંહિતમ્ ॥  
 સર્વજ્ઞારેષુ દેહેઽસ્મિન્નકાશઃ<sup>૧</sup> તપજાયતે ॥  
 ધર્મો જ્ઞાનં ત્વ ધૈરાગ્યમૈશ્વર્યં ચામિપચતે ॥

“આત્મક્રીડા આત્મરત્તિઃ પ્રિયાયાનેવ ગ્રહ્યધિનું ઘરિષ્ઠઃ” ॥

૫ જ્ઞાનંસત્તિઃ—એટલે હિતમ વિષયોમાં પણ આગક્રિયાથી રહિત, તથા સત્વગુણના ઉદ્વેગથી જે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે તેમાં અનાસક્ત પણ, અને નિર્વિકલ્પરિચયિતા અભ્યાસથી તથા પશ્ચિમવપણાથી દેહ વિશે અદ-ભમ ગલિત ધર્મ શરીરની આસક્તિની પ્રીતિનો અભાવ થાય છે, ફુનિયાનો વિષય તેના ચિત્તમાંથી દૂર ધર્મ ગમેતો હોવાથી ફુનિયા મંબધી વાત કરવી ગમતી નથી. “પંચમી ભૂમિકામેત્ય સુપુત્તિપક્ષનામિકામ્ ॥” એવી પાંચમી બુધિકાને પ્રાપ્ત થએલ પુરૂષ અર્ધ સૂતો અને અર્ધ જાગૃત જેવો પ્રતીત થાય છે, કોઠાના જોવામાં ગાંડા જેવો જણાય છે, અનનુ સ્થાન કંઠે હોય છે, નેત્રો અપણ હોતાં નથી; પરન્તુ અતિ સ્થિર અને ચિત્ત વિમુક્ત હોય છે, આ પુરૂષને બ્રહ્મવિદ્ધર અર્થાત્ જીવન્મુક્ત કહેવામાં આવે છે તે જોગખી સકાતો નથી.

૬ પદાર્થોમાવિનો—એટલે દ્રવ્ય વસ્તુનું અદર્શન (અગેવેન) અર્થાત્ બ્રહ્મથી ભિન્ન પદાર્થની પ્રતીતિ બીજાની પ્રેરણા વિના થાય નહિ, અતિશય નિર્વિકલ્પ રિચયિએ કરી દેહ આદિ સર્વ પદાર્થો અધિધાન બ્રહ્મરૂપથી બાંધે, અર્થાત્ નામ રૂપાદિની કેવળ અપ્રતીતિ થાય તે

૧ સ્વામા સમસ્તપુરુષ કહે છે કે, જ્યારે સર્વોએ સુપ્રધારામય સત્વગુણોના ઉદ્વેગ થાય છે ત્યારે બોલવું કે વાત કરવી પણ ગમતી નથી. આ બાબત અનુભવગમ્ય છે. પરન્તુ ચાળા, ચેટા, લટકા કે; નકલ નખરાનો વિષય નથી.

૨ “યો જ્ઞાનર્થિ સુપુત્તિયો”—જાગૃતો જોવામાં આવે છે પરન્તુ તેનું અત કરણ સુપુત્તિ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલું હોય છે. “જ્ઞાન્તસાત્તરકલનઃ”—ચેતો કલાપાન હોય છતાં તેની સર્વે કલાઓ જ્ઞાન્ત પડી જાય છે.



ફરીને પ્રતીતિ 'થાય જ નહિ; તથા "ઘ્યાપારે ચિઘતે યસ્તુ નિમેશોન્મેષયોરપિ ॥" આંખનું મટકું મારવામાં પણ ધુરીશુ-આળસુ એવી "પછી માઢસુપુપ્ત્યાલ્યા" અથવા "પરિશ્રાન્તતયા નિત્યં નિદ્રાલુરિવ લક્ષ્યતે ॥" નિત્ય પરિશ્રાંત માઢ નિદ્રાશુ જેવો પ્રતીત થાય છે, અવસ્થા તદ્દન જોડાન જેવી હોય છે, આ ભૂમિકા સુધી એક પ્રકારનું હંપણું રહી જાય છે, પરન્તુ અનુપમ ઈશ્વરી સ્થિતિથી વિન્મત બની જાય છે, અને સ્વરૂપને સ્પર્શ કરવા જાય છે, પરન્તુ તેમ બનતું નથી. (જેમ જ્ઞાનસના દીવાને સ્પર્શ કરવા પતંગીયું ધસે અને કાચના અંતરાયને હીધે સ્પર્શ થતો નથી) મનનું સ્થાન લલારે હોય છે તેને બ્રહ્મવિદ્વરીયાન અથવા મહામુક્ત કહેવામાં આવે છે, આ પુરૂષને ઝોળખી શકાતો નથી.

મહતત્વતિરત્કૃત્વાં ચિન્માત્ર પરિશેષવત્ ॥ .

૭ તુર્યગઃ-એટલે જેમ યોધી અને પાંચમી ભૂમિકામાં બાવરૂપ પ્રતીતિ, અને છઠ્ઠી ભૂમિકામાં અક્ષાવરૂપ પ્રતીતિ બને બંધ પડી જાય છે; અને પોતાની અથવા ખીજની ઇચ્છાથી ઉત્થાન પામતો નથી, એવી તુરીયા અથવા ધનઅવસ્થા તે બ્રહ્મચારીની થાય છે. કાયમ સમાધિસ્થ રહે છે, ખાઈ શકાતું નથી, મોઢામાં દૂધ રેડવામાં આવે તે પણ નીકળી જાય છે, કેંદ્ર મસ્તકમાં હોય છે આંક કે એકવીશ દિવસમાં શરીર છૂટી જાય છે. આ પુરૂષને ઝોળખી શકાતો નથી. તેને બ્રહ્મવિદ્વરિષ્ઠ અર્થાત્ અતિમુક્ત કહેવામાં આવે છે.

એવી રીતે તિલ્હઃ સ્યુઃ સાધને પુરા-ચતુર્થો ભૂમિકા જ્ઞાન અર્થાત્ પ્રથમની ત્રણ ભૂમિકા સાધક અર્થાત્ સુસુષુની છે, અને યોધી ભૂમિકામાં જ્ઞાન થવાથી તે જ્ઞાની અથવા બ્રહ્મવિદ્ ગણાય છે; અને "જીવનમુક્તેરવસ્થાસ્તુ પરાસ્તિલ્હઃ પ્રકીર્તિતાઃ । પાંચમી છઠ્ઠી અને સાતમી ભૂમિકા જેઓ સબ્દબ્રહ્મથી પર ગએલા અસીમ શક્તિવાળા સ્થિરરેતા અને જાતપ્રય સિદ્ધ જીવનમુક્તોની ગણાય છે; તે મહાત્માઓ પોતાના આત્માની જ સ્થિતિમાં રમમાણ રહે છે.

વેદમાં આ ભૂમિકાઓનાં બહુ બહુ વખાણ કર્યા છે શ્રી યુતિ  
 “સોડયં પરમહંસાનાં માર્ગો દુર્લભતરો ન તુ યાદુર્યં ॥” તથા  
 શ્રીગીતાશ્રમાં કહ્યું છે કે:—

ક્લેશોઽધિકતરસ્તેષામવ્યક્તાસક્તચેતસામ્ ।

॥ અવ્યક્તા હિ ગતિર્દુઃસ દેહધન્નિરવાપ્યતે ॥

અર્થ:—દેહાભિમાની, શરીરપોષણાર્થી, દેહેન્દ્રિયાત્મવાદીને, અવ્ય-  
 ક્તગતિનું જ્ઞાન થવું એ મહાન કષ્ટનું કામ છે, પરંતુ જેનું ચિત્ત  
 અવ્યક્તમાં આસક્ત થાય છે તેને ધર્મ કષ્ટ ભોગવવું પડે છે, હજારોની  
 સખ્યામાંથી કાંઈ એકાદ જ ગતિય સ્થાનપર પહોંચે છે એટલે કે,  
 સાતમી ભૂમિથી પણ પર એવા વિદેહ કૈવલ્યના મુખને આસાદમાં જ  
 પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ દ્રશ્યના મિથ્યાત્વનું અપરોક્ષજ્ઞાન મેળવી આ  
 શરીરમાં જ નિર્ગુણબ્રહ્મ અવ્યક્ત ગતિના જ્ઞાનને પામે છે અર્થાત્  
 અરૂપનો નાશ કરે છે શુભ-મુક્તનો મનોનાશ તે સરૂપનાશ છે, અને  
 વિદેહમુક્તિરૂપ મનોનાશ તે અરૂપનાશ છે

સારાંશ કે, ઉપર જણાવેલા ૪-૫-૬ ભૂમિકાવાળા મહાત્માઓ  
 દેહવિહાર પછી કૈવલ્યપદને પામે છે તથા જે મનુષ્યને પોતાના  
 આત્માનું એટલે તે બ્રહ્માત્મા જ હું છું, એટલે ભેદ અને અભેદ  
 સારી રીતે સમજવામાં આવી જાય તે મનુષ્ય પણ શરીર છૂટતા  
 કૈવલ્યપદને જ પ્રાપ્ત થાય છે “બ્રહ્મચિદ્ બ્રહ્મૈવ ભવતિ”

કારણકે હું બ્રહ્મ છું, તે બ્રહ્મ હું છું, એવી સમજણ તેા દરેક  
 જ્ઞાનીને સમાન જ હોય છે, પરંતુ અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પ્રારબ્ધે કરીને  
 સ્થિતિમાં જ ભેદ હોય છે મુક્તિ સર્વને સમાન છે

સમાહિતા યે પ્રવિભાજ્ય યાહ્ય થોગાદિચેતઃ સ્વમહં ચિદાત્મનિ ।  
 તત્ત્વ મુક્તા મયપાશબધેર્નાન્યે તુ પારોક્ષ્યકથામિધાયિન ॥

જે મનુષ્ય શબ્દ, રૂપ, રસ, રમ, ગંધ એ જોતાદિ ઇન્દ્રિય  
 ચિત્ત, અદકાર આદિ બાહ્ય વસ્તુઓને આત્મામાં લીન કરી સ્થિત

ચયેલા છે. તે સંસારબંધનથી મુક્ત છે પણ પરોક્ષ અહાતાનની વાતે અને રાયલાં કરવાવાળા મુક્ત નથી.

પરંતુ મહાત્માભાવાપન્ન આચાર્યો-શ્રવનમુક્ત મહાત્માઓ મંસારિક કાઈ પણ પદ્યોમાં અભિનિવેશ વિનાના હોવાથી લોક-હિતાર્થે શાસ્ત્રવ્યાખ્યાન-પ્રવચનાદિ કરે છે એવા:—

આત્મારામાડશ્ચ મુનયો નિર્ગન્થા અપ્યુદ્યમે ।

કુર્વન્ત્યહતુકોં ભક્તિમિત્યંભૂતગુણો હરિઃ ॥

અર્થ:કરણમાં બેઠાંચિતું હેન ચયા છતાં, તથા તેના ચિત્તમાં વિશેષ તથા ધ્યાનાદિ કાઈ પ્રબલ ન હોવા છતાં તથા પોતાને કર્તૃત્વ<sup>૧</sup> શુદ્ધિ પણ ન હોવા છતાં; આત્મામાં વિરામ પામેલા એવા મુનિઓ અર્થાત્ અપ્રાકૃત રાજ્યવાળા વિપશિનો “નામાદિમ્યઃ પરે ભૂદ્ધિ સ્વરાજ્યેડવસ્થિતો યદા” નામ અને રૂપથી પર એવા પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરે છે અર્થાત્ કિપર જાણ્યા પ્રમાણે તે સત્પુરૂષો બ્રહ્માજ્યાસમાં બેઠાયલા રહે છે, એનું કારણ એટલું જ કે હરિનો એવો જ મહિમા છે.

૧ બુદ્ધિથી નેટલું સમજી શકાય અને વાણીથી નેટલું બોલી શકાય તેના અમલ થઈ શકતો નથી, કારણકે બુદ્ધિ અને વાણી કર્તૃત્વરાક્તિની અપેક્ષાથી અધિક ક્ષેત્રમાં વિહાર કરે છે પરંતુ તદનુસાર વર્તન કરવામાં શરીર, ઇન્દ્રિય, સંસ્કાર, વાતાવરણ, અહતા, મમતા આદિની સંબંધિત થાય છે.

એક પ્રશ્નનો ઉત્તર-પૂર્વના ઋષિમુનિઓના જેવા સર્વજ્ઞતા આદિ શુદ્ધિ હો પ્રાપ્ત થવાનું કારણ માત્ર એટલું જ કે, ઈશ્વરી અક્ષરેને પોતાની રચિતનુસાર પરી મનશીને વલણ સુવટા કરી દઈ સંસારિક ભ્રમ અને આસક્તિ વધારવાનું કારણ, તથા તેથી જ રીતે જ્ઞાનચોગ્ય વ્યવસ્થાવાળી ભક્તિના કર્મમાર્ગનો ત્યાગ, યા પૂર્વના ઋષિમુનિઓના જેવી રહેણીકણીયા ફેર આટલા જ કારણો બસ, અને વર્ણાશ્રમ ધર્મની દ્વાનિ થવામાં પણ સર્વથી મુખ્ય કારણ એ જ માટે જાણ્યું કે વત્તમ પુખ્તની સુવાસ તેા નાકથી જ લેવામાં આવે છે, તુ બીજેથી નહીં

વિપ્રસ્ય થૈ શંક્યમ્મનો દેવા દારાદિતિથિઃ ।

વિદ્યામ્નુર્વેમયયં શમ્માનામસ્ય શમિયાત્પમ્ ॥

અહમ્નુ ન્યાયે મેન્વામ લે છે ત્યારે દેવાઓ પ્રયાપી સી વિનેરે આમજોમાં પ્રવેશ કરીને ને હામ વિધ કરે છે. શાકુતિ કહે છે કે: “તસ્માત્કલેષાં ન મિયં યદેતન્મનુષ્ઠા વિદુઃ ॥” મનુષ્યો આમાને કહે તે વાતો દેવાને પ્રિય નથી, પરંતુ “તમ્ય હ ન દેવાઃ સામૂયા ક્ષેત્રમે આત્માદેવાં ન મયતિ. રૂક્ષિ સુક્ષિઃ” કહે છે કે; દેવાઓ પણ મનુષ્યને જ્ઞાનપરે મળેલા પ્રકરણને આરક્ષાપી શકતા નથી.

યમ્નુ પ્રમજિતો મૂલ્યા પુનઃ સ્વેદેન મનુનમ ।

વષ્ટિર્વર્ષાદન્નાણિ વિષ્ટાયાં જાપથે દુમિઃ ॥

જે મનુષ્ય મેન્વામને પ્રદબ કરી સો-મનુન લોખને છે તે સાદગતર વધં સુધી વિષ્ટાનો દીરા થાય છે. મદર્ષિ અગિરા કહે છે કે: “આરુદપતિનો રૂક્ષિ દય પૂર્વાન્દ્યાપગમ્” તે પ્રમાણે મુપ્રકાષને નહ કનનાર થતિ આગાઉની કથ પેટી તથા પાછળની કથ પેટી નરકમાં નાખે છે.

ચતુર્થેદી નુ યો વિપ્રઃ સોમયાજી શતમ્નુઃ ।

તસ્માદપિ યતિઃ શ્રેષ્ઠસ્તિત્વપર્વેતર્મતરમ્ ॥ જાવાલઃ ।

આ વેદોને જાળનાર, સોમપદ કરનાર, તથા અધમેધાદિક સેકરો વદ કરનાર મર્વે આગ્રમીઓ કરતાં સંન્વાસી-પતિ શ્રેષ્ઠ મજાવ છે. અર્થાત તલ અને પર્વત જેટલું અંતર જાળવું.

પ્રાચ્યાગ્નિસદ્યં ચ વાનપ્રદ્યશતયયમ્ ।

પ્રાણાનાં નુ કોટિશ્ચ યતિરેકો વિશિષ્યતે ॥ પુરાણાંતરે ।

એક દાનર અગ્નિચારી, નજીસો વાનપ્રદ્ય, તથા એક કરોઠ ગૃહસ્થ આગળો કરતાં પૈતાના ધર્મમાં સ્થિત એવો એક સંન્વાસી થતિ સર્વેથી શ્રેષ્ઠ મજાવ છે.

પાત્રસ્ય દિ વિશેષેણ શ્રદ્ધાદાનસ્તથૈવચ ।

અર્પણં વા વહુવા પ્રેત્ય દાનસ્યા ધ્યાપ્યતે ફલમ્ ॥

જેવી શ્રદ્ધાથી જેવા પુરુષ વિશેષને થોડું અમત્રા ધણું દાન આપે છે, તેવું અને તેટલું જ ફળ તેને મળે છે. “સર્વેવામેવ દાનાનાં બ્રહ્મદાનં વિશિષ્યતે ॥” પૃથ્વી પરની તમામ વસ્તુઓના દાન કરતાં આત્મજ્ઞાન બ્રહ્મજ્ઞાનના ઉપદેશનું દાન સર્વથી શ્રેષ્ઠ ગણાય છે અને “ઉત્પત્સ્યતે દિ તત્પાત્રં યત્તારયતિ સર્વતઃ” વહુવામાંથી એક એવું પણ પાત્ર મળી આવે છે કે, જે દાતાને સર્વ પાપમાંથી તારે છે.

આન્તિદાનં સ્થિતં ચાહો સમ્યગ્જ્ઞાનં ચ મધ્યમમ્ ।

મધ્યાન્મધ્યતરં દ્વયં નારિકેલફલામ્બુવત્ ॥ મ. ૬.

બહારના સ્થૂળ પ્રપંચનું જે જ્ઞાન તે આંતરિક જ છે, પરંતુ જેમ નાળીયેરમાં પાણીનું જ્ઞાન તે પ્રમાણે મધ્યમાં સ્થિત જે આત્મા; તેના સ્વરૂપ જ્ઞાનવડે શુભ-શુભકા મળાય છે.

નિમિશં નિમિષાર્ધં વા પ્રાણિનાં આત્મચિન્તનમ્ ।

ઋતુ કોટિ સદૃશાણાં ધ્યાનમેકં વિશિષ્યતે ॥

નિત્યમાચરતઃ શૌચ કુર્વતઃ પિતૃતર્પણમ્ ।

યસ્ય મોદ્વિજતે ચેતઃ શાન્તં તત્ત્વ ક્ષરોતિ કિમ્ ॥

હંમેણાં સર્વ શૌચાચાર તેમજ શ્રાદ્ધ વિશેષ નૈમિત્તિક કર્મોનું આચરણ કરવા છતાં જેના ચિત્તમાં જરાપણુ શ્વાનિ કપળાદી નથી તેવા મનુષ્યને સત્ સાક્ષી શું કરી શકે વાર ? તેવા મનુષ્યો શ્રેય ની ઉચ્છાયા અથવા દંભથી તથા કોઈ કોઈ શક્તિસમાધાનની ઉચ્છાયા તત્ત્વવેત્તા પુરુષો પાસે જાય છે તે જાણી; પરંતુ પોતાના આત્મચિન્તથી તેનું અનુમાન કરે છે. એટલે તરત જ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણેની વૃત્તિના તરંગ, વમલો, અને ચક્રોનો વાયુ લાગતાં “જેને અથ પુત્ર અને એ આઈ ખસમ” જેવું કરી બેસે છે, અને કર્મ બાધી પાછા ફરે છે.

અધમાસ્તુ કિયારામાઃ, શાસ્ત્રારામાસ્તુ મધ્યમાઃ ।  
 ઉત્તમા આત્મરારામાસ્તુ, નૈવારારામો મહાત્મના ॥ ૮ ॥  
 અધમો જપહોમશ્ચ, ધ્યાનલીનશ્ચ મધ્યમઃ ।  
 ઉત્તમો લયલીનશ્ચ, પૂજાઽર્ચાં ચાધમાધમા ॥ ૯ ॥  
 પૂજાકોટિસમં સ્તોત્રં, શાસ્ત્રકોટિસમો જપઃ ।  
 જપકોટિસમં ધ્યાનં, ધ્યાનકોટિસમો લયઃ ॥ ૧૦ ॥  
 ઉત્તમા સહજાવૃત્તિઃ, મધ્યમા ધ્યાનધારણા ।  
 શાસ્ત્રચિંતા કમિષ્ટા ચ, તીર્થયાત્રાઽધમાધમા ॥ ૧૧ ॥

અર્થઃ—દેહભાવ એટલે શરીર જ હું હું એમ માનનારા અધમ છે, હું જીવ છઉં એવું માનનારા મધ્યમ છે, હું સાક્ષી સ્વરૂપ હું અર્થાત્ સાક્ષ્ય ભાવવાળા ઉત્તમ છે, અને તે બધા હું હું તેવો ભાવ રાખવાવાળા મહાત્મા ગણાય છે (૧) કુસાચાગ્ને વળગી રહેનારા અધમ છે, બાહ્યશૈભ્યાચારજ રાખવાવાળા મધ્યમ છે, ત્રિધિનિષ્ઠેષ ભાવ રાખવાવાળા ઉત્તમ છે, અને આત્મામાંજ રમણ કરવાવાળા મહાત્મા ગણાય છે. (૨) અમુક ભક્તિભાવ રાખવાવાળા અધમ છે, સકામ ભક્તિભાવવાળા મધ્ય છે, આત્મભાવ એટલે સર્વ આત્મગ્વરૂપ છે તેવા ભાવવાળા ઉત્તમ છે, અને સધળા ભાવથી ૫૦ ગએલા એટલે ભાવનું ઉત્ક્રાંધન કરી ગએલા મહાત્મા ગણાય છે. (૩) મૃત્યુભોક્તા વિષય ભોગોની ઇચ્છાવાળા અધમ છે, સ્વર્ગાદિ પરલોકની ઇચ્છા કરનારા મધ્યમ છે, ભોક્ષની ઇચ્છાવાળા ઉત્તમ છે, અને ઇચ્છા અનિચ્છા ને પરેચ્છાથી પર રહેવાવાળા નિઃસ્પૃહી મહાત્મા ગણાય છે. (૪) કર્મ ભીરૂતા એ અધમ છે, ભક્તિ ભીરૂતાવાળા મધ્યમ છે, જ્ઞાન ભીરૂતાવાળા ઉત્તમ છે, અને અજ્ઞય પદમાં સ્થિતિ રાખનાર મહાત્મા ગણાય છે. (૫) ચાર ધામમાંથી અમુક ધામનું સેવન કરનાર અધમ છે, અમુક દેવનું સકામપણે સેવન કરનાર મધ્યમ છે, બધાપરાયણ રહેવાવાળા ઉત્તમ છે, અને કશા પણ આલંબન વગર સદાજ સમાધિસ્થ રહેવાવાળા મહાત્મા ગણાય છે. (૬) મૂર્તિપૂજા કરવા પુરતું જ

સમજનાર અધ્યમ છે, સ્તોત્ર અને જપ પરાયણ રહેનારા મધ્યમ કે  
માનસિક પૂજા કરવાવાળા ઉત્તમ છે, અને તે બ્રહ્મ હું હું એ  
ભાવથી વિરમવાવાળા મદાત્મા ગણાય છે. (૭) કર્મ પરાયણ રહેનાર  
અધ્યમ છે, શાસ્ત્ર પરાયણ રહેવાવાળા મધ્યમ છે; આત્મપરાયણ  
રહેવાવાળા ઉત્તમ છે, અને નિરાલ્સજન દેવસ્થપરાયણ રહેવાવાળા  
મદાત્મા ગણાય છે. (૮) મહામ જપ અને દોઝપરાયણ રહેનાર  
અધ્યમ છે, ખ્યાનપરાયણ રહેવાવાળા મધ્યમ છે, લયસીન અવરથા  
વાળા ઉત્તમ છે, અને પૂજાપત્રીમાંજ રહેનારા અધ્યમ છે. (૯)  
કરોડ પૂજાની બરાબર એક સ્તોત્ર પાડ છે, કરોડ શાસ્ત્રના અધ્યયન  
બરાબર જપ છે, કરોડ જપની બરાબર ખ્યાન છે, અને કરોડ  
ખ્યાનની બરાબર લય અવરથા છે. (૧૦) સદગતસ્થાવાળા ઉત્તમ છે,  
ખ્યાનધાગ્યુવાળા મધ્યમ છે, શાસ્ત્રનું ચિંતન કરવાવાળા કનિષ્ઠ છે,  
અને તીર્થયાત્રા કરવાવાળા અધ્યમમાં અધ્યમ છે.

અનાત્મન્યાત્મમાયેન, દેહમાયનયા તયા । પુષ્પદારીઃ  
કુર્વંધ્ય ચેતો ગચ્છતિ પીનતાં ॥ (૧) મહંકારવિકાસેન મમતા-  
મલલીલયા । ર્દ્વ મમેતિમાયેન ચેતો ગચ્છતિ પીનતાં ॥ (૨)  
આધિવ્યાધિવિલાસેન સમાધ્યાસેન સંસ્તૌ । દેવાદેવધિમાનેન  
ચેતો ગચ્છતિ પીનતાં ॥ (૩) સ્નેહેન ઘનલોભેન લાભેન મણિ-  
યોપિતાં । આપાતરમણીયેન ચેતો ગચ્છતિ પીનતાં ॥ (૪)  
દુરાશાસીરપાનેન મોગાનિલચલેન ચ । આસ્થાદાનેન ચારેણ  
ચિત્તાદિર્યાતિ પીનતાં ॥

અનાત્મ પદાર્થોમાં આત્મભાવ રાખવાથી, તથા શરીરમંત્રિથી,  
તેમજ પુત્ર, સ્ત્રી, કુટુંબ ઇત્યાદિમાં સ્નેહરૂપી ચીકાશાદે ચિત્ત  
ચૂલપણાને પામે છે. (૧) અહંકારના વધવાથી તથા મમતારૂપી મેલ  
અડવાથી, દ્રશ્ય ભૌતિક પદાર્થો મારા સુખના સાધન છે એવી ભુદ્ધિથી  
ચિત્ત ચૂળ ભાવને પામે છે. (૨) માનસિક ચિન્તા તથા શારીરિક  
રોગના આક્રમણથી, સંસારમાં શ્રદ્ધાથી એટલે રમણીકપણાની ભુદ્ધિએ

કરી, અપ્રિયના ત્યાગ અને પ્રિયના ગ્રહણ માટેના ઉદ્ધમે કરીને મન જડતાને પામે છે. (૩) રનેહે, દ્રવ્યના લોભવડે, તથા ઉપરથી રમણીય લાગતા એવા મણિ તથા ઓઝોના લાભે કરીને ચિત્ત જડતાને પામે છે, અર્થાત્ મન પુષ્ટ થાય છે, (૪) દુષ્ટ તૃષ્ણાઓથી દુઃખના પાનથી, ભોગરૂપી વાસુના બળે કરીને, તથા વિષયોમાં વિચરવાથી દાહ મૂર્છાદિ વ્યાકુળતા દેવાવાળા વિષયભોગે કરીને મનરૂપી અંજ-ગર રથૂળ અને પુષ્ટ થાય છે. (૫)

સ્નાતં તેન સમસ્તતીર્થસલિલે, દત્તા ચ સર્વા મહી ।

યજ્ઞાનાં ચ કૃતં સહસ્રમિષ્ટમ્પ્રચિલા દેવાશ્ચ સંપૂજિતાઃ ॥

સંસારાશ્ચ સમુદ્રતાઃ સ્વપિતરત્તૈલોક્ષ્યપૂજ્યોપ્યસૌ ।

યસ્ય બ્રહ્મવિચારણે ક્ષણમપિ સ્થૈર્ય મનઃ પ્રાપ્નુયાત્ ॥ ૧ ॥

કુલં પવિત્રં જનની કૃતાર્થા ચિશ્વંભરા પુણ્યવતી ચ તેન ।

અપારસંવિત્સુખસાગરેઽસ્મિંલીનં પરે બ્રહ્મણિ યસ્ય ચેતઃ ॥૨॥

અર્થઃ—જેનું મન બ્રહ્મ વિચારમાં ક્ષણમાત્ર પણ સ્થિરતાને પામે તેણે સર્વે તીર્થોમાં સ્નાન કર્યું, મંપૂર્ણપૃથ્વીનું દાન પણ કર્યું, હજારપણેનું અનુદાન કર્યું, સસારથી પોતાના પિતૃઓનો ઉદ્ધાર પણ કર્યો, અને

૧ વિશ્વામિત્રપરાશરપ્રમૃતયો વાતાંબુપર્ણાશના-

સ્તેપિ સ્ત્રીમુક્તપક્વં મુલલિત દૃષ્ટ્વૈ મોહં ગતાઃ ॥

શાન્ત્યર્થં સઘૃતં પયોદધિમુતં બુજતિ ચે માનવા-

સ્તેષામિન્દ્રિયમિપ્રહો યદિ મહેત્ વિશ્વસ્તરેત્ સાગરમ્ ॥

વિશ્વામિત્ર અને પરાશર જેવા અત્યુચ્ચમા પાણી અને પાદદાં ખાઈને રહેવાવાળા એ સ્ત્રીમાં બ્રાહ્મ પાત્શા, તેા માત્રમલીદા ખાવાવાળાઓ ઇન્દ્રિયનિગ્રહ કરે તેા વિશ્વામિત્ર પર્ણત પણ સમુદ્રમાં તરે.

અન્તરા દુસ્તરા નસુર્યદિરે મદિરેકષ્ણાઃ ॥

એ દુસ્તરે એવી મદિરેકષ્ણા વિગ્રહ ન થાય તેા સાર પીનાના સંસારને તેવો સહેલ છે.



તે મનુષ્ય ત્રણે લોકમાં પૂજ્ય છે. અપાર જ્ઞાન તથા મુખની સાગરરૂપ  
આ પરબદ્ધને વિષે જેનું ચિત્ત લીન થયું છે તેનું દૂષ પવિત્ર છે,  
માતા કૃતાર્ય છે, તથા પૃથ્વી પણ તે મનુષ્યવડે પુણ્યવાળી છે.  
“તદ્વાધિકં ક્ષણમેકમાસ્થાય કતુરાતસ્વાપિ કલમવાપ્રોતિ  
છત્સ્તમોંકારગતં” । ઝોંકારના લક્ષ્યાર્થનું એક ક્ષણ ધ્યાન કરવાવાળો  
મનુષ્ય સો યજ્ઞથી પણ અધિક ફક્તને પામે છે.

“સુહૃદઃ સાધુકૃત્યં દ્વિપંત પાપકૃત્યં”

એવા પુરોહિતનું પુણ્ય સુહૃદ્જેનોને મળે છે, અને પાપકર્મ તેને  
દૂષ કરવાવાળાને પ્રાપ્ત થાય છે.

इदं तीर्थमिदं तीर्थं श्रमंति तामसा जनाः ।

आत्मतीर्थं न जानाति कथं मोक्षः भवेत् प्रिय ॥

અજ્ઞાનમરત મનુષ્યો બિચારા આ તીર્થ, ચેતુ તીર્થ, અમુક તીર્થ  
( દરદાર, પ્રણય, શકાર, દારૂ ) ઇત્યાદિ તીર્થોમાં મુક્તિને માટે  
બટકે છે, પરંતુ ત્યાંસુધી પોતાના ચૈતન્ય આત્મારૂપી તીર્થને જાણતા  
ઝોળખતા નથી; ત્યાંસુધી મોક્ષની આશા થી રીતે રાખી ચકાવ  
વાર ? અર્થાત્ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થાય તો તે સર્વે અધ્યાત્મભણ  
ફેાગટ સમજવી.

तीर्थानि तोयपूर्णानि देयान् पापाणमुष्मयान् ।

योगिनो न प्रपद्यन्ते आत्मज्ञानपरायणाः ॥

આત્મજ્ઞાનપરાયણ યોગીઓ પાણીથી બરેલાં તીર્થો, તથા  
પાપાણુર અને માટીના ઘનાવેલા દેવોને શરણે જતા નથી.

૧ મક્કા કારી મંદિર કયા દુકા, જલમે મીન નહીં પ્યાસો;

અંતર ભૂલી બાહિર શોધત, અતમે દોષત હાંસી.

આત્મ આપો આપ પ્રકારી.

૨ ત્રેતાદિ (યુગો)ને વિષે મૂર્તિપૂજની ક્રિયાઓ શરૂ થઈ.

૩ મંદબુદ્ધિવાળા કુદર્શીઓ આવા આત્મજ્ઞાનના મહિમાને શરૂ રીતે

જાણી શકે વાર !

વજ્રાદપિ કઠોરાણિ મૃદૂનિ કુસુમાદપિ ।  
લોકોત્તરાણા ચેતાસિ કસ્તુ વિજ્ઞાતુમર્હતિ ॥

વજ્રથી પણ કઠોર અને પુષ્પથી પણ કોમળ એવા લોકાન્તરને  
અર્થાત્ જન્મજન્માન્તરને ઓળંગી ગયેલા પુરુષોના અત કર્ણને  
જાણવા માટે કોણ સમર્થ છે ?

હયમેઘસહસ્રાણ્યથ કુરુતે બ્રહ્મઘાતલક્ષાણિ ।  
પરમાર્થવિજ્ઞાપુષ્યૈર્ન ચ પાપૈ સ્પૃશ્યતે વિમલઃ ॥

જાની મનુષ્ય દુર્ગરો યદ કરે, અથવા લાખ બ્રાહ્મણોની ઘાત  
કરે તો પણ માયારૂપી મલથી (અજ્ઞાન)થી રહિત હોવાથી તેને પુણ્ય-  
પાપ સ્પર્શ કરી શકતા નથી, કાગળુકે જેમ સ્વપ્નમાં કરેલા પાપપુણ્ય  
જાગ્રતમાં મિથ્યા જણાય છે, તેમ તે મનુષ્યે પાપ-પુણ્ય રહિત પરમાર્થ  
વસ્તુને જાણેલી હોય છે અને તેનું અત કર્ણ અકર્તા અમોક્તા  
બાવને જ અનુભવે છે

તેથી કરીને એવું ન સમજવું કે યજ્ઞો ન કરવા, અથવા કરવા,  
અને બ્રાહ્મણોને મારવા, તેમ નહીં પરંતુ જાનીની સ્તુતિ પગલે  
શાસ્ત્રનું વચન છે

ગૃહસ્થાશ્રમીએ શાસ્ત્રાનુમાર શ્રૌતસ્માર્તાદિ નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મોનું  
આચરણ, નિર્ધિક્ષ કર્મોના ત્યાગ, અને યજ્ઞાદિ કર્મો કર્તૃત્વમદને ત્યાગીને  
અનંદકૃત વૃત્તિથી કરવા, અને કરાવવા જોઇએ

૧ માયાપ્રપચરચના ન ચ મે વિકાર ।

કૌટિલ્યદમ્મરચના ન ચ મે વિકાર ॥

સત્યાનૃતેતિરચના ન ચ મે વિકારો ।

જ્ઞાનામૃત સમરસ ગગનોપમોઽહમ્ ॥

અર્થ — માયાની વિવિધપ્રકારની રચના, કૃત્રિલતા, કપટ, દોષ, સાય  
અને નૃક વિગેરે પ્રપચ મારો (આત્માનો) વિકાર નથી પરંતુ હું જ્ઞાનસ્વરૂપ,  
અમર, સદા સમાન રહેવાવાળો અને વ્યાપક છું

જેસે કોઝ મારગમેં, ચલત યાચરી પરે,  
ફેરિ કરી ઉઠે તથ, થદે પંથ લયો હૈ ।

જેસે, ચંદ્રમાફી પુનિ, કળા છીન દોઢ ગદ,  
સુંદર સકલ લોક દ્વિતીયાકો નયો હૈ ॥

જેમ રસ્તામાં યાચતાં કાઈ માણસ પડી જાય અને બીડીને પાછો યાચવા માંડે છે, અને માણસો જેમ અમાવાસ્યાને દિવસે ચંદ્રમાને કળાથી નષ્ટ થઈ ગયો માને છે; પરંતુ બીજાના દિવસે તેવાને તેવેજ પ્રતીત થતો જાય છે, તેમ શ્રી. મુદરદાસજી કહે છે કે; કાઈ બજનાનંદી સાધુ પ્રારબ્ધકર્મના વેગથી પાછો પડી ગયો જણાય, પરંતુ બીજાના ચંદ્રમાની માફક પુનઃ પોતાને પંથેજ પડે છે.

આત્મા જ્ઞાનમયઃ પુણ્યો, દેહો માંસમયોઽશુચિઃ ।

તયોરેક્યં પ્રપદ્યન્તિ, કિમજ્ઞાનમતઃ પરમ્ ॥

આત્મા સ્વપ્રકાશ અને પવિત્ર છે અને સ્થૂળ દેહ માંસાદિકથી ભરપૂર છે તથા અપવિત્ર છે; છતાં જેઓ બંનેનું એકપણું માને છે તેનાથી બિન્ન બીજું કયું અજ્ઞાન! “ઉમયોરસ્તરં જ્ઞાત્વા કસ્ય શૌચં વિધીયતે” અર્થાત્ એ બેનો તફાવત જોયે જણશે છે તેણે શૌચનો વિધિ જણશે છે.

યસ્ય ષર્ણાશ્રમાચારો ગલિતઃ સ્વાત્મદર્શનાત્ ।

સ ષર્ણાનાશ્રમાન્ સર્વાનતીત્ય સ્વાત્મનિ સ્થિતઃ ॥

સ્વાત્મસાક્ષાત્કારવડે વર્ણુ તથા આશ્રમના આચારને? ઓળંગીને પોતાના આત્માને વિષે સ્થિતિ કરે છે, તથા બાહ્યવત્ પિશાચ-

૧ આચારનો તત્ત્વપર્યં એવો છે કે સંજ્ઞાતના ત્યાગી અને ઉપસની ભૂમિકાઓમાં વિચારવાવાળા પુરુષો મટિનું જ શાસ્ત્ર કથન છે. પરંતુ લોકોના સમૂહમાં પ્રમાદને વશ થઈ તેથી રીતે વર્તન કરવાનું અને અનેક સર્વે શાસ્ત્રમરોએ નિષિદ્ધ મરેહું છે. છતાં જે વર્ણાશ્રમનો ત્યાગ કરે છે તે પતિત થાય છે. એટલું જ નહિ પરંતુ તેથી કરીને કુમજા મચાવના જાળકોના જેવામાં યોદ્ધા બાપ પડે છે તેના દાખલા તમારા સંખ્યુત મેળાદ છે.

વત્, ઉન્માદવત્, અને જડવત્, પણ હોય છે. તથા કેટલાક સમ અને વિષમ પણ હોય છે.

અનુભૂતિ વિના મૂઢો વૃથા ગ્રહણાણિ મોક્ષતે ॥ મ૦ શં.

વિશુદ્ધ અહ્યાનુભવના અભાવે મૂઢ જનો બુદ્ધ જૂદા રૂપ પુરતોજ એટલે મિથ્યા અને વાસનાનંદ અર્થાત્ ભ્રમણાનંદને અહ્યાનુભવ માની રૂઢાણે છે.

કેટલાક સજ્જનો એક મેડી ઉપર રાજસી ઠાઠમાઠમાં પિરાજતા હતા અને વિશુદ્ધ અહ્યાનુભવ પ્રાપ્ત કરવાની વાતોજ કરતા કરતા (જરા-સંધ) ધરડા ચર્ષ ગયા હતા. એટલામાં એક મહાત્માએ તે મેડી ઉપર જઈ તે મૂઢસ્થોને પૂછ્યું કે; મારા

આર જાડયા છ શાડયા, ત્રણનું રહ્યું નહીં નામ,

સાબેલે મુતર વાંટયું, દિન પાડયું છે નામ.

અમિહોત્રની સાટ ધરે છે, ખીડી મુખમા, વૈશ્વદેવની વાટ લડી છે. મિથ્યા મુખમા, અલ્પજ્ઞનો યોગ માવનીમા વિરાગ્યો, સધ્યાનો સંયોગ સાર્ધકલમાં ગત પાગ્યો, યોધા પેડીમા પડયા અશુ ચરમા ચડાવતા, વેદવિદ્યા નાશી ગઈ એ. ખી સી. ડી. આવતા.

ન સધ્યા સઘત્તે નિયમિત નિમાજનકુલ્લે ।

મ વા મૌજીવધ કલયતિ ન વા સૂતત વિધિ ॥

ન રોજાં જાનીતે ત્રતવિધિમપિ નૈવ કુલ્લે ।

■ કાશીમઠ્ઠા વા શિવ શિવ ત હિન્દુ નૈ યવન ॥

એક ગામમા જ્ઞાતિ ભોજન થતુ હલ્લ. તેમા કેટલાએક પુરખો અંજીરમ્ પહેરીને બેઠેલા, પ્રશ્ન કરતા જણાયુ કે તે જ્ઞાતિ ભોજન શૂદ્રેવાનું હલ્લ । ?

૧ જઘ્ના વિવાહેષુ ગૌત્ર ગાયતિ મર્દમાઃ ।

પરસ્પર સ્થાધયન્તે અહો રુપમહો પ્વનિ ॥

હિંદુના લગ્નમા ગૌત્ર ગાવાવાળા ગધેડાઓ હિંદુના રૂપના વખાણ કરે છે અને જોડ ગધેડાના હાંડળ વખાણ કરે છે. શૂર સતી આફ સાધકી, પહેલે અસ્તુતિ નોખ.

ઊંટ આ મેડી ઉપર આવ્યો છે ? તેના જવાબમાં તે મનુષ્યોએ  
 ખેરાની માફક ખજા ચઢાવો ઉંચે સ્વરે જણાવ્યું કે; તમે પાગલ  
 બની ગયા છો કે શું ? ઊંટ તે ક્યાંઈ મેડી ઉપર આવતો દરો ખરો  
 કે ? તે ક્યાંઈ નાની સુની વસ્તુ છે ? જાઓ જંગલમાં (નિર્જનસ્થાનમાં)  
 તપાસ કરો ત્યાં દરો. આવા સબ્દો સાંભળી મદાદમાએ<sup>૧</sup> જણાવ્યું  
 કે, તમારે બોલવું સત્યજ છે તમે કાયમ-શુદ્ધીમર આવા રાજસી  
 દાદમાદમાં બહાનુભવ પ્રાપ્ત કરવાની વાતો કરો છો, તો તે ક્યાંઈ નાની  
 સુની વસ્તુ નથી, અથવા ક્યાંઈ રચૂળ પદાર્થ નથી કે તમારા કાયમાં  
 આવે; અથવા જાણવામાં આવે. પરંતુ તમે જ્યારે આ ઉપાધિએ  
 છોડી મારો ઊંટની માફક જંગલમાં-નિર્જનસ્થાનમાં મતલ નિદિધ્યાસન  
 કરો ત્યારે જ તેની લનકજખક ઝાંખી થશે. કારણ કે, ઊંટ મેડી  
 ઉપર આવે નહીં તે તો તમે જાણો છો કે તેમ તમારા ઢંગ પછ  
 રીતીને પીસી તેલ કાઢવા સમાન અને ફોર્સ ખાંડી કણ કાઢવા  
 સમાન છે. મૂર્ખાનાં બોધકો ત્રિષુઃ

“વિશુદ્ધ બહાનુભવ.”

“તત્ત્વની રીત એવી છે કે જેમ સુપુત્રિમાં અર્ધ વૃત્તિનો લવ  
 ચંદ્ર બહાની સાથે પોતાની એકતા થાય છે, તેમજ જામત અવસ્થામાં  
 જ્યારે શુદ્ધિ વડે આ ઠું” એમ પોતાને જાણે નહિ ત્યારે પોતે  
 સ્વપ્રકાશ જાતા જ ■ એમ જાણવું.”

“હું દેહ છું-કે જીવ છું-કે બ્રહ્મ છું. એવી શુદ્ધિવડે ક્યાંઈ પણ  
 કલ્પના ન કરવાથી જે સત્ત્વજસ્થિતિ રહે છે, તે સર્વધર્મશૂન્ય  
 આત્માનું પ્રાપ્ત થવું છે.”

“જ્યાં કર્મની અપેક્ષા નથી તથા સ્વરૂપમાં ક્યાંઈ પણ મદલ  
 ત્યાગશુદ્ધિ નથી તે બ્રહ્મી સ્થિતિ છે.”

“મનમાં કરે નહીં કલ્પના મુખથી બોલે ન બોલ, એવાવસ્થા  
 ઉન્નમની અંતઃકરણ આડોલ.”

“ પોતાનું સ્વરૂપ જો ન હોવાપણાના બ્રમથી જો હોવાપણું હોય છે તે બ્રહ્મી સ્થિતિ છે.”

“ સ્વરૂપને જોવું અને ન જોવું એ વિનાની જો સ્થિતિ તે ખરેખરે આત્માનું દર્શન છે, અને તેવે વખતે સ્વસંવિતજ હોય છે.”

“ અદ્વૈતાનંદ એટલે સ્વસંવિત્ સ્વરાન્ય સુખ, નિર્વિષય એટલે હું કોણુ છું; આ સું છે; હું કેવો છું; એવી દરેક જાણાસા બધે પડી જાય ત્યારે ચિત્તાની હવે અવસ્થા જાણવી અર્થાત્ બ્રહ્મી સ્થિતિ ગણાય છે.”

“ જેમ આકાશ સર્વજ્ઞ બાપક હોવાથી તેમાં ઢળા જવાપણું નથી તેમ ત્યારે પ્રીતિ અને અપ્રીતિનો ત્યાગ ચતાં દ્રષ્ટા પોતે જ બને છે, એટલે દ્રષ્ટા અને દ્રશ્ય એવા દ્વૈતથી જો પદ દ્રષ્ટિ છે; અર્થાત્ અંતર બહિર જોવું અને ન જોવું એ વિનાની જો સહજ સ્થિતિ તે બ્રહ્મવેત્તાઓનું ખરું સ્વરૂપ છે. બાકી તો બધો વાલ્ક્યવ્ય વેપાર છે.”

“એકે નહીં વહાં કુછ નહીં, એકે તહાં ભવ ખૂબ,

એકે અનેકે કહાં કહે, પ્રુમ હમ દોનો સુખ.

“યે રાતા નહિં યાન તહાં, ધ્યે બ્યાતા નહિં બ્યાન;

કહનં હાર સુંદર નહિં; યદ અદ્વૈત વખાન.

“જો રૂપાદિને ધારણ કરતો નથી એમ વિચારી જગતને જુએ છે, ત્યારે જગત્ મિથ્યા હોવાથી શૂન્યરૂપ કેળે છે તે બ્રહ્મ કહેવાય છે અર્થાત્ બ્રહ્મવેત્તા ગણાય છે.”

“ કાંઈપણુ નહિંપણું-એટલે-શૂન્ય-પોતાને એટલે શૂન્યને દેખી શકવું નથી, પણ બ્રહ્મનું અસ્તિત્વ તે અસ્તિત્વ નહિં કિંતુ અસ્તિત્વ વિનાનું અસ્તિત્વ અને અનસ્તિત્વ એ ઉભયને એટલે બંનેને સ્પર્શે નહિં કરનારું હોવું તે સહજસ્થિતિ ગણાય છે.”

“પ્રસંગ પ્રાપ્ત વિષયને બાદ કરતાં-વિષયો વિના જ્યાં જ્યાં સુખ થાય તે બ્રહ્માનંદની વાસના જાણવી.”

“ત્યારે મિથ્યાવસ્તુથી વિશેષ ચલે બંધ થઈ જાય ત્યારે અતિબંધ રહિત બોધની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને દ્રશ્ય પદાર્થોમાં વાસનાના ઇદ્યનો અભાવ થાય તે ચૈરાગ્યનો અવધિ છે.”

“નિશ્ચયતા માત્રથી જ્ઞાનને દેવું વિશેષ રૂપથી જ્ઞાન થતું નથી કારણ કે આત્માની અંદર કંઈપણ—આરોપિત કર્તૃત્વપણું તત્ત્વજ્ઞાનવડે બાદ થયા છતાં; વિદેહ—મુક્તિ પર્વત અપિધાલેશ અથવા અવિદ્યા પ્રતિબિમ્બનિષ્ઠ કર્તૃત્વ બોક્તૃત્વનો અધ્યાસ હોવાથી ચિદાભાસયુક્ત વિદ્યારી અંતઃકરણ સ્વાભાવિક કર્તૃત્વ પશુથી નિવૃત્ત થતું નથી, કારણ કે જેમ અમિ વિષમાન હોય ત્યાં મુખી ધર્મધર્મો વસ્તુ પ્રમાણે તેની દાહક શક્તિ પણ વિષમાન જ હોય છે. માટે જેને જીવ-મુક્તિની પ્રત્યક્ષ હોય તેમણે ત્રિપુટીથી રહિત કેવલ ચિન્માત્ર વાસનાનો અધ્યાસ કરવો; પરંતુ કર્મ ઉપાસના કરવાં નહોં.”

“ન્યારે ચિત્ત ચિંતન કરવાના પદાર્થને ત્યાગી દે છે ત્યારે પોતે પોતાનું જ જાળન કરે છે એમ જાણવું, એવો જ્ઞાનીનો ચતુર્થભક્તિ યોગ દ્રશ્ય માર્ગથી તદ્દન બિજળ હોય છે.”

“સ્વરૂપના અને વિશ્વના ઉપજ્ઞાની અને નહોંપજ્ઞાની કલ્પનાનો હોપ થતાં સદ્ગજ જ્ઞાનમૈતન્ય સ્થિતિ બની રહે છે.”

“એકનો નિરાસ કરીને આત્મભાવ અર્થાત્ આત્મૈક્ય ભાવનાની જે સિદ્ધિ કરે છે, પરંતુ એ આત્મજ્ઞાનની કૃતિ છરી વડે પોતાને જ ટાંચવા સમાન છે કારણ કે સમિચ્છાનન્દ આત્મા સર્વત્ર અભેદ અને એકાકી બાવધી સ્વતઃસિદ્ધ છે, એવી રીતે સતતસિદ્ધ આત્મૈક્યભાવનું આત્મજ્ઞાનવડે આત્મૈક્ય કરવું; તે દર્પણને દર્પણથી જોવા જેવું અને તે અરેખર છરીએ કરીને પોતાને જ ટાંચવા જેવું છે, માટે ભાવ અને અભાવ બન્નેનો ત્યાગ કરવાથી સાદાજીવ સ્થિતિ બની રહે છે તેને સ્વાધ્યાત્મીતાવસ્થા કહેવામાં આવે છે.”

“સાક્ષાત્કાર સમયે જુદીની દ્રષ્ટિ સ્તંભિત થઈ જાય છે, વિચાર બંધ પડી જાય છે અને તર્ક થતો નથી, તેને સાક્ષાત્કાર કહેવામાં આવે છે.”

“ જ્યારે જ્યારે મન સંકલ્પ-વિકલ્પ રહિત હોય ત્યારે વાણી ગમે તેવી પવિત્ર હોય તો પણ વાપરવી નહીં.”

“જેમ દીવાનો પ્રકાશ અને આકાશ અભિન્ન દેખાય છે પરંતુ તે બન્ને ભિન્ન છે તેવીજ તે ચિદાભાસયુક્ત અંતઃકરણ અને આત્માનો વિવેક કરી લેવો.”

“ જેમ નેત્ર બીજા પદાર્થોને જુએ છે તેમ તારા આત્મા (તુ આત્મા) પોતાના સ્વરૂપને, જોવાને અશક્ત છે, જેમ નેત્ર પોતેજ દ્રષ્ટા છે તેવી જ રીતે તુ આત્મા પોતે દ્રષ્ટા હોવાથી જાગૃત, સ્વપ્ન, અને સુષુપ્તિ ત્રણે અવસ્થામાં બનતા બનાવોનો અનુભવ કરનાર અથવા જાણનાર તું જ છે, જેમ દીવો, સૂર્ય ઇત્યાદિ.”

“વેદો નેતિ નેતિ કહીને સમજાવે છે તેનો અર્થ એવો છે કે; જે જે શુદ્ધિની કલ્પનાઓ, હું-આ-ને હું આ નહીં; એવા પ્રકારના સંકલ્પો, આભાસો. અને ત્યારબાદ ચિત્તશક્તિનો લોપ થતા સ્વસવિત્ જ હોય છે.

સર્વકા નિષેધ નેતિ-નેતિ કરી હોઈ જાત.

એક ન નિષેધ હોત જો નિષેધ કાર હૈ,

“ દર્પણમાં મુખને જોઈએ નહિ તો તેથી મુખની વ્યર્થતા થતી નથી; દર્પણમાં ન જોઈએ તો પણ મુખ તો જો છે તે છે જ. તેજ પ્રમાણે દ્રશ્ય છે તેથી જ દ્રષ્ટા છે એવી સિદ્ધિ નથી; પરંતુ દ્રષ્ટા તો જો તે છે જ.

“ વૈરાગ્યરૂપ ધામધુમવાળો લગ્નનો સમય, જ્ઞાનરૂપ અભ્યાસની વૃદ્ધતા; એટલે નિદિધ્યાસનના પરિપાક વડે યોગરૂપ ફળની પરિપક્વ-દશા થવાથી જ્યારે બહુ અને બહુ મનારમાં બેઢ રહેતો નથી એટલે કે અંતરના જીદાપણનો જે રાગ્તિના યોગે લોપ થઈ જાય છે, તે બહુરૂપ યોગ્યતાને પામેલા છે.”

“ જેવી રીતે દ્રષ્ટિ બીજા પદાર્થોને જુએ છે, તેવી જ રીતે આત્મા પોતે પોતાને જોવા માટે પોતા તરફ વળે છે એટલે તત્કાળ



દ્રષ્ટિના દ્રષ્ટિતનો ભોપ થાય છે, છતાં દ્રષ્ટિ પોતાની સામેના વિષયોના ભાવને અને અભાવને જુએ છે. સારાંચ કે નેત્રને નેત્ર જો કે ન દેખાય તો પણ તે નેત્ર અંધ તો નથી જ. બીજી વસ્તુઓ છે કિંવા નથી એ તો અવશ્ય જોઈ શકે છે જ.—એ જોનાર આત્મનેત્ર વિના ખીજું કોઈ પણ નથી. અર્થાત્ જ્ઞાતિકાળમાં પણ તું આત્મા સ્વસ્વરૂપે જ જાતા તરીકે જ હોય છે; કારણ કે દ્રષ્ટાની દ્રષ્ટિનો ભોપ થતો નથી જ.”

“જોએલાં દેશ અને નગરો મનમાં લાવી પછી જેમ મનુષ્ય તે દેશ અને નગરોમાં મનવડે જ ભ્રમણ કરવા માંડે છે તેવી રીતે આ સર્વ મનનો જોશ છે. જેમ આંખને આંગળી વતી દાખીએ એટલે આંખ જ પ્રકાશનું ચક્ર બનીને પોતેજ પોતાને જાણે છે તેમ આત્મામાં જગદાભાસ જણાય છે, પરંતુ વાસ્તવિક નથી.”

“સચ્ચિદાનંદઃ—સત્ + એટલે વ્યાપક દૃશ્ય, ચિત્ + એટલે જ્ઞાન પ્રકાશ; અથવા ચૈતન્ય—ચિન્મય, અને આનંદ—એટલે દુઃખરહિત.”

“પાનને ચુનો લગાડવામાં તથા પુષ્પ તોડવામાં જેટલો વખત લાગે તેટલો વખત આત્માને પામવામાં લાગતો નથી.”

“જેમ ગોળની બેલીને તોડ્યા પછી તેના અનેક ગાંગડા પડે છે, પરંતુ સર્વે ગોળરૂપે તો એક જ છે. તેમ ચૈતન્ય દ્રવ્યત્વ લાવમાં અસંખ્ય દ્રશ્ય ઈત્યન્ન થાય તો પણ ખરેખરી રીતે જોતાં એક દ્રષ્ટા આત્માજ છે. જેવી રીતે સોનું લગડીના રૂપમાં હોય અથવા અનેક પ્રકારના દાગીના રૂપે હોય તો પણ સોનાનું સોનાપણું, લગડી તથા દાગીના બને સ્થિતિમાં એક જ છે.”

“આત્મા સદા પ્રત્યક્ષ જ છે જેવી રીતે ઘડનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન માટીનું જ્ઞાન થયા પછી જ થાય છે. એટલે સમજવાનું કે પ્રથમ તો માટી જ દેખાય છે પછી એમ જોલવામાં આવે છે કે આ ઘડો છે. તેવી જ રીતે યાવન્માત્ર જગત અને તેના પદાર્થોનું નામરૂપાત્મક રૂપે બનેલું એટલે—ઘટનું જ્ઞાન, પટનું જ્ઞાન, મકનું જ્ઞાન, એવી રીતે

દરેક વસ્તુનું જ્ઞાન બિન લિપ્ત હોય છે, પરંતુ વસ્તુના નામને અંતે જ્ઞાન શબ્દ દરેકને લાગુ પડે છે, તેમ જગતનું અત્યક્ષ કરવામાં બ્રહ્મજ પહેલું અત્યક્ષ થાય છે, પરંતુ નામરૂપને આકારે દ્રશી પડેલા જીવોની બુદ્ધિ બ્રહ્મનો વિવેક કરી શકતી નથી.”

“જેમ દર્પણે જડ હોવા છતાં તેમાં જેમ મોહું દેખાય છે, તેવી રીતે માયા જડ છે તે આત્માની જ સિદ્ધિ છે. તેમ અસ્તિ, ક્ષાતિ, પ્રિય, તથા મન તો જડ છે છતાં આત્માની જ સિદ્ધિ છે.

“જગત અને તેના પદાર્થો દ્રષ્ટિએ પડવા છતાં તે તે પદાર્થ સંબંધી દૈર્ઘ્ય પણ પ્રકારના વિચારવાળી વૃત્તિ અંતઃકરણમાં ન ઉત્પન્ન થાય અને અંતઃકરણ મૂકવત રહે તે ખરેખરે બ્રહ્મદર્શન છે. કારણ કે દર્શન અદ્રશ્ય વડેજ કરી શકાય છે.” (વસ્તુદર્શન)

“જેવી રીતે બ્રહ્મલોક તથા સ્વર્ગાદિ તે જોયાં નથી પણ શાસ્ત્રના પ્રમાણ ઉપરથી તને તે લોક છે એવી પ્રતીતિ અંતઃકરણમાં થાય છે તેવી રીતે આ સર્વ પ્રતીતિનો અધિષ્ઠાન આત્મા તું જ છો, અને તે લોકાદિ પણ તારામાં કલ્પાયેલાં છે.

“ચિત્તનો સ્વભાવ જાણનાર મને તેટલા પ્રયત્ન આદરે પણ નિર્દોષ શુક્તિના જ્ઞાન વિના બીજો ઉપાય નથી, હાથી જેમ અંકુશથી વશ રહે છે તેમ ચિત્તરૂપી હાથી પણ આખ્યાત્મ વિદ્યા વિના વશ થશે જ નહીં, અર્થાત્ ચિત્તમાંની વસ્તુમાં બ્રહ્મભાવના કરવાથી ચિત્ત અને વસ્તુ બંનેનો લય થાય છે.” (સુદર્શન ચક્ર)

“જેને મારે તું ક્રિયા કરે છે તે ક્રિયાનો નાશ કર. કારણ કે આત્મામાં ક્રિયા અને ઇચ્છા બંનેનો અત્યંત અભાવ છે એવી જો સ્થિતિ તેને આહીસ્થિતિ કહે છે.”

“શ્વાસ અને મન આત્મામાંથી જ ઉઠે છે અને તેમાં જ સમાય છે, એ વાતનું સદા સ્મરણ રાખવાથી તારૂં મન આત્માનો જ અનુભવ કરશે.”

“જેને જ્ઞાન દહેવામાં આવે છે તે પણ અજ્ઞાન જ છે કારણ કે અજ્ઞાનની અપેક્ષાવાળું જ્ઞાન તે પણ અજ્ઞાન જ કહી શકાય. એટલે જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બંને જોડીઆ બાંધ છે. માટે બંનેનો ત્યાગ કરવાથી બ્રહ્મરૂપ થવાય છે.”

“ન્યારે ચિત્ત હીન પણ ન થયું હોય તથા વિશિષ્ઠ પણ ન હોય તથા કોઈ સિંઘ અથવા આભાસથી રહિત હોય ત્યારે બ્રહ્મસ્વરૂપ અવરથા જનણી.” [ શુદ્ધિબ્રહ્મ અને અતીન્દ્રિય ]

“ઉઠેલા સંકલ્પનો લોપ થયો છે અને બીજો સંકલ્પ ઠીકથી નથી તેની વચગાળે એટલે સંધિમાં પ્લાહી સ્થિતિ હોય છે.

“ક્ષિપ્ત, મૂઢ, વિક્ષિપ્ત, એકાગ્ર, અને નિર્લક્ષ્ય એ ચિત્તની બ્રૂમિકાઓ છે. તેમાં લોકવાસના, શાસ્ત્રવાસના, અને દેહવાસનામાં પ્રવૃત્તિવાળું ચિત્ત ક્ષિપ્ત કહેવાય છે. અને નિદ્રા, તંદ્રા આદિ રૂપોને વશ થયેલું ચિત્ત મૂઢ કહેવાય છે.”

“મન તદાકાર યદ્ધ સ્વાભિમાનથી નિવૃત્ત થાય એટલે જીવભાવનો નાશ થયેલો જણવો. આવે વખતે પણ બ્રહ્માકાર સ્થિત હોય છે.”

“સમુદ્રમાં ધડાની માફક અંતર્બહિઃપૂર્ણ. એટલે રવ અને પરથી ઉત્થાન રહિત સ્થિતિને તુરીયાવસ્થા કહે છે.

“નિદ્રા જતી રહેલી છે અને પૂર્ણ પ્રમાણમાં જાગૃતિ આવેલી નથી તે સમયમાં જ્ઞાન અજ્ઞાન વૃત્તિ રાત્રી સહજાવસ્થા હોય છે. દ્રષ્ટાંતઃ—બાળકને સવારમાં જાગાડીએ છીએ તે વખતે બાળક પધારીમાં બેઠો થાય છે, અને આંખો ઉઘાડીને પાછો જાગ કરી; અથવા ખુલ્લી આંખો દિગ્મદ્ધ જોયો પધારીમાં બેસી રહે છે, તે સમયમાં સહજાવસ્થા જ હોય છે.

“અંદર લીધેલો શ્વાસ બહાર નીકળી ગયો છે અને બીજો શ્વાસ લેવાનો આરંભ કર્યો નથી, તેની મધ્યગા સ્થિતિ જ બ્રહ્મ; તે સામાન્ય તથા વિશેષ ધર્મને સ્પર્શ ન કરતાં કેવળ જ્ઞાન માત્ર જ હોય છે.”

“ એક પદાર્થ પરથી દ્રષ્ટિ ઊઠી ગયેલી છે અને હજી બીજા પદાર્થમાં પરોવાઈ નથી એવી દ્રષ્ટિથી જો જોવામાં આવે તો ધ્વજની સહજસ્થિતિ તત્કાળ જાણવામાં આવી જાય તેમ છે.”

“અહધ્વજાસ્મિ”-હું ધ્વજસ્વરૂપ છું એવા નિશ્ચયવાળી બુદ્ધિમાં સર્વે ઇન્દ્રિયોનો વિરોધ થયા છતાં પણ નિરોધ નહોં પામનારું સંકલ્પ-વિકલ્પાત્મક મન, ત્યારે લપ પામે છે ત્યારે જે અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે તે અવસ્થાને વિદ્યા કહેલી છે આવી ઉત્તમ અવસ્થા વેદવ્રતાચરણ નિદિધ્યાસના પરિપાક<sup>૧</sup> વડે જ સાધ્ય થાય છે તેને ધ્વાજીસ્થિતિ કહે છે માટે નિદિધ્યાસન કરવાથી વેદાતશાસ્ત્રોના પ્રકરણોમાં, તથા આકર ગ્રન્થોમાંથી, તથા કાર્ષ વિદ્વાન પાસેથી પણ નહોં સાબળેલી બાબતોના અનુભવનું તને અલૌકિક રીતે અનાયાસે રઙ્ગુર્ણ થશે, અને ગુરુમુખ-સમાયમ વિના સમજી ન શકાય તેવા કઠિન અભિપ્રાયોમાં પણ બુદ્ધિ અનાયાસે પ્રવેશ કરી જશે અને ભક્તિ અને મુક્તિના માટે કાર્ષ પણ કરવાનું રહેશે નહોં, અને મુક્તિ તો તેના પછવાડે પછવાડે રૂપાં જ કરશે.”

यावत्क्षणं क्षणार्धं स्वरूपपरिचिन्तनं क्रियते ।

तावदक्षिण कर्णे त्वनादृत ध्रुयते शब्दः ॥ ३० शं.

એક ક્ષણ અથવા અર્ધ ક્ષણ પણ સ્વરૂપનું ચિન્તન કરવામાં આવે છે, ત્યારે જમણા કાનમાં અનાદિત-શબ્દ સંભળાય છે. બીજા અનેક પ્રકારના ચિત્તના લયોની અપેક્ષાથી આ અત્યુત્તમ પ્રકાર છે.

૧ જેમ વક્ષ ઉપરથી વટેણ ફળ જમીન ઉપર નહોં પડવાની ઇચ્છા કરવા છતાં જમીન ઉપર જ પડે છે, તેમ તે પુરૂષ મોક્ષની ઇચ્છા નહોં કરવા છતાં હસ્તામલકલન મોક્ષને જ પામે છે.

ધ્વજાનુસવ સંજયે મીઝાનેશ્વર ભગવાન કૃત અમૃતાનુસવ નામના અત્યુત્તમ મથના મુર્તિ અનુવાદમાંથી કેટલુંક લીધેલ છે

મેરીમૃદશશઙ્ગાઘાદતનાદે મનઃ ક્ષણં રમતે ।

કિં પુનરનાદત્તેડસ્મિન્મધુમધુરેડમ્બણિડત્તે સ્થલ્લે ॥

સંવંથી મધુર, સ્વચ્છ, અને અખંડિત અનાદત નાદને ઊડીને  
બેરી, મૃદંગ, (તગલાં, હોરમ-ચુ) સંખ, ધૃત્યાદિ આઘાતજનક  
નાદોમાં મનને શા માટે અટકાવવું જોઈએ વાં ?

હૃદયવિલે કૃત્ત કુણ્ડલ ઉલ્લેખ કલના વિપો મનોમુંઝગાઃ ।

યસ્યોપશાન્તિમગમચ્ચન્દ્રવદુદિતં તમલ્યયં ઘટે ॥

હૃદયરૂપ રાક્ષમાં હુંસળું વળીને પડેલો તીક્ષ્ણ વિપલાનો  
મનોરૂપ સર્પ ઉપશાંતિને પામ્યો હોય, તે ચંદ્રની પેઠે ઉલ્લેખ પામેલા  
અલ્પધને-અવિકારી પુરુષને હું કાઠિ નમસ્કાર કરું છું.

અમસ્ય જાગતસ્યાસ્ય જાતસ્યાકાશઘર્ણયત્ ।

અપુનઃ સ્મરણં મન્યે સાધો વિસ્મરણં ઘરમ્ ॥

હે સાધો ! અરહાન્ત આકાશમાં નીલવર્ણની પેઠે અક્ષમાં મિથ્યા  
ઉપજેલા આ જગતરૂપી અમનું ફરીથી સત્યરૂપે સ્મરણ ન થાય-તેનું  
વિસ્મરણ જ થાય તેને જ દિનકર કેવલ્ય માનું છું. આત્મજ્ઞાનીને  
પોતાના સ્વરૂપના વિસ્મરણથી બીજો કોઈ મોટો અનુર્ય નથી.

મનઃ સ્થિરં યસ્ય વિનાડલંચનં, ઘાયુ.સ્થિરો યસ્ય વિના  
નિતોઘનમ્ ।

દ્રષ્ટિઃ સ્થિરા યસ્ય વિનાડલોકનં, સ યય યોગી સ ચ શંકર  
સ્મૃતઃ ॥ શિ૦ ગી.

કોઈ પણ પ્રકારના અવધન વિના જેનું મન સ્થિર થઈ જાય  
છે, તથા નિરોધ કર્યા વિના જેનો પ્રાણસાયુ સ્થિર થઈ જાય છે,  
તથા કોઈ પણ પ્રકારના અસ્થોત્રન વગર જેની દ્રષ્ટિ સ્થિર થઈ જાય  
છે, તે યોગી છે અર્થાત્ બ્રહ્મ સ્વરૂપ છે અને શિવ છે. માટે વિવેક-  
જનો તે રૂપ થાય.

જા મરનેસે જગા હરે, મેરે સદા આનંદઃ

કમ મરીહું કમ ભેટીહું ? પૂરન પરમાનંદ.

સત્યાનાશઃ—એટલે સૃષ્ટિનો અથવા ધરખાર કુટુંબનો નાશ થવો એનું નામ સત્યાનાશ નહીં. કારણ કે; તે તે વસ્તુઓ તો નાશવંત જ છે. પરંતુ આ મનુષ્ય શરીર પામીને જેણે પોતાના સત્યસ્વરૂપ આત્માને ભણ્યો નહીં તેણે સત્યનો નાશ કર્યો ગણાય અને તેનું નામ સત્યા-નાશ જણવું.

સત્યાનાશ કરવા અને કરાવવાવાળા કેટલાક સ્વાર્થી, તથા સમુદ્રની લંબાઈ અને ખેળાખંડની માત્ર વાતો કરવાવાળા, તથા આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે એવા ગુરુ વિનાના નુગરાઓ, લોકોને એવું સમજાવે છે કે; ધણા ધણા જન્મોને અંતે જ્ઞાન થાય છે, માટે કરતા હો તે કરો. આવા અકલના પહાડો-ખાગદાનોએ જાણવું કે, છેલ્લા મહાપ્રલય પછી સૃષ્ટિના આરંભથી જન્મો ધારણ કરતાં કરતાં સત્ય, દ્વાપર, ત્રેતા, અને કલિ એવા ૧૧૧ યુગ તો વીતી ગયા ! છતાં હજી બાકી રહ્યું હશે કેમ ? હજી કલ્પયુગની શરૂઆત છે તેમાં જરા ઠીક છે. પણ હવે પછી એવો સમય આવશે કે, મદિરા-પાનથી ચકચૂર થએલ માણસની જેવી મનોદશા હોય તેવા પ્રકારની માણસોની મનોદશા થઈ જશે. અને ત્યારબાદ ૨૮મો પ્રલય થશે એટલે તને ક્યારે સમય મળવાનો ? માટે ચેત ચેત ! જેણે શરીર ધારણ કર્યું છે તે અવશ્ય મરવાના જ. માટે આ મંસારનો હાલ જોઈ વિચારી પોતાના સત્યસ્વરૂપ આત્માનો નિશ્ચય કરી સમજીને મરે તો અમર થાય.

ગર્હવાસઃ—તેનું નામ નરકવાસ (મળમૂતનો ખાડો) છે. પોતાના પ્રારબ્ધકર્મવડે સંયુક્ત જન્મદેહની પ્રાપ્તિ વારતે પિતાના વિર્યની સાથે માતાના ઉદરમાં પ્રવેશ કરે છે, માતા જે ખોરાક ખાય છે તેનાથી તેનું પોષણ થઈ ત્યાં ક્રમસર વૃદ્ધિને પામે છે. એક માસમાં શિર, બે માસમાં હાથપગ, ત્રીજો મહિને નખ, ચેમ, અસ્થિ, લિંગ, નાક વિગેરે છિદ્ર થાય અને પાંચમે મહિને સમધાતુ ઉત્પન્ન થાય છે. ઉદરમાં રહેલા ક્રીડાં જીવડાં તે બાળકને કરડે છે; એટલે તે ક્ષણેક્ષણે

મૂઠાંને પ્રાપ્ત થાય છે. તે બાળકનો અને જીવંતિ એક જ માતાના ઉદરમાં જન્મ છે અને તેવે સમયે અપદ્મ પદાર્થો જેવાં કે લેલ, મરચું, ખટાચ, ગૂતડો, માટી ઇત્યાદિનું માતા બહુષ્ક કરે છે તેની અસરથી તથા જંદરામિના તાપથી બાળક સર્વ અંગમાં પીડા પામે છે ડાક તથા માયુ વાંકુ વાળો ઉધે માથે કેદાની માફક સ્થિત થાય છે. તેવે સમયે ઈશ્વરની ઇચ્છાથી તેને એકસો જન્મના જ્ઞાનની સ્મૃતિ થાય છે. એટલે બન્ને દાય ભેડી અતિબ્યાકુળ વાણીથી અત્યંત પશ્ચાત્તાપ કરે છે કે; અનેકવાર જન્મો ધારણ કરી અનેક માતાનું પિતા, મિત્ર, ભાઈ, ભાંડુ વિગેરે મેં ભોજાં છે. અને ગર્ભવાસથી છૂટવા મારે બ્યાકુલ વાણીથી વિષ્ણુભગવાનની સ્તુતિ કરે છે કે, હે ભગવન મેં ધણાં ધણાં દુઃખો ભોજાં છે, મારે હવે મારો આ ગર્ભવાસ-નર્ક-વાસમાંથી છૂટકારો કરો, અને હવે હું આવાં અનેક પ્રકારનાં ગર્ભવાસનાં દુઃખોથી છૂટવા મારે સારથીરૂપ છુદ્ધિવડે કરીને તત્કાલ મારા આત્માને અજ્ઞાનથી મુક્ત કરીશ. એટલે દસમે માસે અતિસંકુચિત યોનિમાંથી અતિકષ્ટપૂર્વક બહાર આવે છે. કે તરત એકસો જન્મના જ્ઞાનની જે સ્મૃતિ ગર્ભમાં હતી તે નષ્ટ થાય છે એટલે જ્ઞાન કરે છે. આ બાબત ઘણી ઢુંકમાં અને સાર રૂપે લખેલ છે.

સર્વ ઉપનિષદોમાં જે સિદ્ધાંત પ્રતિપાદન કરેલો છે તેનું આચાર્ય ભગવાને આ બ્રહ્મનામાવલિ સ્તોત્રમાં અતિસંક્ષેપમાં નિરૂપણ કરેલું છે, તે સ્તોત્ર જિજ્ઞાસુને મનન કરવા યોગ્ય છે.

## બ્રહ્મનામાવલિ સ્તોત્રમ્

સમૃદ્ધ્યણુમાત્રેણ બ્રહ્મજ્ઞાન યતો લેવેત્ ।

બ્રહ્મનામાવલિમાત્રા સર્વેષાં મોક્ષસિદ્ધયે ॥ ૧ ॥

જે બ્રહ્મનામાવલિ માવાના એકવાર ગ્રવણુ માત્રવડે જિજ્ઞાસુને બ્રહ્મજ્ઞાન થાય છે તે બ્રહ્મનામાવલિ માવા સર્વ જિજ્ઞાસુઓને મોક્ષસિદ્ધિ

મારે થાઓ, સર્વ જિજ્ઞાસુઓને જ્ઞાનવડે મોક્ષ આપનારી થાઓ. ૧

અસંગોહમસંગોહમસંગોહં પુનઃ પુનઃ ।

સમ્યક્દાનંદરૂપોહમહામેવાહમવ્યયઃ ॥ ૨ ॥

હું અસંગ-નિર્લેપ છું, હું અસંગ છું, પુનઃ પુનઃ હું અસંગ છું,  
હું સમ્યક્દાનંદ સ્વરૂપ છું, હું અવિનાશી છું. ૨

નિત્યશુદ્ધિચક્રોહં નિરાકારોહમવ્યયઃ ।

ભૂમાનંદસ્વરૂપોહમહામેવાહમવ્યયઃ ॥ ૩ ॥

હું નિત્યશુદ્ધ ને અત્યંત ચક્ર છું, હું નિરાકાર છું, હું અવિકારી  
છું, હું પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ છું, હું અવિનાશી છું. ૩

નિત્યોહં નિરવધોહં નિરાકારોહમન્યુતઃ ।

પરમાનંદસ્વરૂપોહમહામેવાહમવ્યયઃ ॥ ૪ ॥

હું નિત્ય છું, હું નિર્લેપ છું, હું નિરાકાર છું, હું અન્યુત છું,  
હું પરમાનંદ સ્વરૂપ છું, હું અવિનાશી છું. ૪

શુદ્ધચૈતન્યરૂપોહમાત્મારોહમેવ ચ ।

અખંડાનંદરૂપોહમહામેવાહમવ્યયઃ ॥ ૫ ॥

હું શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ છું, અને હું આત્મામાં રમણ કરનારો  
છું, હું અખંડાનંદરૂપ છું, હું અવિનાશી છું. ૫

શાંધિતાનંદરૂપોહં શાંતોહં પ્રકૃતેઃ પરઃ ।

પ્રત્યક્ષચૈતન્યરૂપોહમહામેવાહમવ્યયઃ ॥ ૬ ॥

હું શાંધિત આનંદરૂપ છું, હું શાંત છું હું પ્રકૃતિથી પર છું,  
હું પ્રત્યક્ષ ચૈતન્યરૂપ છું, હું અવિનાશી છું. ૬

તત્વાત્મીતઃ પરમાત્મા મધ્યાત્મીતઃ પરઃ શિવઃ ।

માયાત્મીતઃ પરં જ્યોતિરહમેવાહમવ્યયઃ ॥ ૭ ॥

મહત્ત્વાદિ તત્ત્વોથી પર પરમાત્મા હું છું, હું મધ્યમાં પ્રતીત  
ચતા મંસારથી પર ઉત્કૃષ્ટ મંગલરૂપ છું, માયાથી પર પરમજ્યોતિરૂપ  
છું, હું અવિનાશી છું. ૭



નામરૂપવ્યતીતોહું વિદ્યાકરોહમમ્યુતઃ ।

ગુપ્તરૂપસ્વરૂપોહમહામેવાહમવ્યયઃ ॥ ૮ ॥

હું નામરૂપથી અત્યન પર છું, હું ચિત્ત-સ્વરૂપ છું, હું અમ્યુત છું,  
હું ગુપ્તસ્વરૂપ છું, હું જ અવિનાશી છું. ૮

માયા તત્ત્વાર્થદેહાદિ મમ નાસ્ત્યેવ સર્વદા ।

સ્વપ્રકાશકરૂપોહમહામેવાહમવ્યયઃ ॥ ૯ ॥

માયા ને તેના કાર દેહાદિ મર્વદા મારા નથી જ, હું પ્રે-  
મકાચસ્વરૂપ છું, હું જ અવિનાશી છું. ૯

ગુણમયવ્યતીતોહું બ્રહ્માદીનાં ચ સાક્ષ્યહમ ।

અનંતાનંદરૂપોહમહામેવાહમવ્યયઃ ॥ ૧૦ ॥

હું ગુણ ગુણથી અત્યન રહિત છું, હું બ્રહ્મા આદિનો સાક્ષી  
છું, હું દેહકાળને વસ્તુના પરિચ્છેદથી રહિત છું, હું જ અવિનાશી છું. ૧૦

અનંતપ્રાપ્તિસ્વરૂપોહું કુટસ્થઃ સર્વગોસ્મહમ્ ।

પરમાત્મસ્વરૂપોહમહામેવાહમવ્યયઃ ॥ ૧૧ ॥

હું અનંતપ્રાપ્તિ સ્વરૂપ છું, હું કુટસ્થ છુદારની ઓરણી પેઠે  
નિર્વિકાર છું, હું મને વ્યાપક છું, હું પરમાત્મ સ્વરૂપ છું, હું જ  
અવિનાશી છું. ૧૧

નિષ્કલોહું નિષ્કલોહું સર્વાત્મા ચ સનાતનઃ ।

અપરોક્ષસ્વરૂપોહમહામેવાહમવ્યયઃ ॥ ૧૨ ॥

હું પ્રાણાદિ કલા રહિત છું, હું ક્રિયા ગહિત છું, હું સર્વનો આત્મા  
તથા મનાતન છું, હું અપરોક્ષ સ્વરૂપ છું, હું જ અવિનાશી છું. ૧૨

દેહાદિસાક્ષીરૂપોહમવ્યલોહું સદૈવદિતઃ ।

સર્વસાક્ષીસ્વરૂપોહમહામેવાહમવ્યયઃ ॥ ૧૩ ॥

હું માનાપમાનાદિ દ્વંદ્વોનો સાક્ષી છું, હું અચળ છું, હું સર્વદા  
પ્રકાશવાન છું, હું સર્વ સ્થાવર જંગમના સાક્ષીરૂપ છું, હું જ  
અવિનાશી છું. ૧૩

પ્રજ્ઞાનઘન એવાહું વિજ્ઞાનઘન એવ ચ ।

અકર્તાહુમ્ભોક્તાહુમહુમેવાહુમવ્યયઃ ॥ ૧૪ ॥

હું પ્રજ્ઞાનઘન જ છું, હું વિજ્ઞાનઘન જ છું, હું અકર્તા છું, હું  
અભોક્તા છું હું જ અવિનાશી છું. ૧૪

નિરાધારસ્વરૂપોહું સર્વાધારોહુમેવ ચ ।

આસકામસ્વરૂપોહુમહુમેવાહુમવ્યય ॥ ૧૫ ॥

હું નિરાધાર સ્વરૂપ છું, હું જ સર્વના આધારરૂપ છું, હું પ્રાપ્ત  
કામસ્વરૂપ છું, હું જ અવિનાશી છું. ૧૫

તાપત્રયવિમુક્તોહું દેહત્રયવિલક્ષણઃ ।

અવસ્થાત્રયસાક્ષ્યસ્મિન્ અહુમેવાહુમવ્યયઃ ॥ ૧૬ ॥

હું ત્રણ તાપથી અત્યંત મોક્ષો છું, હું ત્રણ સરીરથી અત્યંત  
વિલક્ષણ છું, હું ત્રણ અવસ્થાઓનો સાક્ષી છું, હું જ અવિનાશી છું ૧૬

દગ્દરથો ક્ષૌ પદાર્થૈસ્તઃ પરસ્પરવિલક્ષણૌ ।

દગ્દ્રશ્વઃ દશ્યં માયેતિ સર્વં વેદાન્તર્કિંકિતઃ ॥ ૧૭ ॥

દષ્ટા અને દશ્ય એવા બે પદાર્થ આ વિશ્વમા છે, તે પરસ્પર  
વિપરીત લક્ષણવાળા છે, તેમા દષ્ટા બ્રહ્મ છે, ને દશ્ય માયા<sup>૧</sup> છે,  
એવો સર્વ ઉપનિષદોનો ડોકા છે ૧૭

ઘટકુડયાદિર્દં સર્વં મૃત્તિકામાત્રમેવ ચ ।

તદ્દશ્વઃ જગત્સર્વમિતિ વેદાન્તર્કિંકિતઃ ॥ ૧૮ ॥

ઘડો ને કીંત આદિક સર્વ માત્ર માટી જ છે, તેમ મર્વ જગત્  
નામરૂપનો બાધ કરતા બ્રહ્મ જ છે એવો સર્વ ઉપનિષદોનો ડોકા છે ૧૮

૧ જેમ હાથમા પડેલો ફેટો કાઈ પણ ચીજ કે વસ્તુ નથી તથા તેને  
પકડવા જઈએ તો હાથમા પણ આવશે નથી અર્થાત્ કાઈ પણ પ્રકારનું તેનું  
અસ્તિત્વ નથી, પરંતુ માત્ર દેખાવા પુરતો જ મિથ્યાભાસ હોય છે. જુનો  
પાને પડે તેવી જ રીતે બ્રહ્મ-આત્મામા સરીરાદિથી માટીને જગતના યાવ-માત્ર  
પદાર્થોની અસ્તિ છે આ દ્રષ્ટાને શુદ્ધિથી વિચારી લેવો.

અહં સાક્ષીતિ યો વિદ્યાદિવિચ્ચેન' પુનઃ પુનઃ ।

તા એવ મુક્તોસો વિદ્યાનિતિ વેદાંતરિંદિમઃ ॥ ૧૯ ॥

આ દરમને પુનઃ પુનઃ પોતાથી પૃથક્ કરી “ હું સાક્ષી  
પુ” એમ જે જાણે છે, તે જ મુક્ત છે ને તે જ જ્ઞાની છે.  
એવો સર્વ ઉપનિષદોનો હેતુ છે. ૧૯

અહા સત્યં જગન્મિધ્યા છવો અક્ષેવ નાપરઃ ।

અનેન વેદાં સન્ધ્યામિતિ વેદાંતરિંદિમઃ ॥ ૨૦ ॥

અહા સત્ય છે, જગત્ મિધ્યા છે, ને છવ અહા જ છે તેનાથી  
સિદ્ધ નથી, એવું સત્યાશ્રના બોધ વડે જાણવા થોડ્ય છે એવો  
સર્વ ઉપનિષદોનો હેતુ છે. ૨૦

અંતઃકર્મોત્તિર્મદિત્યોત્તિઃ પ્રત્યગ્જ્ઞયોતિઃ પરાત્પરઃ ।

જ્યોતિઃકર્મોત્તિઃ સ્વયંજ્ઞયોતિરમજ્ઞયોતિઃ શિવોસ્ત્યહમ્ ॥ ૨૧ ॥

હું અંતઃકર્મોત્તિરૂપ, બહારના પ્રકાશરૂપ, સર્વાંતરજ્ઞયોતિરૂપ, માયાથી  
પર, સર્વ જ્ઞયોતિઓના જ્ઞયોતિરૂપ સ્વયંપ્રકાશ, આત્મજ્ઞયોતિરૂપ ને  
કમ્પાણરૂપ છુ. ૨૧

શ્રીમત્પરમહંસ પરિત્રાજ્ઞાચાર્ય શ્રીમત્ રાંકરાચાર્ય

વિરચિત અહાનાભાવસિ સ્તોત્રં સંપૂર્ણમ્

॥ મોક્ષમ્પુને સંક્ષેપ સૂચના ॥

જ્ઞાનના વિરોધી પ્રતિપ્રાપકો અર્થાત્કારભારીઓ

વાસ્તવિક રીતે પોતાનું મુખ્ય અને સત્ત્વસ્વરૂપ આત્મા અર્થાત્

અહા જ છે, છતાં બેદવાદીઓએ દેહ (જીવ)રૂપ મનાવી બનાવ્યા તેમ  
બન્યા, જેનાં છતાં અન્ધ બન્યા જેનો એક દૃષ્ટાંતઃ-એક બ્રાહ્મણે  
એક બકરી ખરીદ કરી. પણ ન્યાયી ખરીદ કરી તે દુકાન ને ચોરનું  
ગામ હતું; તેઓ મહા ચતુર ને ઉસ્તાદ ઉઠાવગીર હતા. તેમણે બે તણ

૧ સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે વિદ્યા પણ તેને જ કહેવી કે જે મુક્ત કરે

અર્થાત્ ને વડે અવિનાશી અહા જાણવામાં આવે, તે સિવાયની સર્વ વિદ્યા  
ધમજાણે, શુનઃ પુચ્છમિત્ત વ્યર્થ.

જરો મળીને વિચાર કર્યો કે આ ધાતુઓ પૈસા આપી બકરી લીધી પરંતુ આપણે ચતુર ત્યારે કે બકરી એની પાસેથી પગલી લઇએ. પછી ધાતુઓ પોતાના ગામ લાણી જતો હતો, ત્યાં થોડે રસ્તાને છેડે એક ઠગ ઉભો રહ્યો. ધાતુઓને કહેવા લાગ્યો: “તમે ધાતુઓ હોઈને આ કુનરો ઉપાડી ક્યાં ચાલ્યા!” ધાતુઓ બકરીને ખાંધ ઉપરથી ઉતારી તપાસ્યું ને ખાત્રી કરી કે બકરી છે. તે આગળ ચાલ્યો; થોડે ગયો કે બીજો ઠગ મળ્યો. તેણે પણ એ જ પ્રશ્ન પૂછ્યો. વળી ખાત્રી કરી કે બકરી છે. તે આગળ ચાલ્યો. વળી થોડે છેડે ત્રીજો ઠગ<sup>૧</sup> મળ્યો. તેણે પણ એ જ પ્રશ્ન પૂછ્યો. ધાતુઓ મનમાં સમજ્યો કે વખતે વસ્તુતઃ કુનરી હશે ને મને ભ્રમ થયો હશે; મારી આંખે બકરી દેખાતી હશે. એમ સમજી તે બકરીને મુકી ચાલતો થયો; એટલે પૈસા ઠગોએ તે બકરીને ઉપયોગમાં લઈ લીધી. તેમ જ દેહથી આપણે ભિન્ન છીએ એવું સમજ્યા છતાં ભેદવાદીઓથી ભ્રમમાં પડી ઠગાણું નહીં એવો તાત્પર્ય છે.

ભેદવાદીઓ એવું સમજે છે કે; પશુઓ દાઘમાંથી છટકી જશે એવી ખાતરીથી અનેક પ્રકારનો પ્રલાપ કરી શ્રોતાની આંખો ફાડી લોકોને ભ્રમમાં અને ભ્રમમાં રાખવા માટે વિવિધ પ્રયત્નો આદરે છે, અને તેવા મનુષ્યના સંસર્ગદોષથી જ્ઞાન દરજું નથી અર્થાત્ દૂર નિશ્ચય થતો નથી, તેમ જ નિદિધ્યાસનના અભાવે શાબ્દિકજ્ઞાન વિચિત્ર યર્ષ જાય છે. માટે મુમુક્ષુ (મોક્ષેચ્છુ) જનોએ ગૌણ ક્રિયાઓ અને ચેષ્ટાઓની ઉપેક્ષા કરી નિદિધ્યાસનવડે સ્વરૂપનુ અનુસંધાન કરી બ્રહ્મચક્ત થવું.

આત્મજ્ઞાન સિવાય કોઈનો ઉદ્ધાર થયો નથી અને યશો પણ નહીં. માટે હે વાતુલ! નિદિધ્યાસન કર અને નિશ્ચય કર, નિશ્ચય કર ભ્રમમાંથી નીકળ અને બીજાઓને ભ્રમમાંથી મુક્ત કર.

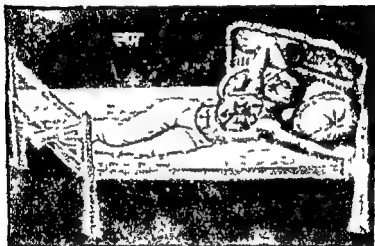
૧ દુર્જન પ્રથમ વારે સજ્જન તદનંતર ।

મુક્તપ્રકાશનાત્મકે શુદ્ધચાતુર્ય યથા ॥

# ॥ સ્વપ્નેષોધ શ્રી સુંદરદાસ૨ ॥

સ્વપ્નેમેં મેલા બયો સ્વપ્નેમાંહિ બિછાહુ;  
 સુંદર જાગ્યો સ્વપ્નેતેં નહીં મોહ નિર્મોહ. ॥ ૧ ॥  
 સ્વપ્નેમેં સમહ દીયો સ્વપ્નેહીમેં ત્યાગ;  
 સુંદર જાગ્યો સ્વપ્નેતેં ના કષ્ટ રાગ વિરાગ. ॥ ૨ ॥  
 સ્વપ્નેમેં રાગા હું સ્વપ્નેહીમેં રંક;  
 સુંદર જાગ્યો સ્વપ્નેતેં નહિં સાથરો પ્રયંક. ॥ ૩ ॥  
 સ્વપ્નેમેં હૃત્યા લગી સ્વપ્ને નંદાવો ગંગ;  
 સુંદર જાગ્યો સ્વપ્નેતેં પાપ ન પુન્ય પ્રસંગ. ૧ ॥ ૪ ॥  
 સ્વપ્ને શૂરાતન કિયો સ્વપ્ને ચાલ્યો ભાગિ;  
 દોન છુ મિથ્યા હું ગયે સુંદર દેખ્યો જાગિ. ॥ ૫ ॥  
 સ્વપ્ને ગયો પ્રદેશમેં સ્વપ્ને આયો ભાન;  
 સુંદર જાગ્યો સ્વપ્નેતેં આયો ગયો મુ કાન. ॥ ૬ ॥  
 સ્વપ્ને ખોઈ ધરુકીં પાઈ સ્વપ્ને માંહિ;  
 સુંદર જાગ્યો સ્વપ્નેતેં પાઈ ખોઈ નાહિં. ॥ ૭ ॥  
 સ્વપ્નેમેં ભૂલ્યો કિયો સ્વપ્ને પાઈ વાહ;  
 સુંદર જાગ્યો સ્વપ્નેતેં આ ઘટ રહ્યો ન ધાહ. ॥ ૮ ॥  
 સ્વપ્ને ચીરાસી ભગ્યો સ્વપ્ને યમકી માર;  
 સુંદર જાગ્યો સ્વપ્નેતેં નહિં દૂખ્યો નહિં પાર. ॥ ૯ ॥  
 સ્વપ્નેમેં મરિવો કરે સ્વપ્ને જન્મે આઈ;  
 સુંદર જાગ્યો સ્વપ્નેતેં કો આવ કો જાઈ. ॥ ૧૦ ॥  
 સ્વપ્નેમાંહિ સ્વર્ગ ગયો સ્વપ્ને નરહિં દીન;  
 સુંદર જાગ્યો સ્વપ્નેતેં ધર્મ અધર્મ ન કીન. ॥ ૧૧ ॥

વામનાથજીનું જન્મ - સ્વપ્નાવલોકન



કદમાણુ ચેત્રાક્ષના રંગીન ચિત્રની કોપી ]      [ શ્રી મીના પ્રેસ મોરબપુર ]

સ્વપ્નેમ્ દુર્બલ ભયો સ્વપ્ને માંહિ મુષ્ટઃ,  
 મુંદર જાગ્યો સ્વપ્નેતે નહીં રૂપ નહિ કુષ્ટ. ॥ ૧૨ ॥  
 સ્વપ્નેમ્ યમ નિયમ વ્રત સ્વપ્ને તીરથ દાન;  
 મુંદર જાગ્યો સ્વપ્નેતે એક સત્ય ભગવાન. ॥ ૧૩ ॥  
 સ્વપ્ને ઢાડ્યો દ્વારિકા સ્વપ્ને જગન્નાથ;  
 મુંદર જાગ્યો સ્વપ્નેતે ના કે સંગ ન સાથ. ॥ ૧૪ ॥  
 સ્વપ્નેમ્ મથુરા ગયો સ્વપ્નેમ્ હરિદ્વાર;  
 મુંદર જાગ્યો સ્વપ્નેતે નહિ બદરી કેદાર. ॥ ૧૫ ॥  
 સ્વપ્નેમ્ નિદા ભઈ સ્વપ્નેમાંહિ પ્રસંગ;  
 મુંદર જાગ્યો સ્વપ્નેતે નહીં કૃષ્ણ નહિ કંસ. ॥ ૧૬ ॥  
 સ્વપ્ને સકલ સંસાર હૈ સ્વપ્ને ત્રીના લોક;  
 મુંદર જાગ્યો સ્વપ્નેતે તમ જાન્યો દ્રૌકદ્રૌક. ॥ ૧૭ ॥

**આસ્તિક:**—એટલે જે મનુષ્ય “અહંબ્રહ્માસ્મિ” એવા પોતાના આત્મામાં “અસ્તિ” શ્રદ્ધા રાખે છે, અર્થાત્ શરીરનો નાશ થયા છતાં પણ પોતા ચેતન્ય (ચિન્મય) આત્માની અસ્તિ (હિાવાપણું) સમજે છે તે આસ્તિક ગણાય છે. અને:—

**નાસ્તિક:**—એટલે જેની અસ્તિ નથી એવા મિથ્યા દેહાદિમાં હંપણાની ભુદ્ધિથી પોતાના સ્વરૂપનો (આત્માનો) જોણે ત્યાજ કરેલો છે, તે નાસ્તિક ગણાય છે.

૧ બ્રહ્માનસર્વદષ્ટસ્ય વદ્બ્રહ્માનોવધ વિના ।

કિમુ વેદૈષ્ય શાસ્ત્રૈઃ કિમુ મન્ત્રૈઃ ક્વિનોવધૈઃ ॥

પંચ ભૂતના વળગાડ વાગાને અર્થાત્ અજ્ઞાન રૂપી સર્પથી ડસેવાને અજ્ઞાન-આત્મજ્ઞાન રૂપી ઔષધિ વિના વેદથી, શાસ્ત્રથી, મન્ત્રથી તથા ઔષધિથી શો શાશ વાગે ?

ચિવતું ઘડુરી નેત્રઃ—તેમાં ચિવનામ આત્માનું છે. એટલે  
 કે; જેમ મહારેવણની ત્રીજી આંખ ઉપડતાની સાથે કામદેવ ભગ્ન  
 થયો; તાત્પર્ય કે મનુષ્યને એ ચર્મચક્ષુ હોય છે પરંતુ ત્યારે ત્રીજું  
 સ્વરૂપ જ્ઞાન ચક્ષુ આવે છે ત્યારે જ પુણ્ય-પાપ અને જન્મમરણ  
 રૂપી સંસાર ભરત્રય થાય છે.

મહાનિઃ—સૂર્યની આસપાસ આઠાસમાં ફરતા જડ પૃથ્વીઆદિ  
 પ્રદોની સૂર્ય-ચંદ્ર પર હાવા પડવાથી ખગ્ગાસ કે ન્યુનાધિકરૂપે પ્રકાશ  
 થયું ગણાય છે. તેમ તાગ ચર્મરૂપી આત્મામાં હાવારૂપી જડ શરી-  
 રાદિના કર્મોમાં જે કર્તા બોક્ષાપણના અધ્યાસરૂપ શક્તિનું અનાદિ  
 કાળનું તને જે પ્રકાશ વળગ્યું છે તે પ્રકાશને સ્વરૂપ જ્ઞાન વડે કાઢી નાખ.

સિષ્ટ પુરૂષો બ્રહ્મણો દાનાદિ લેની વખતે આચિર્વચનમાં  
 “સ્વસ્તિ” ( સુ-અસ્તિ ) શબ્દ બોલે છે, અર્થાત્ સ્વ-અસ્તિ”  
 એટલે તાર્કિક જે પોતાપણું છે તે નાશ ભાવથી રહિત છે.

હે બ્રહ્મપુત્ર! જનોષ્ઠમાં જે તણ તાગ તે સત્ત્વ, રજ, તમ જે  
 બ્રહ્મગાંઠમાથી નીકળેલા છે, તે અધિષ્ઠાન આત્મા-બ્રહ્મ તું છે. માટે  
 પુરૂષાર્થ કરી હું બ્રહ્મ જ છું એવી નીંગઠ બ્રહ્મગાંઠ વાળ.

સંત સદ્ગુરુ શાસ્ત્ર શ્રુતિ, સખ મીસ કીના તોલ;

છવ બ્રહ્મ સોઈ એક હે, કહુત બળઈ ટોલ.

એક પ્રચલિત કહેવત છે કે; સત્તર વખત સમજાવ્યું પણ  
 સમજાયો નહિ. તાત્પર્ય કે શીઠ્ઠમુચ્ચ પરમાત્માએ અર્જુનને સત્તર  
 અધ્યાય કલા હતાં અર્જુનના સમજવામાં ન આવ્યું અને અદારમે  
 અધ્યાયે ( જુઓ પાને ૬૨ ) અર્જુનની શક-શાન્તિ નિવૃત્ત થઈ.  
 તો જણાવવાનું કે આ નાનકડા સારરૂપ પુસ્તકમાં દ્રશ્યોત્તો અને  
 શ્રુતિઓદ્ધાર આત્માની સમજણ અર્થાત્ આત્મબોધ કરાયેલો  
 છે, તેમ તને તારા સ્વરૂપનો-આત્માનો નિશ્ચય ન થયો હોય, અને  
 ન જ થઈ શકેલો હોય તો:—

૧ બદ્ધ સ્થિત મહાદેવો ન મિત્રઃ પરમાર્પતઃ ।

વિમજ્ય સ્વેચ્છાત્માનં ચોડન્તર્યામીશ્વરઃ સ્થિતઃ ॥



# छंकारनो सहेलो अर्थ:-कोष्टक

१५७

माना	व्यवस्था	स्थान	आ आत्मिक अभिमाना आत्मा	आदिदेवता अभिमाना आत्मा	भोग	शरीर
अ	गमन	इक्षु नेत्र	विश्व	विराट्	स्युल	"स्युल" पंथीकृत महाभूतन
उ	स्वप्न	अंतःकरण	तैजस	हिरण्य गर्भ	सक्षुल	"सक्षुल" अपंथीकृत महाभूतन
भ	संशुप्ति	ब्रह्माकाश	आय	अंतर्धानि	आनंद	"कारण" अमानन

ધ્યાન અદ્વંત્ર્ય પ્રણવરૂપકો, કહ્યો સુરેશ્વર શ્રુતિ અનુસાર ।  
અક્ષર પ્રણવ પ્રણ મમરૂપસુ, શું અનુભવ નિજમતિગતિ ધાર ॥

પ્રણવ એટલે સ્ફટિકાર સ્વરૂપનું અદ્વંત્ર્ય ધ્યાન માહુક્યોપનિષદ,  
પ્રત્યોપનિષદ આદિ શ્રુતિઓને અનુસાર, એટલે પ્રણવ અક્ષર બાદ  
સ્વરૂપ છે 'તે પ્રણવરૂપ બલ હું હું' એ રીતે ક્ષણભાગ પછી  
અંતરાય રહિત શુદ્ધિની શ્રુતિ રાખ્યા કર. અને તેની રીત શ્રી  
સુરેશ્વરકૃત પંચીકરણ ગ્રંથમાંથી શ્રીગુરુમુખ મમજી લે. અને—

જો યહ નિર્ગુણ ધ્યાન ન હો તો, સગુણર્હશ કરિ મનકો ધામ ।  
સગુણઉપાસન હ નહિ હો તો, કરિ નિષ્કામકર્મ મજિ રામ ॥  
જો નિષ્કામકર્મ હ નહિ હો, તો કરિયે શુભકર્મ સકામ ।  
જો સકામકર્મ હ ન હોયે, તો શઠ ધારયાર મરિ જામ ॥

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અદ્વંત્ર્ય ધ્યાન-નિર્ગુણઉપાસના બની  
શકે નહિ તો મગુણ (પ્રતીક) ઉપાસનાદિ કરવાં અને તેમાં મનને  
સ્થિર કરવું તે પણ બની શકે નહિ તો પોતાના વર્ણોદ્ગમને યોગ્ય  
કર્મ કરી તે ઉપરને અર્પણ કર, તથા સાથે રામનામાદિકનો જપ-  
કાર્તન કરી ઉપરને બજ. તે પણ બની શકે નહિ તો કામના મહિત  
શુભકર્મ કરવાં. તે પણ બની શકે નહિ તો હે શઠ માણસ! તું  
ધારવાર મરીને જન્મ ધારણ કર્યા કર.

“જ્ઞાનીનો દેહત્યાગ અને નિર્લયતા”

“આનંદં પ્રાણોવિદ્વાન્ ન વિમેતિકુલશ્ચનેતિ ॥” શ્રુતિ:

જેમ સ્વપ્નમાં અગ્નિનો ધા લાગતાં જાગત મવા બાદ કહેવું કે  
હવે હું બચવાનો નથી. એવી રીતે જગતનાં કાર્યો માત્ર આત્મામાં  
મિથ્યા છે, એવો જ્ઞાનીઓનો દૃઢ અનુભવ અને નિશ્ચય હોય છે.  
અને જેમ વધવાના પુત્રને મરતો જોતાં તેની માતાને શોક થાય ખરો  
કે !!! તેવી જ રીતે જ્ઞાનીના દેહવિલય સમયે જાણી લેવું. જલ,

સ્થલ, અંતરીક્ષ, વા રસ્તામાં ગમે ત્યાં દેહત્યાગ થાય પણ તે મૂર્ખોની માફક ગર્ભમાં આવતો નથી.

તીર્થે ચાન્ત્યજગેદ્દે ચા નષ્ટમૃતિરપિ ત્યજન્ ।

સમકાલે તનું મુક્તઃ કૈવલ્યવ્યાપકો ભવેત્ ॥ ૬૦ પ્ર.

જાનવાન મનુષ્ય તીર્થમાં, અથવા ચાંડાલના ઘરમાં, તથા સાવધપણાથી અથવા અમાવધપણાથી, “યેના કેનાપિ માત્રે ન યત્ર કુત્ર મૃતા યપિ ॥” ગમે તેવા નિમિત્તથી, તથા ઉત્તમ મન્યમાદિ ગમે તેવી ભૂમિમાં શરીરનો ત્યાગ કરે પરંતુ “ન તસ્ય પ્રાણા ઉત્ક્રામન્તિ ॥” તેના પ્રાણ લોકાન્તરમાં કે દેહાન્તરમાં ગમન કરતા નથી, તેમજ “પરલોકમયં યસ્ય નાસ્તિ મૃત્યુમયં તથા ॥” પરલોકનો ભય હોતો નથી તે પ્રમાણે મૃત્યુનો પણ ભય હોતો નથી, કારણકે તેની બુદ્ધિમાં “ન કરોમિ ન મુજ્ઞામિ શ્ચિત્તે મે નિશ્ચલા મતિઃ” કર્મના કર્તા અને તેના ફલના બોક્તાપણાનો અધ્યાસ હોતો નથી એટલે કે; દૃઢ અપરોક્ષ જ્ઞાનવાન તે વિદ્વાનનો આત્મા જેમ ધડો ફૂટવાથી ધડાનું આકાશ મહાકાશમાં લીન થાય છે, તેમ વ્યાપક ચેતન ધ્વજમાં લીન થાય છે.

નિરસ્તાતિશયાનન્દં બ્રહ્મં પરમં પદમ્ ।

પુનરાવૃત્તિરહિતં કૈવલ્યં પ્રતિપદ્યતે ॥

ત્વત્સાક્ષિકં સકલમેતદ્વોચમિત્યં ।

ઘ્રાતર્થિચાર્ય મયતા કરણીયમિષ્ટમ્ ॥

યેનેદૃશં ન ભવતિ મઘતોઽપિ કષ્ટં ।

શોકાકુલસ્ય મવસાગરમગ્રમૂર્તઃ ॥

હે બાપ ! મેં તારા સમક્ષમાં જે સર્વે કહ્યું તેનો વિચાર કરીને હવે તને ફરીને લવસાગરમાં ડૂબી શોક કરવાનો દુઃખદાયક સમય ન આવે અને તને પરબલની પ્રાપ્તિ થાય તેવું કરી લેજે.

ધ્યાન અદ્વૈત પ્રણવરૂપકો, કાલો મુરેશ્વર શ્રુતિ અનુસાર ।  
અક્ષર પ્રણવ પ્રાણ મમરૂપસુ, તું અનુલ્લસ્ય નિજમતિગતિ ધાર ॥

પ્રણવ એટલે ઈકાર સ્વરૂપનું અદ્વૈત ધ્યાન માંડકરોપનિષદ,  
પ્રશ્નોપનિષદ આદિ શ્રુતિઓને અનુસાર, એટલે પ્રણવ અક્ષર બ્રહ્મ  
સ્વરૂપ છે 'તે પ્રણવસ્વરૂપ બ્રહ્મ હું હું' એ રીતે ક્ષણમાત્ર પાપ  
અંતરાય રહિત શુદ્ધિની વૃત્તિ રાખ્યા કર અને તેની રીત શ્રી  
મુરેશ્વરકૃત પત્રીકરણ ગ્રંથમાંથી શ્રીગુરુમુખ સમજી લે. અને—

જો યદ્દ નિર્ગુણ ધ્યાન ન હોય તો, સગુણદેશ કરિ મનકો ધામ ।  
સગુણઉપાસન હું નહિ હોય તો, કરિ નિષ્કામકર્મ મજિ રામ ॥  
જો નિષ્કામકર્મ હું નહિ હોય, તો કરિયે શુભકર્મ સકામ ।  
જો સકામકર્મ હું ન હોય, તો શઠ ધારવાર મરિ જામ ॥

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અદ્વૈત ધ્યાન-નિર્ગુણઉપાસના  
શકે નહિ તો સગુણ (પ્રતીક) ઉપાસનાદિ કરવાં અને તેમાં  
સ્થિર કરવું તે પણ બની શકે નહિ તો પોતાના વર્ણાશ્રમને  
કર્મ કરી તે પ્રશ્નને અર્પણ કર, તથા સાથે રામનામાદિકનો જ  
કોર્મન કરી પ્રશ્નને બજાવે. તે પણ બની શકે નહિ તો કામના સ  
શુભકર્મ કરવા તે પણ બની શકે નહિ તો હે શઠ માણસ!  
વારંવાર મરીને જન્મ ધારણ કર્યા કર.

“જ્ઞાનીનો દેહત્યાગ અને નિશ્ચિતા”

“આનંદં પ્રાણોચિદ્વાનં ન વિમેતિકુતશ્ચનેતિ ॥” શ્રુતિ:

જેમ સ્વપ્નમાં ખડગનો ધા લાગતાં જાગત યથા બાદ કેદ  
હવે હું બચવાનો નથી એવી રીતે જગતનાં કાર્યો માત્ર આ.  
મિથ્યા છે, એવો જ્ઞાનીઓનો દ્રઢ અનુભવ અને નિશ્ચય હોય  
અને જેમ વધ્યાના પુત્રને મરતો જોતાં તેની માતાને શોક થાય  
કે !!! તેવી જ રીતે જ્ઞાનીના દેહવિલય સમયે જણી લેવું.

સ્થય, અંતરીક્ષ, વા રસ્તામાં ગમે ત્યાં દેહત્યાગ થાય પણ તે મૂર્ખોની મારકે ગર્ભમાં આવેના નથી.

તીર્થે ચાન્ત્યજગેદ્દે વા નષ્ટસ્મૃતિરપિ ત્યજન્ ।

સમકાલે તનું મુક્તઃ કૈવલ્યવ્યાપકો ભવેત્ ॥ ૬૦ પ્ર.

જ્ઞાનવાન મનુષ્ય તીર્થમાં, અથવા ચાંડાલના ઘરમાં, તથા સાવધપણાથી અથવા અમારધપણાથી, “યેના કેનાપિ ભાવે ન યજ્ઞ કુઞ્ચ મૃતા વ્યપિ ॥” ગમે તેવા નિમિત્તથી, તથા ઉત્તમ મધ્યમાદિ ગમે તેવી જૂંમિમાં શરીરનો ત્યાગ કરે પરંતુ “ન તસ્ય પ્રાણા ઉત્ક્રામન્તિ ॥” તેના પ્રાણ લોકાન્તરમાં કે દેહાન્તરમાં ગમન કરતા નથી, તેમજ “પરલોકમયં યસ્ય નાસ્તિ મૃત્યુમયં તથા ॥” પરલોકનો ભય હોતો નથી તે પ્રભાણે મૃત્યુનો પણ ભય હોતો નથી, કારણકે તેની જીવિમાં “ન કરોમિ ન મુઝામિ ઇતિ મે નિશ્ચલા મતિ.” કર્મેના કર્તા અને તેના ફલના ભોક્તાપણાનો અધ્યાસ હોતો નથી એટલે કે; દૃઢ અપરોક્ષ જ્ઞાનવાન તે વિદ્વાનનો આત્મા જેમ ઘડો ફટવાથી ઘડાનું આકાશ મહાકાશમાં લીન થાય છે, તેમ વ્યાપક ચેતન ખલમાં લીન થાય છે.

નિરસ્તાતિશયાનન્દં ગ્રહં પરમં પદમ્ ।

પુનરાવૃત્તિરોદિતં કૈવલ્યં પ્રતિપદ્યતે ॥

ત્યત્સાક્ષિકં સકલમેતદ્વોચમિત્થં ।

ભ્રાતર્વિચાર્યં ભવતા કરણીયમિદમ્ ॥

યેનેદદશં ન ભવતિ ભવતોઽપિ કષ્ટં ।

શોકાકુલસ્ય ભવસાગરમ્ભ્રમૃતેઃ ॥

હે બાપ ! મેં તારા સમક્ષમાં જે સર્વે કહ્યું તેનો વિચાર કરીને વે તને ફરીને જનસાગરમાં ફૂંચી શોક કરવાનો દુઃખદાયક સમય ન આવે અને તને પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય તેવું કરી લેજે.

## परापूजा

पूर्णस्यावाहनं कुत्र सर्वाधारस्य चासनम् ।  
स्वच्छस्य पाद्यमर्घ्यं च शुद्धस्याचमनं कुतः ॥ १

निर्मलस्य कृतः स्नानं यत्र विश्वोदरस्य च ।  
निरालम्बस्योपधीतं पुष्पं निर्वासनस्य च ॥ २

निलेपस्य कुतो गन्धो रम्यस्याभरणं कुतः ।  
नित्यवृत्तस्य नीचेद्यस्ताम्बूलं च कुतो विभोः ॥ ३

प्रदक्षिणा ह्यनन्तस्य ह्यद्वयस्य कुतो नतिः ।  
वेदवाक्यैरवेद्यस्य कुतः स्तोत्रं विधीयते ॥ ४

स्वयंप्रकाशमानस्य कुतो नीराजनं विभोः ।  
अन्तर्यद्विध्य पूर्णस्य कथमुद्भासनं भवेत् ॥ ५

एकमेव परा पूजा सर्वायस्थासु सर्वदा ।  
एकबुद्ध्या तु हेमेशे विधेया ब्रह्मपित्तमैः ॥ ६

विभ्वानि देवसहितदुरितानि परासुख  
यन्मद्रं तत्र आसुख ॥ ॐ शान्तिरस्तु ।

ॐ ह्रीं शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी शान्तिरापः  
शान्तिरोपधयः शान्तिः । धनस्यतयः शान्तिर्विद्वे देवाः  
शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः सर्वं शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सा मा  
शान्तिरेधि ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ संपूर्णम् ॥